

A SZOMBORI ZSIDÓK TÖRTÉNETE

A CHEVRA KADISA SZÁZ ÉVES FENNALLÁSA
ALKALMÁBÓL

IRTA

Dr. GUTTMANN SIMON
FORABBI

SZOMBOR, 1928.
MILADJEV SZÁVA KÖNYVNYOMDAJA.

A SZOMBORI ZSIDÓK TÖRTÉNETE

A CHEVRA KADISA SZÁZ ÉVES FENNÁLLÁSA
ALKALMÁBÓL

IRTA

Dr. GUTTMANN SIMON

FŐRABBI

SZOMBOR, 1928.
MILADJEV SZÁVA, KÖNYVNYOMDÁJA.

Előszó.

Egy nem nagyszámu és történelmi szempontból nézve — nem is régi hitközség történetét kapja kezébe az olvasó e könyvben.

S bár nem régi a szombori hitközség, mindazonáltal — különösen történetének első korszaka — tartalmaz néhány érdekes adatot az általános zsidó történelem számára is.

Éppen ezért azt hiszem érdemes volt — megírni e könyvecskét.

Érdemes volt azonban megírni azért is, mert e könyv mutat rá először a Bács-Bodrogh vármegye Monográfiájának (1896.) egy tévedésére, amely azt állítja, hogy Szombor város zsidó lakosairól nincsenek adataink, s hogy városunkban a zsidók csak a negyvenes évek után kezdenek tért foglalni. (II. k. 262. l.)

Ezzel szemben e könyvben hiteles okmányok alapján láthatjuk, hogy Szomborban már a 18. század utolsó évtizede óta állandóan laknak zsidók. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy Szombor város példás módon vezetett archivuma ugyszólván minden aktát megőrzött, amely a zsidóknak városunkban való letelepedéséről szól.

De az igazsághoz hiven meg kell említeni, hogy nem ezen igazságok megállapítása vezetett e könyv megírására, hanem egy más körülmény:

Hitközségünkben a Chevra Kadisa ez idén tölti be fennállásának 100.-ik évfordulóját.

I. FEJEZET.

A bácskai zsidók történetének rövid ismertetése.

A világháboru előtti Bács-Bodrogh vármegye négy szabad kir. városa, s pedig: Szubotica (Szabadka), Ncviszád (Ujvidék), Szombor (Zombor), és Baja közül — Szomborban telepednek le a zsidók a legkésőbb.

Írásos bizonyítékok szerint Bácskában a zsidók egyáltalában csak a 18. században kezdenek letelepedni. Hogy előbb, nevezetesen a mohácsi vész előtti időkben, továbbá a török hódoltság ideje alatt voltak-e zsidók a Bácskában — az csak a valószínűség alapján állitható. A történelmi kutatás eddig erre a kérdésre írásos bizonyítékkal nem tud felelni. S ezen nem is szabad csodálkoznunk. Hiszen ha szigoruan vesszük: a mai Bácskának a története egyáltalában csak a 18-ik században kezdődik.

A másfél századig tartó török uralom elpusztított itt ugyszólván mindent, amit a mohácsi vész előtti idők alkottak. A városok és a kisebb helységek feldulattak, a lakosság pedig: ugy a földbirtokos nemesség, valamint a jobbágyság — kivándorolt, s nyugalmasabb tájakon keresett menedéket az ellenség elől.

S ami talán még a törökök kivonulása után megmaradt, az teljesen elpusztult a rövidesen azután kitört és az egy évtizedig tartó Rákóczi féle szabadságharcban.¹⁾

---

¹⁾ Borovszky, Bács-Bodrogh vármegye II. k. 145 l.

S az a kevészámu nép, amely a szabadságharc után visszatért, még a lakóhelyet sem ismerte fel többé.

A s z a t m á r i béke megkötése (1711.) után a Bácskában valóságos új honalapítási munkára volt szükség. Ez a honalapítási munka nagyjában két részből állott: Az első részét az 1715-ben alakult u. n. »o r s z á g o s u j s z e r z e m é n y i b i z o t t s á g» (neoaquistica commissio) végezte, a második részét pedig a különféle néptelepítések képezték.²⁾

Az ujszerzeményi bizottságnak az volt a célja, hogy a töröktől visszafoglalt területek régi nemesi birtokosait kinyomozza, s azoknak a birtokukat visszaadja. Ezen bizottság azonban csupán egy nemesi családot ültetett vissza régi birtokába. Ez: a Czobor család volt, amely a b a j a i uradalmát kapta vissza. E szerint megállapítjuk, hogy a 18-ik század elején az egész Bácskában tulajdonképpen csupán egy nemesi birtok volt, m. pedig: a b a j a i.

Az ujjászervezés munkájának második része: a t e l e p i t é s volt, amely a kralócai békekötés után meg is kezdődött. De a közbejött R á k ó c z i féle szabadságharc miatt egy ideig abba maradt. Majd a Bács és Bodrogh vármegyék között dúló határperek késleltették. 1729-ben ugyan ezek a perek véget értek, mert a két megye végleg egyesítettet. Azután azonban a határörvidék és a megye között ütött ki a villongás úgy, hogy a nagyobb mérvű telepítések csak a 19. század huszas és harmincas éveiben mentek végbe. Bács-Bodrogh vármegye községeinek legnagyobb része voltaképpen ezekben az években népesedett be, s így a községek igen nagy része ezekben az esztendőkből keletkezett.

Ha már most ezek után azt kérdezzük, hogy mely időtől kezdve vannak zsidók a megyében, úgy erre azt felelhetjük, hogy a zsidók is — természetesen nem nagy

---

²⁾ Bács-Bodrogh vm. monográfiája I. k. 135. l.

számban — de az a néhány, aki elsőnek jött be a megyébe, ugyanakkor jött be bizonyára, amikor a többi bevándorlók itt letelepedtek.

Bács-Bodrogh vármegye Monográfiája³⁾ és Venetianer⁴⁾ az 1735.-ik, ill. az 1736.-ik évi megyei összeírás alapján emlékezik meg a Bácska első zsidó lakosairól. A Monográfia szerint 1735-ben Baján hat, Noviszádon tizenöt, Szivácon pedig egy zsidó család lakott. Venetianer⁴⁾ az 1735.-ik, ill. az 1736.-ik évi megyei összeírás¹² ségben lakott zsidó. A három község közül azonban a felsorolásban csak kettőt nevez meg, s pedig: Baját és Petrovácot. Ujvidék ugy látszik tollhiba folytán kimaradt. Mert hogy Ujvidéken 1735-ben voltak már zsidók, azt máshonnan is tudjuk⁵⁾ Hogy Baján és Ujvidéken kívül a Monográfia Szivácot, Venetianer pedig Petrovácot említi meg, ez valószínűleg onnan ered, hogy az egyik egy 1735-ben, a másik egy 1736-ban készült összeírásból vette adatait.

Minden esetre jellemző, hogy a zsidók a Bácskában először Baján és Noviszádon telepedtek le. Ennek oka valószínűleg e két város szerencsés földrajzi fekvésében keresendő. Mindkét város ugyanis a Duna mellett épülvén a kereskedelem számára leginkább voltak predestinálva. Bajának azonban ezenkívül a zsidóság szempontjából — jognélkülisége idején — más előnye is volt. Baja volt ugyanis a 18-ik század elején — mint említve volt — a Bácskában az egyedüli nemesi birtok. A zsidók pedig tudvalevőleg ebben az időben legszívesebben a földesurak birtokán kerestek otthont, mert ott érezték magukat a legnagyobb biztonságban. S a földesurak szívesen nyújtottak védelmet a zsidó kereskedőnek, aki szorgalmával és megbízhatóságával gyakran tett hasznos szolgálatot a patronusának. S a hat első bajai zsidók között

³⁾ Megjelent 1896-ban. Irtá Bács-Bodrogh vm. közönség

⁴⁾ A magyar zsidóság története 68. l.

⁵⁾ Erdújhelyi, Ujvidék története 189. l.

tényleg ott találjuk F l e s c h Mojzest, az uradalmi pálinka főzőt.⁶⁾

Noviszád földrajzi fekvésénél fogva még Bajánál is kedvezőbb lehetőségekre nyújtott kilátást az ottan letelepülni kívánó kereskedő és iparos számára. A törökök kivonulása után feléledt a régi vármegye, amelynek székhelyéül a vidék legélénkebb pontja: a Pétervárad Sánc, vagyis a mai Noviszádon iőn kiszemelve.⁷⁾ S az ujjászületett Bodrogh vm. tényleg itt tartotta az első közgyűléseket. Ott székelt ezenkívül az ujjászervezet határőrvidéknek a főkapitánysága is. A Černojević Arzén vezetése alatt bevándorolt szerbek legnagyobb része is itt telepedett meg. A polgári lakosság is a folytonos bevándorlás folytán állandóan szaporodott. S bizonyára ezek között voltak a vármegye első zsidó lakosai is, kiknek száma az 1736.-ik összeírás alkalmával — mint említve volt — tizenöt családra rugott.

Baján és Noviszádon kívül még egy helyiségben lakott egy zsidó család, m. pedig Szivácon: N i s s z i m Sámuel. Mint neve is mutatja, ugynevezett spanyol zsidó volt, s az összeírás szerint Belgrádbói származott. Ez mindenesetre érdekes, mert a többi bácskai zsidó ebben az időben, egy két kivétellel, akiknek nem volt még polgári családnevük, mind német vezeték nevet viselt, tehát magyar, cseh, vagy lengyel származásu volt.

Hogy e három helységen kívül voltak-e még zsidók a Bácskában, ennek kiderítése még a további kutatás munkájára vár. Venetianer szerint 1735-ben Petrovácon is voltak zsidók. Forrás hiányában azonban erről több nem mondható. A kérdés azonban az, vajjon tényleg nem volt-e a Bácskában több zsidó, mint a 1736-ik összeírásban szerepelnek. Mert nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 1736-ban még nem tartozott a mai Bácskának

---

⁶⁾ Monográfia, i h.

⁷⁾ Borovszky, Bács-Bodrogh vm. 243. l.

egész területe a megye fennhatósága alá. A dunai és tiszai határőrvidéken egész csomó helység volt, amelyek nem voltak a megye fennhatósága alá rendelve. Ezek a helységek nem respektálták a megyei rendeleteket, s lakosai nem kerültek a megyei összeírási lajstromba. Bár nem nagy valószínűség szól amellett, hogy ezen a vidéken laktak volna zsidók, mert éppen kiváltságos helyzetüknél fogva örködtek azon, hogy az ottani kereskedők ne kapjanak a zsidóban erős versenytársat, azonban teljesen kizárva nincsen, mert minden helység megengedhette, hogy zsidó telepedjen meg kapui között. Csak az bizonyos, hogy nagyobb számban az említett határőrvidékeken csupán a negyvenes évek körül telepedtek le a zsidók, amidőn ugyanis a zsidók az 1840. évi 29-ik törvény alapján a bányavárosok kivételével mindenütt lakhattak.

(Mihelyt azonban a Bácskában a telepítések teljes mértékben megindultak, akkor ezekkel karöltve mindjárt találunk majdnem minden helyiségben zsidókat is. Így például az 1779-ben készült összeírás szerint — Noviszáddal együtt, összesen 62 helyiségben laktak zsidók (Noviszádot azért kell külön megemlíteni, mert az 1779-iki összeírásban nem szerepel, minthogy Noviszád 1749. óta szabad királyi város volt).⁸⁾

A mai Bácskának két városa tartotta legtovább zárva kapuit a zsidók előtt. Ez a két város: Szubotica

---

⁸⁾ Ez a hatvankét helység a következő: Baja, Noviszád, Apatin, Jankovác, Csatalja, Vaskut, Dautova, Báthmonostor, Baracska, Csávoly, Miletics, Csonoplya, Kernyája, Rigyicza, Sztanisics, Almás, Tataháza, Mélykut, Katymár, Béreg, Bikity, Szent-Iván, Krusev'ya, Gákova, Bezdán, Kollut, Szántova, Monostorpély, Kupuszina, Hrasztina pusztá, továbbá: Bács, Bácsujfalu, Futak, Karavukovo, Kulpin, Doroszló, Bogojevo, Srpski-Miletics. Plávna, Veprovác, Palánka, Bukin, Parabuty, Szonta, Deszp. Szt. Iván, Filipovo, Bogyán, Petrovác, Kuczura, Keresztur, Lality, Pivnica, Deronya, Obrovác, s végül, Kula, Verbász, Topolya, Bajsa, Pacsér, Hegyes és Szubotica.

(Szabadka) és Szombor. Szubotica a törökök kivonulása után, minthogy utolsó földesurának a családja kihalt, mint katonai sánc a katonai kormányoknak engedtetett át. S amikor a katonai sáncok 1743-ban megszűntek, Mária Terézia a várost szabadalommal ajándékozta meg. Így lett Szubotica ez időtől kezdve egészen 1779-ig szabadalmazott mezőváros, amely a koronával szerződéses viszonyban állott. Ez a szerződés kezdetben megengedi a városnak, hogy befogadjon zsidókat. Később azonban a szerződés egyenesen megtiltja, hogy Szubotica beengedjen zsidókat a városba. Hogy ez a tilalom kinek a kívánságára történt, nem világlik ki a szerződésből. Valószínű azonban, hogy lokális okok játszhattak közre. Szubotica 1779-ben lett szabad királyi város, s így szabadon rendelkezhetett saját sorsa felett. De már hat évvel szabad kir. várossá történt kinevezése előtt, tehát 1773-ban, a fennálló tilalom dacára a tanács szerződést kötött egy paksi zsidóval, hogy telepedjék le a városban. Ennek az engedélynek bizonyos célja is volt. Minthogy ugyanis Szuboticán még nem lakott zsidó, a városba, főleg a pedig a piacokra és vásárookra bejáró zsidók nem tudtak hol étkezni, ezért a városban szerződésileg letelepedett paksi zsidó konyha nyitásra is kapott engedélyt, hogy rituális ételeket és italokat árulhasson a városba jövő zsidó kereskedőknek, azonkívül még egy napi tartózkodásért 3 krajcárokat is szedhetett tőlük.

Amikor Szubotica királyi város lett, a királyi szabadalom egyenesen megengedi, hogy zsidók zselléreként a városban letelepedhessenek. S aki érti az akkori idők stílusát, az kiveheti belőle, hogy az engedély nem csupán a zsidók iránt gyakorolt kegy volt, hanem ez egyszermind a város kívánságának méltánylása is volt, amely a zsidók kereskedelmétől a város fellendülését is remélte.

A városban letelepedett zsidók kezdetben — mint zsellérek — csupán házaló kereskedést folytathattak.

1794-ben azonban Hajduska Salamon, aki Topolyáról költözködött Szuboticára, már boltot is nyitott a városban.

Összefoglalás.

E rövid, szinte vázlagszerű előadásból megállapítható, hogy a zsidók letelepülése a Bácskában nagyjában a következő sorrendben ment végbe. A zsidók először, valószínűleg egy időben, s valószínűleg minden nagyobb akadály nélkül a Bácskának még ma is két legvirágzóbb kereskedelmi városában: Noviszádon és Baján telepedtek meg. Azután a felső, közép, és dél Bácskában, majd Szuboticán, s amint a következő fejezetben kifogjuk mutatni: Szomborban, végül pedig a Tisza mentén és a Csajkás kerületben.

Nagyon érdekes lenne még hosszabban foglalkozni a bácskai zsidók életével és történetével, főként pedig kiterjeszkedni annak a kimutatására, hogy mennyiben járultak hozzá a zsidó iparosok, kereskedők, vállalkozók, s egyéb pályákon működő zsidók az egyes helységek és városok, valamint általában az egész megyei élet fellendítéséhez. Azonban ennek a részletes feldolgozása túlnőne azon a kereten, amelyet e könyv maga elé megszabott. Mi ezzel elérkeztünk a tulajdonképpeni kérdéshez: vajon mikor kezdenek a zsidók letelepedni Szombor városában?

II. FEJEZET.

Az első zsidók letelepedése Szomborban.

Mint említve volt — a háboru előtti Bácska négy városa közül Szomborba jöttek be a zsidók legkésőbb. A letelepedés körül Szomborban is nagyjában ugyanazok az okok játszottak közre, mint Szuboticán.

Szombor a török uralom idején igen fontos vár volt. S bár a török hódoltság alul való felszabadulás után sokat veszített ebbeli fontosságából, valamit mégis megőrzött régi jelentőségéből. 1702-ben ugyanis a határőrvidékhez osztatott be, m. pedig »katonai sánc» jelleggel.

Szombornak a török hódoltság után való első lakosai ugyanis mindjárt kijavították a régi sáncot, azon belül katonai szervezettel berendezkedvén — katonai szolgálatot teljesítettek. Ezt a sáncot nevezték a »belső sáncának. Határát a mai Szomborban a következő uccák képezik: Észak felől: Venac Vojvode Radomira Putnika, (azelőtt: Széchényi körut), kelet felől a Venac Vojvode Zsivojina Misića (azelőtt: Eötvös körut), dél felől a Venac Vojv. Stepe Stepanovića (azelőtt: Deák Ferenc körut), nyugat felől pedig a Venac Vojv. Petra Bojovića, (azelőtt: Erzsébet körut).

A városnak ezen jellege következtében, valamint annak jutalmazásául, hogy katonai lakosság többször hadakozott a császár zászlaja alatt, ezt a címet kapta:

Oppidum militare Sombor», vagyis: Szombor katonai város.

A másik sánc a város külső részeit kerítette be. Ott lakott a város polgári jellegű lakossága. A katonai jellegű családok valóságos nemesi előjogokat élveztek, akik a katonáskodáson kívül minden egyéb közteher viselése alól fel voltak mentve. 1743-ban Szuboticával egy időben Szombor is elveszítette katonai jellegét, s mezőváros lett. Azonban a kiváltságokhoz hozzászokott lakosság nem tudott, s nem is akart beletörődni a megváltozott helyzetbe, s régi érdemeire hivatkozva visszakövetelte régi előjogait. S minthogy a régi állapotokat többé nem leheteti visszaállítani, hosszas küzdelem után Mária Terézia 1745-ben Szombort szabad királyi várossá tette meg. Pénzbeli akadályok miatt azonban a város tényleg csak 1749-ben kapta meg a szabadságlevelét, tehát egy időben Noviszáddal.

Ezen szabadságlevél negyedik pontja megállapítja a város határait, kijelöli a hozzá csatolandó tizenegy pusztát, felsorolja a javadalmait és hasznait: »ugy mint ezen területen, akár a városban belül, akár ezen kívül eddig állott husvágószékekkel, serfőzéssel, pálinka és cserépégetéssel, a piacok és vásárok jövedelmével, továbbá a zsidók és cigányok, s más polgári jog nélkül a városban, vagy annak területén tartozkodók adójával ..... szóval mindazon jogokkal, amik a földesurat megilletik.»

Ez a pont sablonszerűen úgy látszik benne volt az összes királyi városok szabadságlevelében, aminthogy például Noviszádnak ugyacsak ebben az évben kelt szabadságlevele hasonlóképpen a negyedik pontjában említi meg, hogy az ... »izraeliták illetményeit a város birja és élvezhesse.»⁹⁾

Amíg azonban Noviszádon 1749-ben már egész szép kis virágzó hitközséget képezett az ottani zsidó lakos-

---

⁹⁾ Így idézi Erdélyi id. munkájában.

ság, addig Szomborban legfeljebb csak a környékbeli falvakból járhatott be a zsidó kereskedő egy-egy napra, hogy üzlete után járjon, vagy hogy peres ügyeit a tekintetes Magisztrátusnál elintézzze.

Vajjon mi volt ennek az oka? Hát bizony bajos erre a kérdésre határozott feleletet adni. Bizonyára hozzá járult e merev elzárkózottsághoz a város katonai jellege is. Ez azonban nem kielégítő ok. Mert Baja is, főleg azonban Noviszád — vagy ahogyan annak idején mondták: *N e o p l a n t a* — hasonló kiváltságokat élvezett, s mégis a legrégebb idők óta találunk zsidókat határai között. Pedig Szombornak is bizonyára csak hasznára lett volna az a kereskedelmi élet, amit esetleg a zsidók itt teremthettek volna, s a városi kasszának is csak előnyére lett volna az a jövedelem, amit a zsidóktól abban az időben különféle adók címén kapott volna. Mert bizony a kortársak abból az időből nem éppen a leghizelgőbb képet festik az akkori Szombor fejlettségéről és pénzügyi állapotairól.

E város — írja pl. a megye a pozsonyi rendekhez — mind lakóira, mind épületeire és egyéb dolgaira nézve inkább egy faluval, mint szab. kir. várossal hasonlítható össze... annyi adóssággal van terhelve, hogy azokból száz esztendőn át sem fog kilábolni... hitelezői már zaklatják, lakosai titkon és apránként a környékre szökdösnek, némelyek pedig félelmükben titokban vagyonukat elszállítják... a lakosság különben annyira ki van merülve anyagilag, hogy a város adó és kölcsön tartozásait csak katonai végrehajtással lehet rajta megvenni... Ily viszonyok között a városnak nincs semmi jövője...

Néhány évvel később, 1758-ban Klobusicky Ferenc kalocsai érsek, a megye főispánja szintén hasonló hangon ír a városról: ...köztudomásu, hogy közelebb áll az elpusztuláshoz, mint a felvirágzáshoz, ...nemcsak a vidék városainak, de még minden középszerű helységnek is utána teszem.

Nehezen lehetne ma már megállapítani, hogy mennyire felel meg a valóságnak ez a kép, amelyet a megye, meg később a főispán Szombor városáról irtak, mert mindkét jellemzést az a szándék vezette, hogy Szombor ne kapja meg a megyei székhelyet. Tény az, hogy negyven évvel később, vagyis 1800. körül Szlatkovics Máté, Szombor első hisztorikusa — sokkal kedvezőbb színben látja a várost: »Levegője egészséges, ivóvize kellemes, piaca bőségesen ellátja a szükséges élelmiszerekkel, földje termékeny, erdei jó tüzelő-ával látják el, uccái szabályosak... Zombor egy század tartalma alatt annyira haladott, hogy a nagyobb városok közé számíttathatik, és körülményeinél fogva az ország kiválóbb városává emelkedett...»

Szlatkovics Máté szavaiból bizonyára nem csupán a lokál pátriotizmus beszél, hanem feltehető, hogy Szombor tényleg nagyon sokat fejlődött a felszabadulása óta 1800-ig, amikor t. i. Szlatkovics plebános volt a városban. Mindazonáltal, még ha kellő értékére szállítjuk is le a kalocsai érsek és a megyei urak írásos véleményeit a szombori viszonyokról, nincs kizárva, hogy az emberek nem is nagyon vágyakoztak egy olyan városba, amelyről azt irták hivatalosan, hogy az »a gonosztevők fészke és menedékheyle»...

A zsidókra nézve azonban hozzájárult ehhez még egy ok, amely őket Szombortól távoltartotta.

Szomborban ugyanis már a 18. században létezett egy ugynevezett: »kereskedők szabadalmazott egyesülete» (Privilegiata societas mercatorum). Ez az egyesület minden lehetőt elkövetett, hogy Szomborban ne telepedhessen le idegen kereskedő. S valahányszor egy új kereskedő mutatkozott a látóhatáron, aki a városban üzletet akart nyitni, a kereskedők egyesülete mindannyiszor felemelte tiltakozó szavát, s privilegiumára hivatkozva minden módon megakadá-

lyozta, hogy konkurencia keletkezzék az egyesület tagjaival szemben.

Alig van még egy tényező, amely oly sokszor játszott szerepet a későbbben Szombor városában letelepedő zsidók életében. Érthető tehát, hogy egy kissé hosszasan foglalkozunk ezen egyesülettel. Az eddigi kutatások még nem állapították meg, hogy az egyesület mikor keletkezett. A történetírók csupán azt jegyzik fel róla, hogy 1778-ban már saját pecsétje volt. 1778-ban azonban Szomborban még nem voltak zsidók. Az egyesület tehát nem kimondottan a zsidó kereskedők ellen jött létre, hanem egyáltalában minden kereskedő ellen, aki nem tagja az egyesületnek. De természetesen a leghatásosabban a zsidó kereskedők ellen tudta érvényesíteni a jogait. S ezt érvényesítette is mindannyiszor, valahányszor erre alkalom kínálkozott. Az első beadványa, amely kizárólag a zsidó kereskedők ellen szólt, 1787-ből való, s ezen esztendő február 10-én van keltezve.*)

Ez a beadvány több szempontból igen érdekes. Érdekes első sorban az aláírása, amely így hangzik: »N. N. *Communitas Civium et mercatorum utriusque Religionis Lib. Reg. Cittis Zomboriensis,*» vagyis: N. N. Zombor szabad királyi város mindkét felekezeti polgárainak és kereskedőinek a közössége.» Érdekes másodsorban azért, mert rendkívül éles hangú támadásokat és vádak tartalmaz a zsidók, s a zsidó kereskedők ellen. Mi azonban mindjárt hozzátehetjük, hogy ezek a vádak alaptalanok voltak. Már csak azért is, mert 1787-ben Szomborban még egyáltalában nem is voltak zsidók. De tartalmaz ez a beadvány egy érdekes adatot a kereskedők egyesületének a történetére nézve is. A kereskedők ugyanis e beadványban azt kérik, hogy a zsidók a házaló kereskedésre szoritassanak, s hi-

*) Városi levéltár 1887./304.

vatkoznak a helytartó tanács által Rajkovics Péter kérésére kb. öt évvel ezelőtt adott privilegiumra.¹⁰⁾

Ez arra vall, hogy a kereskedők 1782-ben, ill. 83-ban, vagy privilegiumot kaptak, vagy régi privilegiumukat megújították, amivel az idegenből esetleg beköltözők ellen akarták megvédeni előjogaikat.

Az 1783.-ik esztendő fontos fordulót jelentett a zsidók életében. Ebben az évben jelenik meg II. József császár »Systematica gentis Iudaicae regulatio» cím alatt ismert rendelete, amely a nagy császárnak első lépése volt a zsidók helyzetének megjavítására. Ezen rendelet értelmében a zsidók a szabad kir. városokban is letelepedhettek. S így érthető, hogy a szombori kereskedők éppen az évben újították meg privilegiumaikat, amelyekkel helyzetüket akarták biztosítani az esetleg letelepedő zsidó kereskedőkkel szemben. Ez azonban csak vészkiáltás akart lenni, olyan »Hannibal ante portas» féle vészkiáltás, mert mint említve volt — Szomborban még 1788-ban sem volt egy zsidó sem. Ezt is egy igen érdekes levélből tudjuk meg.

1789-ben ugyanis a noviszádi, vagy — minthogy a levél németül volt írva, tehát a neusatz-i kerületi jegyző egy erős hangú dorgáló levelet ír Szombor városának, amelyben szemrehányást tesz a magisztrátusnak, hogy az válasz nélkül hagyta egy tavalyi levelét, amelyben kimutatást kért arról, hogy Szomborban hány zsidó lakik, s hogy azok milyen céhekbe vannak beosztva. Magánál a kérdésnél sokkal érdekesebb az indokolás, amelylyel a kérdés alá van támasztva, s pedig: »... nachdem die öffentlichen u. landesherrlichen Rechte für jeden, der sich zum Unterthane eines Reiches bekennt, gleich zu halten haben, die Juden ebenfalls gegen den königlichen

---

¹⁰⁾ Cum Infrascripti de altiori Excelsi Consilii Instituto signanter autem ad Instantiam denati Civis Petri Rajkovics ante cir. quinquennium emanato gratioso Intimato cautum sit...

u. grunderrlichen Fiscus den andern Landesinwohnern gleich gehalten und nach den Landesrechten behandelt werden sollen...

Vagyis: minthogy a nyilvános és királyi jogok mindenkire, aki a birodalom alattvalójának vallja magát, egyformán vonatkoznak, tehát a zsidók is a ország többi lakóival egyenlőknek ismertessenek el, s az ország törvényei szerint való bánásmódban részesüljenek, tehát a zsidóknak is, így folytatódik a levél, joguk van, hogy a megfelelő céhbe tartozzanak. Kéri tehát a magisztrátus sürgős válaszát arra vonatkozólag, hogy hány zsidó lakik a városban, s hogy mely céhekbe vannak beosztva.

A kerületi főjegyző úgy látszik a noviszádi állapotokat látta maga előtt, ahol már t. i. egész szép számu kis hitközség élt abban az időben, s úgy képzelte hogy bizonyára Szomborban is így van. Szombor város jegyzőjétől most már rövidesen megtudta a valót. A válasz nagyon érdekes, s emlékeztet arra a bizonyos harangra, amely többek között azért nem szólt a püspök tiszteletére, mert egyszerűen — nem volt harang. A magisztrátus is azzal mentegeti magát, hogy azért nem írta meg tavaly, hogy mely céhekbe vannak a zsidók beosztva, mert — egyszerűen Szomborban tavaly még nem voltak zsidók. Most azonban hivatalosan jelentheti, hogy lakik már Szomborban is — egy zsidó. Ez azonban nincsen benne az egyik céhben sem, mert az illető kereskedéssel foglalkozik. (Városi lvttr. 1789/488. sz. okm.)

Csak egy másik iratból tűnik ki később, hogy Szombor városának 1789-ben az egyetlen zsidó lakóját: Stein Jakabnak hívják.*)

1789.-ig itt laktak a zsidók a környék falvaiban, s onnan jártak be Szomborba — egy-egy napi tartózkodásra. Itt voltak az ismerőseik, itt laktak az üzletfeleik, de ők csak vendégek lehettek a városban. A laká-

*Városi levélt. 1789/1001 sz. okm.

suk, az otthonuk itt volt a környéken: Bezdánban, Apátiban, Kupuszinán, Csonoplyán, Mileticsen, stb. Maga a város is, meg a katonaság is kötött velük üzleteket. De ha elvégezték a városban az üzleti ügyeiket, mielőtt leáldozott a nap, haza mentek a falvaikba, ahol békességben éltek a község népével. A környék falubeli zsidói közül legtöbbit szerepel a régi irásokban egy Jakab Izsák nevű zsidó ember, aki hol mint bezdáni »handelsjude«, hol pedig mint kupuszinai »contribuens« azaz adófizető írja alá beadványait. Egy alkalommal például arról tesz panaszt a magisztrátusnál, hogy a katonaság számára szállított szénáért többszöri sürgetése dacára sem kapta meg a pént. Személyéről közelebbi adatot nem nyújtanak az irások. Azonban nincs kizárva, hogy azonos azzal a Jakab Izsák nevű zsidóval, aki az 1736-iki összeírás szerint Baján volt vaskereskedő. (Városi levélt. 1789/004. sz. okm.) 1782-ben már itt tartózkodott a környéken, s 1792-ben még itt él, s Stein Jakabbal élénk üzleti összeköttetésben állott.

Hogy milyen viszonyban állottak a környékbeli zsidók Szombor városához, arra rávilágít egy 1776-ból való vásárpénz-jegyzék, amely taxative egymásután felsorolja a különböző foglalkozású vásároló kereskedőket és árusokat, mindegyik mellett megjelölve a vásárdíjakat, vagyis a helypénz összegét. A különböző árusok között megemlíti külön a zsidókat is, akiknek csupán csak azért a foglalkozásukért, hogy zsidók voltak — három napi tartózkodásért 11½ krajcárt tartoztak fizetni a vásárbérlőknek, ha a szombori piacon, vagy vásáron jelen akartak lenni.¹¹⁾

---

¹¹⁾ A díj lajstrom egyébként szerbül van írva latin betűkkel, s így szól: Način uzimati taxu koliko od stvari Kjesse (?) na vašaru toliko i od onih kojese ossim vassara na piacu prodavati budu koju taxu gosp. vassara i piaca arendator ako bi (olvashatatlan) stroffovanje biti u 12 forinti . . . . . od židova pro tri dana . . . 11½ x (városi levélt. 1776/164. sz.)

Nagyjában ez volt a helyzet 1789-ig, amikor valószínűleg a magisztrátus engedélyével Stein Jakab Szomborba költözködött, s itt letelepedett. Hogy pontosan mikor, s honnan jött Stein Jakab Szomborba, az a régi irásokból nem tűnik ki világosan. Csak sejteni lehet, hogy Csonoplyán lakott, mielőtt Szomborba jött lakni. Valószínűleg, hogy már régebb idő óta járt be a városba kereskedni, ahol jól ismerhették, s ezért nem gördítettek akadályokat bejövetele ellen, mert csodálatosképpen nem találjuk a nyomát annak, hogy a kereskedők egysülete tiltakozott volna Stein Jakab bejövetele ellen. A nép valószínűleg eleinte nem is ismerte a vezeték nevét, röviden csak Jakabnak hívták, s katexochén mint a »szombori zsidót» emlegették. Ez kitűnik egy beadványból is, amelyet valami Auersheim nevű katonatiszt felesége adott be a magisztrátushoz. Auersheimné ugyanis elköltözködött Szomborból, s Stein Jakabot bizta meg, hogy adja el nevében a Johan Földvári féle házát. Ebből a megbizásból kifolyólag járt még egy összeg Auersheimnének Stein Jakabtól. Arra kéri tehát egy levélben Auersheimné a magisztrátust, szólítsa fel N. N. Jakabot, a szombori kereskedő zsidót, (den somborer Handelsjud Jakob N. N.) hogy küldje el neki a tartozását. (Városi levéltár 1790/165. sz. okm.)

• Stein Jakab nem volt szegény ember, amikor Szomborba jött. 1796-ben már saját házában lakik. Foglalkozott mindenfélével, elsősorban természetesen tollal és nyersbőrrel. Vállalkozásaiban nem volt mindig szerencsés, későbben teljesen tönkre ment, s mint teljesen szegény ember vagyontalanul költözködött el Szomborból 1817-ben, valószínűleg vissza Csonoplyára. Özvegye még 1827-ben is Csonoplyán lakott. Gyermekek nem voltak.

Stein Jakabnak Szomborban történt letelepedése után következő évben, 1790-ben városunkban már három zsidót találunk. Ezt egy kimutatásból tudjuk. Ez a kimutatás tartalmazza nem csupán a három szombori zsidónak a nevét, hanem vagyoni helyzetével is megismertet

bennünket, s így érdems az egész kimutatást szóról-szóra megismerni:

1. Stein Jakab, áruban van 450 frt, ingatlan 1200 frt, állatállományban 30 frt, adóssága 400 frt, vagyon 1700 frt.

2. Stein Ferenc, áruban van 2600 frt, készpénz 600 frt, állatállománya 30 frt, adósság 1500 frt, vagyon 2330 frt.

3. Herczog József, áruban van 250 frt, készpénz 600 frt, vagyona 850 frt.

Stein Ferenc (a latin okiratokban Franciscus, a zsidó feljegyzésekben Fradman) és Herczog József, (a régi okmányokban mindenütt következetesen Herczegh-nek írják a nevét), mindketten rövidesen Stein Jakab után jöttek Szomborba. Beköltözködésük körülményeiről semmit sem tudunk.

A két Stein 1791-ben már elismert kereskedő volt Szomborban, mert egy mozgalomban együtt találjuk őket a többi kereskedőkkel. Szeptember 30-án meghalt ugyanis Bugarszki Száva, a sómonopólium szombori bérlője. Halála után az itteni kereskedők nem akarták, hogy a só eladási joga egy kézben legyen, néhányan összeálltak tehát, s azt kérték a Magisztr., hogy ők kapják meg a só eladási jogot. A kereskedők között ott szerepel a két helybeli zsidó is (Judaei locales): Stein Ferenc és Stein Jakab (Magisztrátusi jegyzők. 330. l.)

A két Stein közül Ferencnek jutott a nagyobb szerep úgy a kereskedők, valamint a későbbi hitközségi életben is. S bár Jakab előbb költözött Szomborba, mint Ferenc, mégis az utóbbit tekinthetjük a hitközség megalapítójának. Jakab nem hagyott maradandóbb nyomot a szombori zsidók életében. Ellenben Ferencnek, különösen — mint látni fogjuk — két fia, Lázár és Lipót, különösen az előbbi, még sok szerepet fog játszani az itteni zsidók életében. Lázár nem csupán helyben, hanem az egész Bácskában elismert gazdag kereskedő lett. Ferenc igen

magas kort ért el, s ott találjuk még őt 1828-ban is, az itteni zsidók között, amikor azok formálisan is megalakítják a hitközséget, s a hitközségnek első intézményét, a Chevra Kadisát. Az ő két fia Lázár és Lipót viszik a vezető szerepet, ő pedig, mint az itteni kis zsidó kolónia doyenje nagy tiszteletnek örvendett egészen 1838. kizslev hó 7-ikén bekövetkezett haláláig.

Herczog József volt az első három szombori zsidó között a legszegényebb, bár ő sem jött teljesen vagyontanul a városba. Ellenben azt sem tudjuk, hogy honnan költözködött Szomborba. Főfoglalkozása a házalás volt. De 1791-ben már azzal fordul a magisztrátushoz, hogy engedjék meg neki, hogy a Szomborba jövő, s a városon keresztül utazó zsidók számára vendéglőt nyisson.¹²⁾ Az engedélyt évi 25 frt. bér fejében meg is kapta. Amikor azonban ezen bérlet lejárt, s annak meghosszabbításáért folyamodik, akkor már évi 35 frt bért kell fizetnie. (Városi jegyzőkönyv 170. ill. 330. l.)

Ezen bérleti jog azt jelentette, hogy Szomborban csak a vendéglő bérlőjének van engedélye arra, hogy zsidót pénzért megvendégeljen, ill. étellel és szállással elláson. Fényes jövedelmet a vendéglő bérlete sohasem jelentett, de a vendéglő bérletével járó jog még sok viszályt hintett el az itteni zsidók között. A zsidóknál ugyanis tudvalevőleg vallási parancsolat írja elő, így aztán vallási szokássá vált, hogy az idegenből betévedt zsidót — különösen, ha szegény, megvendégeljék. Ez a szép emberi szokás bizonyára a szombori zsidók között is divott. A vendéglős azonban mindig gyanakvó szemmel nézte az igedent is, de a vendéglátó házigazdát is; hiszen ez a vendégfogadás az ő üzlete rovására ment. Eből aztán sokszor keletkeztek viszályok és pereskedések, amelyek némelykor még a hatóságot is foglalkoztatták:

---

¹²⁾ Kérését ezzel indokolja: *aliis vero localibus Judaeis idipsum inhibeatur...*

Három zsidó lakott tehát már Szomborban, s mint a jelekből következtethető, sem a néppel, sem pedig a magisztrátussal, nem volt nekik semmi bajuk. A magisztrátus részéről — ezt külön kell hangsúlyoznunk — mindenkor a törvényes védelemben, sőt ezen felül is, megértő emberi jóindulatban is részesültek. Bántotta is az eléggé a kereskedők egyesületét. Egyszer el is ragadtatta magát, s egyik panaszában az egyesület megvádolta a magisztrátust a helytartó tanács előtt, hogy ez a többi kereskedők rovására a zsidókat protekcióba részesíti. Pedig a magisztrátus csupán pártatlanul a törvényhez tartotta magát. A magisztrátus magatartását és gondolkozását legjobban jellemzi egy határozata, amelyet a kereskedők egyesületének egy panasza alkalmából hozott. E határozatában többek között azt mondja ki a magisztrátus: ...aki privilegium alapján e városban tartózkodik, annak a szükséges megélhetést is engedélyezni kell... (Városi levéltár 1787/30. sz. okm.)

Ezzel szemben gondosan őrködött a felett, hogy idegen zsidók, akiknek nem volt tartózkodási, ill. letelepedési engedélyük a városban, ne sokat forgolódjanak az itteni zsidók körül. 1791. jan. 10-ikén tartott ülésében külön felhívja a magisztrátus a főbíró és a városkapitány figyelmét arra, hogy az utóbbi időben sok idegen zsidó fordul meg a városban. Gyanusaknak tartja őket, s óvintézkedéseket tesz, nehogy azok engedély nélkül a városban tartózkodjanak.

A határozatból nem világlik ki, hogy az kinek a kezdeményezésére hozatott, valószínű azonban, hogy az is a kereskedők egyesületének a figyelmeztetésére történt. Ez annál valószínűbb, mert amikor a negyedik zsidó akart letelepedni a városban, a kereskedők egyesülete ismét erősebb akcióba kezdett.

1792. szeptember 14.-én költözött be ugyanis Kernyájáról magisztrátusi engedéllyel Hajduška Fülöp. Amíg azonban az első három zsidó letelepülését a keres-

kedők egyesülete teljesen csendben vette tudomásul, addig Hajduska beköltözködése alkalmával eddig még sohasem tapasztalt vehemenciával vetette magát közbe az egyesület, hogy Hajduska letelepedését megakadályozza. Magyar János aláírásával beadványt nyújt be a magisztrátushoz, s kérdőre vonja azt, hogy miképpen engedhette meg Hajduskának a letelepedést és üzletnyitást anélkül, hogy az egyesületet előbb megkérdezte volna. Ebben privilégiumának megsértését látja. Megemlíti, hogy Szomborban már eddig is 30 kereskedő van, akik küzködnek a megélhetésért. Arra kéri tehát a magisztrátust, hogy vonja vissza az engedélyt, vagy legalább is függesse azt fel addig, amíg helytartó tanács nem fog dönteni a kérdésben. (Városi levéltár 1792/364. sz. okm.)

A magisztrátus azzal válaszol a panaszra, hogy Hajduska Fülöp üzletei nem érintik az itteni kereskedők érdekeit, mert olyan kereskedést folytat, amelyen Szomborban még nincsen. Sőt ellenkezőleg: Hajduska nagy tőkével rendelkezik, s azáltal, hogy a népnek előleget fog nyújtani a terményeire, csak hasznára leszen a lakosságnak. A helytartó tanács ugyancsak elutasította az egyesületet a panaszával azzal az indokolással, hogy az ellenében áll a törvénnyel, amelyre hivatkoznak. (Városi levéltár 1793/558.)

Hajduska tényleg gazdagabb volt az itteni zsidóknál. Szeretett volna tehát a város előkelőbb helyén házat vásárolni magának. Kérvénnyel fordult tehát a Magisztrátushoz, engedné az meg, hogy megvegye a Bokerovics Antal házát, amely »in vallato Civitatis» a »sáncon belül.» azaz a mai belvárosban van. A magisztrátus azonban elutasítja kérését, s figyelmezteti, hogy azokon a feltételeken kívül, amelyekkel 1792. szeptember 14-ikén a városba befogadtatott, több nem engedélyezhető neki.¹³⁾

¹³⁾ ... ultra Conditiones illas, juxta quas recurrens sub 14. Septembris 1792. ad gremium Civitatis hujus receptus ha-

Hajduska nem elégedet meg a magisztrátus határozatával, hanem felfolyamodott a helytartó tanácshoz, amely azonban jóváhagyta a magisztrátus döntését és végérvényesen elutasította kérésével.

A kereskedők egyesülete is, meg Hajduska is kénytelen-kelletlen tudomásul vette a magisztrátus döntését, s aránylagos békességben éltek egymás mellett. A régi irások legalább nem emlékeznek meg arról, hogy az egyesület és Hajduska között összetűzésre került volna a dolog. De nem csak Hajduska, hanem a többiek is mindenkor a legbékésebb egyetértésben éltek a város többi lakóival. S nem csak addig, amig kevesen voltak, hanem később sem található nyoma annak, hogy Szomborban a zsidók és egyéb vallásu lakosság között viszálykodás vagy békétlenség uralkodott volna.

Hajduska beköltözködése után még néhány zsidó család telepedett le Szomborban. A város — úgy látszik megadta a privilégiumot, s az egyesület hallgatóságosan tudomásul vette. A jövevények egyébként is egytől-egyig szegény, vagyontalan emberek voltak, akik máról-holnapra keresték meg a mindennapi kenyeret. A kereskedők szempontjából úgy látszik, nem jöttek számba mint komoly versenytársak, ezért is nem görditenek semmi akadályt az utjukba. Szó sincs róla: nem jöttek tömegesen. De 1798-ban már nyolc zsidó családot talál itt a konskripció. Ez az összeírási táblázat azért érdekes, mert megismertet bennünket az évi adóval, amit az egyes zsidók 1798-ban fizettek. Ez a táblázat magyar fordításban így szól, s a következő adatokat tartalmazza:

1. Herczegh József fizetett adót 1 frtot.
2. Herczegh Lőrinc fizetett adót 1 frtot.
3. Hay Simon fizetett adót 1 frtot.
4. Stein Jakab fizetett adót 13 frtot.

---

betur, et quod (?) altiori quoque auctoritate ratificata sunt, alias concedi et indulgi nequire...

5. Szekula Izsák fizetett adót 1 frtot.

6. Hollender Mihály fizetett adót 1 frtot.

7. Stein Ferenc fizetett adót 7 frtot.

8. Hajduska Fülöp fizetett adót 27 frt 27 kr.

A legutóbbi összeírás óta tehát öt családdal gyarapodott Szomborban a zsidók száma. Ezek közül ismeretes már Hajduska Fülöp neve. H e r c z o g h Lőrinc — amint a későbbi, főleg pedig a hitközségi jegyzőkönyvekből kivehető — Józsefnek volt az apja. Nem tudjuk, hogy honnan jött Szomborba. H a y S i m o n előbbi tartózkodási helye szintén ismeretlen, ellenben megjegyzendő róla, hogy a ma is Szomborban élő Hay családnak ő az őse, e szerint a ma Szomborban élő zsidó családok között a Hay család a legrégebb szombori zsidó család.

H o l l e n d e r Mihályról azt jegyzi fel egy másik régi irás, hogy a tollal meg bőrrel való kereskedésen kívül ő bérelte egy ideig a zsidó vendéglőt, s hogy ő sütötte a hívők számára a husvétii kenyeret. Végül pedig S z e k u l a I z s á k r ó l megemlítendő, hogy egy magisztratusi jegyzőkönyv szerint r a b b i volt. (Magisztr. jegyzőkönyv 1795/241. lapján). Nem valószínű azonban, hogy a léttagu kicsiny zsidó kolónia aktiv rabbit tartott volna magának. Valószínűbb inkább az, hogy Szekula Izsákot rabbinikus képzettségénél fogva címezték rabbinak, aki azonban valóságban a m e t s z ő i teendőket végezte a hívők számára. E szerint Szekula Izsák lett volna Szomborban az első metsző. Ezzel szemben nem szabad megfeledkeznünk egy másik adatról, amely ezen feltevést megalapozja.

1926-ban jelent meg a beográdi askenaz hitközség tudós főrabbijának, Schlang Ignác tollából a beográdi zsidók története »J e v r e j i u B e o g r a d u» címen. Ez a mű megemlékezik Milos fejedelem (knez Miloš) zsidó vallásu katonai karmesteréről: S c h l e s i n g e r Józsefről, s azt írja róla, hogy Schlesinger 1794-ben Szom-

borban született, s Mënachem Schlesinger szombori kántornak volt a fia.¹⁴⁾

Ezen adat szerint tehát Schlesinger lett volna a szombori zsidók első metszője. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ha tényleg volt is Schlesinger Szomborban, akkor is csak nagyon rövid ideig lehetett itt. Ezt bizonyítja először az tény, hogy Schlesinger neve sehol semmiféle írásban nálunk nem szerepel. Másodszor pedig abból is következtethetjük, hogy csak nagyon rövid ideig lehetett Szomborban, mert 1795-ben már Szekula Izsákról tétetik említés egy okmányban, amely a Szekula által fizetendő adó megállapítását tárgyalja.

A következő években egyébként ismét kiujul a harc a kereskedők egyesülete részéről az itteni zsidók ellen. Illetve nem is annyira a már itten lakó zsidók ellen, hanem Stein Ferenc fia ellen. Stein Ferencnek fiai ugyanis időközben felnőttek, s szintén el akartak helyezkedni az életben, szóval önállósítani akarták magukat. Ezek között a legidősebb, Lázár szeretett volna önálló üzletet nyitni Szomborban. Sőt a Lázár után következő Lipót is már ott tartott, hogy saját üzletet akart nyitni. De a kettő közül — ugylászik — hogy Lázár volt a nagyobb energiájú, erősebb kitartású, és merészebb vállalkozó szellemű fiú, aki már szüknek találta az apai házat. Az apa is öregnek érzi már magát az üzlet vezetéséhez, azt szeretné, hogy fiai is dolgozzanak.

Folyamodnak tehát a helytartó tanácshoz, hogy Lázár külön üzletet nyithason magának, s tényleg meg is kapta a külön üzlethez az engedélyt. Lázár már ki is választotta magának a helyet, m. pedig a Pap Gergely féle üzletet. A kereskedők egyesülete azonban először a magisztrátushoz folyamodott fel az engedély ellen, majd egy küldöttség Bécsbe ment, ahol felségfolyamodványt

---

¹⁴⁾ Јосиф Шлезингер рођен је 1794. год. у Сомбору. Отац му Менахем Шлезингер, био је кантор ондашње јеврејске општине (I. 75. l.)

nyújtott át azzal a panasszal, hogy a szombori zsidók nagyon szaporodnak. Egynek pláne hét gyermeke is van. (Ezzel Stein Ferencre céloztak.) S a gyermekek ellepik a várost üzletekkel. A helytartó tanács azzal az utasítással küldi vissza a kérvényt, hogy konkretizálják panaszait.¹⁵⁾

A kereskedők egyesülete második panasza is a leg-határozottabban elutasított, mindazonáltal Stein Lázár, úgy látszik a béke kedvéért félrevonult. Csonoplyára költözött, ott kereskedett — amint ő maga mondja, hogy az időt ne töltsé hiába (ne gratis tempus feram), s várta a megfelelő alkalmat, hogy visszatérhessen a városba. Ez kb. 1804-ben meg is történt. Tehát körülbelül 5—6 évig huzódott el Stein Lázár pörösködése azért, hogy külön üzletet nyithasson. Közben Szomborba még két család költözött. Az egyik O e s t e r r e i c h e r I z s á k, aki néhány esztendőn át a városi, majd a zsidó vendéglőnek volt a bérlője, a másik pedig A b e r h a m M á r k u s z volt, aki azonban csak nagyon rövid ideig lakott Szomborban.

Az 1086-ban készült Conscriptio már 15 családot jegyez fel. Az eddig ismerteken kívül itt lakik Stein Ferenc — Lázár fián kívül még két fia: L i p ó t és F ü l ö p. Apatinból beköltözött Hollender Mihálynak a testvére Hollender D á v i d, aki különben Stein Jakabnak volt a sógora, amennyiben mindketten R e x M o y z e s apatini lakosnak voltak a vejei. — Hollender D á v i d az őse Hollender J ó z s e f nek, a szombori chevra kadisa későbbi hosszú esztendőkön át volt elnökének. Itt szerepel először Herzog Izrael, aki később a szombori zsidók első birája volt. Béregből beköltözött W e i s z S a l a m o n, aki mint a zsidó vendéglő hosszú esztendőkön át volt birája szerepel később sokat a szombori zsidók történetében. Az

¹⁵⁾ ut quorimoniam recurrentis societatis ad specificos casus reduci ordinet (Városi levélt. 1798/411. p. okm.)

1806.-iki összeírásban találkozunk végül először Goldfohn Salamon nevével, akinek foglalkozását az összeírás így jelöli meg: »Judaeus sacher». Ő a szombori, s a Szomborból elszármazott Goldfahn családoknak az őse.

Ezekben az esztendőekben szerzik meg maguknak végre Stein Ferenc fiai a külön üzletnyitási engedélyt, s pedig Lázár 1806-ban, Lipót pedig 1809-ben.

Stein Lipót üzletnyitási engedélyét, vagy ahogy akkoriban nevezték: a privilegiumot, az utódok kegyelettel megőrizték. Jelenleg özv. Stein Benjaminné birtokában van. Az ő szives engedelmé folytán módunkban van annak szószerinti szövegével megismerkedni.¹⁶⁾

Extractus Protocolli.

No. 1056.

Leopoldus Stein Judaeus gremialis jus adaperiendi fornicis atque exercendae mercaturae sibi admitti exorat.

Determinatum est:

In locum denati Jacobi Stein fornicem erigendum instanti concedi, Fisco Magl. praestante. In Senatu Zombor die 25. 8 bris 809. cel.

Extradatus per Emericum Bosnyák

Jur. Cittis Notar,

Obiges Recht, welches mir ohne Verlangen der Zomborer Handel Stand in Ihren Neien Privilegien mir bekräftigt hat, mit ausdrücklicher Wörter, Leopold Stein, er wie seine Nackkommen auf ewige zeiten das Hand-

---

¹⁶⁾ A latin szöveg a magisztrátus határozatát tartalmazza, a német szöveg pedig Stein Lipóttól származik, aki 1845-ben azt a privilegiumot fiára: Ferdinándra hagyta örökségképen.

lungs-Recht in dieser k. k. Freystadt zu besitzen.

auf diessen Neien Privilegium-Bekräftigung zedire ich das obige Handlungs-Recht an meinen Sohn Ferdinand Stein, mit Beding, dass weder ich noch meine andere Nachkommen können nie mehr auf dieses Handlungs-Recht Anspruch machen.

Gehiebt mit meinem guten Willen

Baja 23. Februar 845.

P.

Leopold Stein.

S tényleg az 1845-iki városi tanácsülés jegyzőkönyvének 131.-ik lapján tárgyalatik: »Stein Ferdinand kebelbeli zsidó a zsidó templommelletti házában kisebbszerű kereskedési bolt nyithatásáért» való kérvénye.¹⁷⁾

Sajátos véletlen, hogy valamint Stein Ferenc két fia: Lipót és Lázár körülbelül egy időben kérik és kapják meg a magisztrátustól az üzletnyitásra az engedélyt, ugyanugy körülbelül negyven év múlva az ő fiaik is, t. i. Lipótnak a fia: Ferdinánd, és Lázárnak a fia: Márk szintén ugyanegy időben nyitnak saját üzletet, ugyancsak a magisztrátus engedélyével. Amig ugyanis Stein L. Bajára költözködik, s ott cedálja a »privilegiumát» a fiára Ferdinándra, addig Lázár itt fejezte be Szomborban az életét — meghalt 1845. szeptember 9-én —, s ugyanezen évben folyomodik az ő fia is: Márk — »lakházában egy vegyes aprólékos kereskedés üzésére». (Tanácsi jegyzőkönyv 1845. 343. lapján.)

Erről azonban itt csak mellékesen. — Amint láttuk, 1806-ban már tizetöt család lakott Szomborban. S ez a szám később sem igen emelkedett magasabbra jó hosszú ideig.

---

¹⁷⁾ A magisztrátusi jegyzőkönyvek az 1845-ik évtől kezdődőleg magyarul vannak írva.

Két évtized mult el azóta, hogy az első zsidó Szomborban letelepedett. S a krónikás csak azokról a nehéz küzdelmekről számolhatott be, amelyeket a szombori zsidók mindegyikének külön-külön a maga saját személyében meg kellett vivnia kifelé, főleg a kereskedők egyesületével, hogy legalább az akkori jog nélküli állapotokhoz mértén valamennyire biztos és nyugodt megélhetést biztosítson magának. Mindegyiknek külön-külön kellett ugyyszólván kiharcolni magának azt a szűken mért jogot, amit II. József császár rendeletei a zsidóknak kiszabtak. II. József császárnak a zsidók szabad letelepedési joga a sz. kir. városokra nézve ugyanis az illető városok saját belátására volt bizva, hogy befogad-e falai közé zsidó lakosokat, vagy sem. Csak az 1790.—91. országgyűlés 38.-ik törvénycikke rendelkezett arról, hogy a zsidók a szabad királyi városokban azon állapotban tartassanak meg, amelyben 1790. jan. 1. voltak. Ezért kellett mindegyik zsidónak külön-külön engedélyt kérni a magisztrátustól a telepedésre, valamint az üzlet felállítására.

Testületileg valamely közös célért a magisztrátus előtt még nem igen szerepeltek. Csak az 1809.-ik évből fennmaradt irások között találkozunk először a »zsidóközség« (Communitas judaica) kifejezéssel. Ez az okmány az itteni zsidók, ill. zsidóközség katonállítási kötelességének szabályozását tárgyalja (1809./569. sz. okm.)

Pedig egészen bizonyos, hogy már előbb is volt közös kérelmük a magisztrátusnál, m. pedig valószínűleg akkor, amikor temetőről, vagy talán templomról kellett gondoskodniok.

Ennélfogva mi sem fogunk ezután a szombori zsidókkal egyenként foglalkozni, hanem a közösség történetét fogjuk tárgyalni, s az egyénekről inkább, mint ezen közösség egyes tagjairól fogunk beszélni. Egészen bizonyos azonban, hogy a szombori zsidók első közös cselekedete a temető megszerzése volt. Nézzük te-

hát, mit tudhatunk meg a régi irások alapján a mai szombori zsidó temetőről.

A temető.

A mai temetőknek általában két részből állónak tartják, s pedig a régi temető és az újabb temetőből álló résznek. De egészen bizonyos, hogy a régi temető sem került egyszerre a zsidók birtokába, hanem kétszerre. Hogy miképpen jutott az a legelső rész a zsidók tulajdonába, annak eddig nem sikerült a nyomára jutni. Az első eddig megtalált adat 1808-ból való. S ez az adat *F r a t r i c s e v i c s F ü l ö p* városi szenátor és kapitány, meg *Szimics Nikola* közös beadványa a Magisztrátushoz, amelyben értesítik a Magisztrátust arról, hogy a helybeli zsidók kérelme folytán a már számukra temető céljára eddig lemerített 200 orgia területhez még 200 orgiát kérnek, valamint kérik azt is, hogy ott a temetőőr részére egy kis házacskát építhessenek. (Városi levélt. 1808./433. sz. okm.)

Ugy látszik azonban, hogy a szenátorok megefeledeztek arról, hogy a zsidók az épületet nem csupán a temető örnek lakásul akarják építeni, hanem azt akarják, hogy az egyszersmind halottas ház is legyen. Ezért rövidesen maga a hitközség fordul a Magisztrátushoz azzal a kéréssel, hogy halottas házat építhessen a temetőben. A halottas ház felállításának szükségét azzal indokolják, hogy szabványaik szerint a halott a halottas házban tartatik mindaddig, amíg a temetési szertartásokat elvégzik mellette.¹⁸⁾

¹⁸⁾ . . . cum Ritus nostri id exposiant, ut in Coemeterio Reclinatorium, seu Camera Mortuorum, in qua Cadaver eousque asservatur, donec omnes Ceremoniae funebrales peractae non fuerint, erigatur: hanc proinde in Coemeterio Nostro erigendi indultum nobis gratiose concedere supplicamus. . . . Aláírás: *Communitas Iudaica gremialis*. (Városi levélt. 1808/746. sz. okm.)

A szombori zsidóknak a városi senátorok által tolmácsolt kérelméből arra következtethetünk, hogy a temetői fundust nem vásárolták, hanem kapták, mert a kérvény 200 orgia terület leméréséről (exmensuras) beszél, nem pedig vételről.

Hogy azt a 200 orgia területet mikor kapták — mint említve volt — ezideig nem tudjuk. Csupán a még kibetűzhető sirkőfeliratokból sejtjük, hogy a temetőt 1805, körül kezdték igénybe venni.

A legrégebb kibetűzhető sirkő ugyanis 1805-ből való.

1805-ben két gyermek halottja volt a szombori zsidóknak. Az egyik Stein Ferencnek a leánya (Blimele b. Frajzman), a másik pedig Stein Lázárnak a fia (Baruch b. Mose Eliezer). 1809-ből szintén két sirkövet sikerült kibetűzni, s pedig: Hajduska Fülöpét (Feivel b. Abrahám), és Hajduska Fülöp egyik fiának a sirját (Zalmon b. Feivel). 1810-ből ugyancsak két sirkövön olvasható el a felirat. Az egyik Herczeg Józsefnek a leányáé (Eszter b. József), a másik pedig Paskesz Mojzes fiának a sirján (Josef b. Mose.)

Igen érdekes sírfeliratot őriz a temetők 1812-ből. Ezen felirat szerint a szombori zsidó temetőben nyugszik az egykori bácskai kerületi rabbinak a felesége (Minka, R. Zekl neje). Az itteni szájhagyomány szerint a sirkövön említett kerületi rabbi átutazóban volt Szomborban, felesége itt meghalt, s itt is temettetett el. Sajnos, hosszas utánjárásom dacára sem sikerült kinyomoznom, hogy ki volt abban az időben a Bácska kerületi főrabbi. S így közelebbit e névről ez idő szerint nem tudunk.¹⁹⁾

Visszatérve a halottas ház építésére meg kell említenünk, hogy a halottas ház éptésére a zsidókat a városi fizikus, Looz Mátyás is felszólította, ill. átirt a magistrátusnak, hogy az szólítsa fel a zsidókat, hogy építsenek

---

¹⁹⁾ A sirkövek kibetűzését Korn Jakob úr végezte amiért itt mondok neki köszönetet.

a temetőjükben egy halottas kamarát, vagy ravatalozót (reclinatorium). Ennek szükségességét a városi fizikus nagyon érdekesen indokolja. Ismerteti a zsidó temetési szokásokat, s ezeknek fogantatására a zsidók mindennütt, ahol nagyobb számban vannak, halottas házakat szoktak építeni, közegészségi szempontból tehát a helybeli zsidók is szólittassanak fel, hogy építsenek a temetőjükben egy ilyen halottas házat. A magisztrátus napirendre tér a fizikus javaslata felett — valószínűleg azért, mert a zsidók már előzőleg is kérték a halottas ház felállítására a magisztrátusi engedélyt.²⁰⁾

A templom.

Rövidesen azután, hogy temetőről gondoskodva volt, új feladat előtt állottak a szombori zsidók: templomot, vagy legalább is imaházat kellett teremteniök. Egészen bizonyos, hogy mihelyt elérték a nyilvános istenisztelet tartásához szükséges létszámot — valamelyik hívő

---

²⁰⁾ Érdekességénél fogva hadd álljon itt szószerinti szövegében Looz Mátyás városi fizikusnak ezen beadványa: *Amplissime Magistratus! E ritibus Iudaeorum mihi constat, quod ii cadavera demortuorum suorum non uno eodemque modo humi mandare possint. Hinc lege quasi cautum habent, ut quosdam, in certa morbi genere defunctos illis ac expiraverint, domo efferre, ac terminato lotionem unctio- que cadaveris inhumare illud cogantur. Ideo in aliis civitatibus ac locis, ubi copiosiores existunt, in coemeterio reclinatorium erectum habent, in quo cadaver eo usque asservatur, donec omnes ceremoniae funebrales peractae non fuerint. Haec Cadaverum e domibus ad illud reclinatorium translatis, quum salutari (itt egy szó el van mosolva) publico admodum proficua habeatur, simulque altioribus ordinibus per id satisfiat, censorem nostratibus Iudaeis quoque imponi debere ut ii sese (juxta ritus suos:) ad normam aliarum Civitatum aecomodando, in coemeterio suo, ad reclinatorium seu Cameram mortuorum erigendam admoneantur, ac incitentur Haec dum officiosa substerno sum Amplissimi Magistratu servus humillimus Matthias Loóz ord. Cittis. Phisicus.*

házában gyülekeztek össze, s így végezték ájtatosságukat. 1810-ben azonban elérkezettnek látták az időt, hogy egy állandó, a célt szolgáló, s annak megfelelő helyiségről gondoskodjanak, amely templomui, vagy legalább is imaházul szolgáljon nekik. 1810. április 24.-ikén beadvánnyal fordulnak tehát a Magisztrátuskoz, amelyben azért folyamodnak, hogy vagy a város tulajdonából jelöltessék ki számukra egy telek, vagy pedig engedtessek meg nekik, hogy örök áron vehessenek egy házat, amelyet imaház (oratorium) céljára berendezhessenek. Érdekes a kérvény szövege, amellyel kérelmüket indokolják, álljon tehát itt annak ugyszólván szó szerinti fordítása.²¹⁾

»Kétségtelen, hogy az emberi társadalomban mindenki egy bizonyos valláshoz tartozik; bizonyos az is, hogy az egy valláshoz tartozók az Istennek szentelt ugyanegy templomában szokták istenitiszteletüket elvégezni. Mi, akik jó néhány évvel ezelőtt a tekintetes Magisztrátus jóindulatából kifolyólag e városba letelepedtünk — amig kevesebben voltunk, a Dieller féle házban végeztük istentiszteletünket; amikor azonban lassanként számban gyarapodtunk, megboldogult Hajduska Fülöp, néhai helybeli kereskedő házában rendeztünk be maguknak templomot. Most azonban, hogy Hajduska Fülöp elköltözött az örökkévalóságba, a háza pedig Lauer Ádámnak adatott el, ismét nincsen imaházunk. Minthogy azonban vallásunk gyakorlata nélkül meglenni nem tudunk, a legalázatosabban fordulunk kérésünkkel a tekintetes Magisztrátushoz: méltóztassék a város telkén kijelölni egy területet, ahol egy méltó imaházat építhesünk, vagy pedig méltóztassék megengedni, hogy az említett célra megfelelő házat örök áron vásárolhassunk — annál is inkább, mert:

---

²¹⁾ Az eredeti okmány megtalálható a városi levéltár 1810/406 sz. aktacsomóban.

1. a tekintetes Magisztrátus által ezen város kebelébe be vagyunk fogadva.

2. a kebelbéli zsidók lélekszáma már elérte a százat, akik vallásunk gyakorlata nélkül meglenni tovább nem birunk.

3. az adózás és egyéb közterhek viseléséből mind-egyik közülünk, ki-ki tehetségéhez képest részünket kivettük.

4. A türelmi adót azért fizetjük, hogy vallásunkat szabadon gyakorolhassuk, hely nélkül azonban ezt nem tehetnők.

Kérésünket legalázatosabban megismételve stb.,

vagyunk Zombor, 1810. április 24.-én.

A tekintetes Magisztrátus

alázatos szolgálói:

a zombori zsidók.

A magisztrátus a zsidók kérelmét véleményezés végett kiadta a városi fiskálisnak. — Fratricsevics Pál, az akkori városi ügyvéd kifejti, hogy a zsidók az 1790.-ik törvény 38. paragrafusa szerint abban az állapotban hagyandók meg, amelyben azok 1790. jan. 1. voltak; hivatkozik továbbá az 1647. évi törv. 91. paragrafusára, amelynek értelmében a zsidók az ország jogainak nem részesei («*jurium regni non capaces*»²³⁾ tehát örök áron ingatlant nem birtokolhatnak. Minthogy azonban templomhoz mégis hozzá kell őket juttatni, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák, ennélfogva azt ajánlja a Magisztrátusnak, hogy vagy adjon nekik hosszabb időre bérbe egy telket, vagy pedig béreljenek hosszabb időre privát egyéntől egy telket, amelyre reáépíthetik a templomukat.²⁴⁾

---

²³⁾ Ezt a rendeletet III. Ferdinánd adta ki, s ez volt az első eset, amely a zsidókra a jognélküliséget világosan kimondta (Venetianer i. m. 56 l.)

²⁴⁾ Az eredeti megtalálható városi levéltár 110/4068. sz. aktacsomóban,

Hogy már most a város a fiskális melyik ajánlatát tette magáévá, arról nem szólnak a régi irások. Ellenben nyolc évvel később, tehát 1818-ban, a magisztrátusi ülés foglalkozik a zsidók egy beadványával, amelyben a kérelmezők azért folyamodnak, hogy a zsinagoga, valamint az ugyanazon telken épült házacska, amelyben a metsző lakik, — mentessék fel az adófizetés alól. A magisztrátus ezen kérésre azt határozta: minthogy a teleknek a tulajdonjoga, amelyen a zsinagoga felépült, nem a hitközséget, hanem Wolf Bartolomeust illeti, ennél fogva kérésük nem teljesíthető.²⁵⁾

Ebből azt látjuk, hogy a zsidók tényleg építettek maguknak templomot, de nem a város telkén, hanem Wolf Bartolomeustól bérelték e célra a telket.

Wolf Bartolomeus — amint egy másik adatból kitűnik — postamester volt Szomborban. Hogy hol, a város melyik részében, s melyik uccájában volt ez a telek, erről nem tétetik sehol sem említés. Minthogy azonban később, amikor a mai templomunkat építette fel a hitközség, sehol sem található a nyoma annak, hogy a zsidók másutt vásároltak volna telket a templom számára, mint ahol a régi templom állott, fel kell tételeznünk, hogy az első zsidó templom is ott állott, ahol a mai templom van. Erre különben még két bizonyítékunk is van. Az első bizonyíték az a privilégium, amelyet a város 1845-ben Stein Ferdinándnak adott. Ebben a privilégiumban a Stein féle ház úgy van megjelölve, hogy az a zsidó templom mellett van. 1845-ben azonban a mai zsidó templom még nem volt felépítve. A Stein féle ház pedig a volt Farkas uccában (ma Jevrejska ul.), s ha nem is éppen közvetlen mellette, de egész a templom közelében áll. Tehát egész bizonyos, hogy az első zsidó templom is a Farkas

---

²⁵⁾ . . . . . ex eo, quod proprietas fundi, in quo eadem Synagoga aedificata habet, non ad ipsam Communitatem, sed D. Bartholomeum Wolf spectet, deferri non posset, (Városi, levéltár 1081. sz. évi magisztr. jegyzőkönyv 297. lap.)

uccában állott. A másik bizonyíték pedig az uccának a neve. Valószínűnek tartom ugyanis, hogy az uccának »Farkas» névvel való megjelölése nem más, mint a »Wolf»-nak a magyarosítása. Wolf Bertalan uram uccát kapott, vagy érdemeinek elismeréséül, vagy pedig azért, mert abban az uccában, több telke, esetleg háza volt. Csakhogy a város megmagyarosította a nevét úgy, hogy az utókorban senki sem tudta már, hogy miért is hívják egy uccát Szomborban Farkas uccának.

Hogy mikor vette meg a zsidó hitközség végleg örökáron azt a telket, amelyen a temploma, meg a met-szőjének a háza állott, erre ebben a fejezetben még nem kapunk feleletet. Annyi bizonyos, hogy a zsidók szeret-ték volna megvenni, már a szerződést is megkötötték Wolffal, s 1824. évi december havában be is terjesztették a magisztrátusnak jóváhagyás végett, de a város fiskálisa, Mihajlovics János a már ismert tör-vényre hivatkozva nem véleményezte a szerződés rati-fikálását. (Városi levélt. 1825/27. sz. okm.)²⁶⁾

Volt tehát már a szombori zsidóknak templomuk is, temetőjük is, sőt egy személyben kántoruk és met-szőjük is. S ha ehhez hozzávesszük azt a körülményt, hogy összesen csak tizenöten, illetve a met-szőn kívül csak ti-zennégyen voltak, akik csekély kivétellel csupa szegény emberek voltak, akik házalással máról-holnapra keres-ték meg a mindennapi kenyerüket, hát akkor bizony bi-zonyos meghatódottsággal állapíthatjuk meg, hogy az első szombori zsidók nem csekély áldozatot hoztak a val-lásos élet fenntartásáért és annak biztosításáért. S emel-lett nem szabad megfeledkeznünk még valamiről. Kivül-ről a kereskedők egyesületének pihenést nem ismerő ellenséges magatartása állandó bizonytalanságban és örökös aggodalomban tartotta a létüket. Belülről pedig

---

²⁶⁾ A fiskális véleményezése hivatkozik a „mellékelt” szerződésre, azonban a szerződés hiányzik az aktából, így semmi közelebbit nem tudunk annak tartalmáról.

főleg a zsidó vendéglő bérletének kérdése idézett elő közöttük folytonos surlódást és egyenetlenkedést. Felülről végre a különböző, elsősorban természetesen a türelmi adó nyomasztó terhe nehezítette meg, s tette szinte elviselhetetlenül súlyossá a mindennapi életüket. Nem volna tehát az első szombori zsidók története teljes, ha erről a három tényezőről, u. m. kereskedők egyesületéről, a zsidó vendéglőről és az adózásról külön-külön egy-egy rövid szakaszban meg nem emlékeznénk.

A kereskedők egyesülete.

Amióta Stein Lázár és később 1809-ben Stein Lipót is privilégiumot kapott, hogy külön üzletet nyithasson magának, azóta a kereskedők egyesülete egy ideig csendben volt. 1811-ben azonban ismét támadásba kezdett a zsidó kereskedők ellen. S most már nem egy kereskedő üzlet alapítása ellen emelte fel tiltakozó szavát, hanem az összes zsidó kereskedők üzletének bezárását követelte. Az okot erre valószínűleg az szolgálhatta, hogy Hajduska Fülöp halála után annak fia: Abrahám kapott engedélyt üzletalapításra. 1811. április 5.-ikén tárgyalta a magisztrátus az egyesület abbéli panaszát, miszerint a magisztrátus nagyon bőkezűen osztogatja a zsidóknak az üzletnyitásra az engedélyt.²⁷⁾ S amikor az egyesületet nem elégítette ki a szenátus kedvezőtlen határozata, jul. 27-ikén kelt beadványával a császárhoz folyamodik, amelyben elpanaszolja, hogy Szomborban a kereskedők száma 32-ről 59-re emelkedett, s ezek között hat zsidónak van nyílt üzlete, akik közül négynek 1810. óta, egynek pedig 1811. óta van boltja. Különösen kiemeli a folyamodvány azt a sérelmét, miszerint az egyesület nem részesül a Magisztrátusnál kellő védelemben, mert az a zsidókat pártfogolja. Arra kéri tehát az egyesület a felséget, hogy a zsidók üzleteit zárassa be.²⁸⁾

---

²⁷⁾ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1811. év, 185. lap.

²⁸⁾ Városi levélt. 1811/1007. sz. okm.

Az existenciális létükben veszélyeztetett zsidó kereskedők, nevezetesen: Stein Jakab, Hercog Lőrinc, Hajduska Ábrahám, Stein Lázár és Stein Lipót a magisztrátushoz beadott válaszukban visszautasítják az egyesület ama vádjait, miszerint nekik nem lenne joguk Szomborban kereskedelmet folytatni. Egyenként felsorolják, hogy ki mikor telepedett meg a városban, s kimutatják, hogy legnagyobb részük apai jogon, apai örökségképen bírják üzletüket. Hivatkoznak arra, hogy kötelességüket az országgal szemben mindenkor teljes mértékben, a legutóbbi francia háboruban pedig a haza és a király iránt táplált szeretetükből kifolyóan a köteles mértéken túl is teljesítették.²⁹⁾ Elismerik, hogy a kereskedők száma 1800. óta gyarapodott, azonban ezzel szemben a város lakosságának a száma is megnövekedett ugyanilyen arányban. Végül pedig hosszasan kifejtik, hogy az egyesület privilégiuma csupán az idegen (extranei) kereskedőkkel szemben védelmezi meg az egyesület tagjait, de nem szól ez a privilégium a kebelbeli (gremiali) kereskedők ellen. Ők pedig, akik jelenleg üzlettel rendelkeznek, mind kebelbeli kereskedők. Arra kérik tehát a magisztrátust, hogy ezen érvelésüket tolmácsolja felsőbb helyen.³⁰⁾

1816-ban arra kéri az egyesület a magisztrátust, hogy tiltsa meg a vidéki zsidó házalóknak, a város területén (a belvárosban) a kereskedést, továbbá hogy az idegen vándorkereskedőknek a piacokon és vásárokon külön helyet jelöljön ki. (Magisztrátusi jegyzőkönyv 1816. 270 l.)

A következő évben az egyesület a zsidó kereskedők eltiltását kéri a piacokról és várásokról.

---

²⁹⁾ sub decursu postremi Belli Gallici, . . . et ultra obligationem suam ex amore erga Regem et Patriam Unum Tyronem Militarem effective etiam assentatum statuerint (A város t. i. négy katonát tartozott állítani, L. 1809./568. sz. okm.)

³⁰⁾ L. 2. sz. jegyzetet.

Sokkal komolyabbnak látszott az egyesület mozgalma 1827-ben, amikor t. i. az egyesület megújította a privilégiumát. E privilégium alapján arra kéri az egyesület a császárt, hogy csak az lehessen kereskedő, aki tagja az egyesületnek, az idegen zsidókat pedig tiltsa ki »sub urbis Civitatis.»

Hogy mily veszedelmet jelentett a zsidókra az egyesület mozgalma, azt leginkább jellemezheti az a körülmény, hogy Fischer Ignác, a zsidó vendéglő akkori bérlője fel akarja bontani a várossal kötött bérleti szerződését azon oknál fogva, mert ha zsidók nem jöhetnek be a városba, akkor feleslegessé válik a zsidó vendéglő is, mert azt csupán zsidók látogatják.

Végül még egy jellemző eset e fejezetben a zsidó kereskedők helyzetére: Herczog Lőrinc egy alkalommal Pestről nagyobb mennyiségű fagygyú gyertyát hozott Szomborba, s azt itt olcsó áron árusította. Am alig terjedt el a híre a városban az olcsó gyertyának, Franc (Károly és Slank Antal) panaszra mentek a magisztrátushoz, s azt kérték, hogy a magisztrátus tiltsa meg a gyertyák árusítását. (Városi levélt. 1811./946. sz. okmány.)

Súlyos és gondterhes esztendőket éltek át az első szombori zsidók a jognélküliség szomorú korszakában. Egyedüli vigaszuk bizonyára az lehetett, hogy a nép, Szombor város békés lakossága, mindenkor egyetértésben élt velük. Soha és sehol nyomát sem találjuk annak, hogy bármelyikük is a nép bármely rétegével is súlyosabb konfliktusba jutott volna. Megnyugtatóan szolgálhatott nekik az a gondolat, hogy Szombor város magisztrátusa minden igazságtalan támadással szemben a törvényadta lehetőségeken belül megvédelmezte őket. Végül pedig bizonyára erőt adott nekik a súlyos napokban a vallásos hitük is. Az a törhetetlen zsidó hit, amely hosszú évszázadokon keresztül mindig tudott hinni a felvilágosodottság és az emberi erkölcs eljövendő győzelmében...

A zsidó vendéglő.

Am de bármily sok szép és megható vonás szötte át az első szombori zsidók nehéz életét, mégis volt egy jelenség, amely időnként egyenetlenséget idézett elő az ő csekély számból álló szük körü társadalmukba. Ennek az oka majdnem mindenkor a zsidó vendéglő bérlete, s a bérlettel együtt járó bizonyos privilégiumok gyakorlása volt. Ez a privilégium azt jelentette, hogy Szombor városában egyedül a zsidó vendéglő bérlőjének volt joga lakással, étellel és itallal ellátni iz idevetődött, vagy a városon keresztül utazó idegen zsidókat. S ez a jog gyakran adott alkalmat viszálykodásra és nézeteltérésre a bérlő és a többi zsidók között. A bérlő ugyanis, minthogy ezen jogáért eléggé nagy összeget fizetett a városnak, éber szemmel őrködött a felett, hogy mikor jött idegen zsidó a városba, s számon tartotta, hogy hol járt, kinél fordult meg. S ha nem tért be ő hozzá is, rögtön gyanut fogott, hogy talán máshol étkezett, sőt talán pénzt fizetett a fogyasztottakért. S ilyen gyanakodásokra gyakran lehetett a bérlőnek alkalma, mert aki csak egy kissé is ismeri a zsidó életet, az tudja, hogy állandóan sok vándor szegény, s abban az időben bizonyára sok vándorkereskedő is volt állandóan az uton, akiket, ha olyan községbe vetődtek, ahol zsidók laktak, minden zsidó ház vallási kötelességének tartotta, hogy vendégül lássa magánál. Már most mi sem volt könnyebb, mint meggyanusítani az ilyen vendéglátó házigazdát azzal, hogy csak azért fogadta az idegent a házába, hogy a vendéglőst megröviditse a keresetében.

Az első ilyen per 1806-ban esett meg. A vendéglő bérlője ez időben *Weisz Salamon* volt. Egy alkalommal tehát bepanaszolta a magisztrátusnál a szombori zsidókat, s hivatkozva arra, hogy ő a vendéglőért évi 127 frt. bért fizet, megemlíti, hogy egyesek az itteni zsidók közül vendéglátás örve alatt idegen zsidókat fogadnak a

házuknál, s az elfogyasztott ételekért fizetést fogadnak el, miáltal ő kárt szenved.³¹⁾

A magisztrátus vizsgálatot indít a vád valódiságának kiderítésére, s a megrágalmazott zsidók a szerződés megmáskítását kérik, mert nem engedhetik meg, hogy ők meggátoltassanak abban, hogy szegényeket, rekonokat és üzleti barátokat maguknál megvendégteljék. Hogy mi lett a per vége, arról nincsenek adataink, de rövidesen a zsidó vendéglőnek új bérlője akadt: O e s t e r r e i c h e r Izsák, aki egyúttal a városi vendéglőt is bérben bírta. S az új bérlő 1809-ben hasonló panasszal fordult a magisztrátushoz, amelyben ő már nem névtelenül tesz panaszt, hanem Hajduska Fülöpöt vádolta meg azzal, hogy idegen zsidókat fogadott magánál több ízben, s pedig egy kulai zsidót háromszor, egy topolyai zsidót pedig kétszer. A vád annál súlyosabb, írja beadványában Oesterreicher — mert a templomban írásban is ki volt függesztve a tilalom, miszerint aki idegen zsidót vendégtel meg házában, az 12 frt büntetést fizet, kéri tehát Hajduska megbüntetését.³²⁾

Oesterreicher vádja egészen bizonyos tévedésen alapul. Mert ha bárkiről feltételezhető, hogy pénzért vendégtel meg idegen zsidót, Hajduskáról ilyesmit jóhiszeműen nem állíthatott. Hiszen Hajduska volt a leggazdagabb zsidó Szomborban. De Hajduska maga is nemes felháborodással utasítja vissza a vádat.

Nem tagadja, hogy vendégül látott magánál idegeneket. Azonban kijelenti, hogy ezt a jövőben is meg fogja tenni. Megteszi akkor is, ha nem 12, hanem 600 frt büntetést kell érte fizetni. Különben pedig mellékel egy kis irást, amelyel igazolja, hogy ő előzőleg bejelentette Putnik Stephán városbirónak, miszerint egy kulai zsidót

---

³¹⁾ ne illi quosqis extraneos Judaeos sub protextu hospitalitatis recipiant et eosdem Hospitio ac victu erga solutionem provideant... (Jegyzőkönyv 1806/699. l.)

³²⁾ Városi levélt. 1809/127. sz. okm.

szombaton át vendégül fog látni magánál, s ő erre az ell-
gedélyt megkapta.³³⁾

Sokkal érdekesebb azonban Hajduska fejtegetése a
továbbiakban, amidőn rámutat a bérlő privilégiumának
lehetetlen voltára, s keserű gunnyal felveti a kérdést,
vajjon lehetetlenné akarják-e tenni neki, s a többi zsidók-
nak, akiknek nevében beszél — hogy rokonaikat, bará-
taikat, üzleti ismerőseiket, a szegényeket, s egyéb ke-
resztül utazó idegeneket vendégül fogadhassák házaik-
ban? Nem, soha...³⁴⁾

Majd rámutat arra, hogy három szempontból is meg-
kell hagyni a zsidóknak azt a jogot, hogy idegeneket
megvendéghessenek. A zsidók sajátos helyzetükből ki-
folyólag kénytelenek vándorkereskedéssel kenyerüket
megkeresni. Ezeket a zsidókat támogatni mindenkinek kö-
telessége, mert különben nem tudnának eleget tenni e kö-
telezettségüknek. De megkövetelik ezt a társadalmi
együttélés szabályai is, végül pedig maga a vallás is elő-
írja, hogy felebarátainkat tehetségünkhöz képest jóindu-
lattal és szeretettel segítsük.³⁵⁾ Arra kéri tehát a ma-

---

³³⁾ Érdekes szövegezése, valamint tartalmánál fogva
szó szerint közlöm az említett irást:

Den Kulaer Iuden Isak Laß der Philip Haiduska iber
Schabes bein sich kan iber nacht Quartir und das dis beim
Löblichen Magistratt ausgemacht war. Zu Zombor dem 2.
ten Xber 808. Stephan Putnik Stadt richter.

³⁴⁾ . . . . . Amplissimum Magistratum nomine cae-
terorum quoque Iudaeorum gremialium demisse interpello
quatenus dubietaum hanc, num quippe affinitate junctos,
amicos quaestu socios, pauperas, et alios quodvis ad gremium
Cittis hujus venientes, aut transeuntes Iudaeos gratis, et abs-
que omni Pucunaria solutione hospitio et victu excipere
caeterisque gremialibus Iudaeis integrum sit? Nec ne? . . . .

³⁵⁾ Amplissime Magistratus! Posteaquam Iudaei praeter
Unicum cumque satis restrictum quaestum aliis vitae
media quaerendi Modis destituti sunt, quaestum vero dum
extranei Iudaei a Domuum et Quarteriorum Nostrorum
accessu arcentur, labefactati, taliterque Nos Onerum pub-
licorum dependendorum incapaces reddi, vitaeque mediis

gisztrátust, hogy változtassák meg a privilégiumot, s tegyék nekik lehetővé, hogy idegen zsidókat ingyen megvendéghellessenek maguknál.

Ez az érvelés élénk világot vet nem csupán Hajduska, hanem a többi zsidók gondolkozására és felfogására is. Hogy ezen érvelése dacára mégis megbüntették-e Hajduskát, azt nem sikerült megállapítani. Ellenben ez időtől kezdve maga a hitközség törekszik arra, hogy a vendéglői jogot magának szerezzé meg. Ezzel egyszerre két dolgot akar elérni. Számít arra, hogy a vendéglői bérletből neki is maradna valami haszon, ami a hitközség fenntartását könnyítenné meg. De úgy gondolja, hogy ha a hitközség lenne a privilégium tulajdonosa, akkor megszűnne a surlódás a vendéglős és az egyes zsidók között. 1811-ben be is nyujtanak egy kérvényt a Magisztrátushoz, amelyben hivatkozva az említett okokra, továbbá kifejtve azokat az érveket, amelyeket Hajduska beadványából már jól ismerünk — azt kérik, hogy a vendéglői bérletet adja a magisztrátus a hitközségnek. Kérelmük támogatására mellékelnek egy bizonyítványt, amelyben a neoplantai (Noviszád) tanács igazolja, hogy az ottani hitközség is saját kezelésében bírja a vendéglőt. A magisztrátus a kérvényt véleményezés végett kiadja a városi fiskálisnak, aki azonban nem tartja a kérést teljesíthetőnek. Mert a vendéglő tulajdonképpen városi beneficium, amit a város annak ad bérbe, aki többet ad érte. Már pedig ha a vendéglőt előre meghatározottan állandóan a hitközség bérelné, akkor azt nem lehetne árlejtéssel kiadni. (Városi levélt. 1811./524. sz. okm.)³⁶⁾

---

fustrari debere Consequens est; posteaquam ipsa societatis civilis Principia socialem vitam ducendam non modo non peludant verum eandem imponunt, posteaquam demum ipsae leges Divinae, ut proximis Nostris pro posse Beneficia potemus, injungunt, spes mihi stb. . . (Vár. lvt. 1809/127.)

³⁶⁾ Ezen beadvány nemcsak önmagáért érdekes, hanem különös figyelmet érdemel azért is, mert a mellékletből teljes képet nyerünk a noviszádi hitközség állapotáról. Törté-

A városi fiskálisnak ezen véleménye következtében a noviszádi hitközségtől eltérően — a szombori hitközség sohasem jutott a vendéglői bérlet tulajdonába. S talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a vendéglő kérdése miatt szünet nélkül dult az egyenetlenség a hívők között. Sőt egy alkalommal az egy kinosabb excessushoz is vezetett, ami a templomban játszódott le. A dolog úgy történt, hogy 1817-ben április elsején, Peszach ünnepi istenitiszteletre ment együtt néhány hívő. Amikor belépnek a templomba, azt látják, hogy Weisz Salamon áll az oltár előtt.

---

nelmi édekeségénél fogva azt hiszem, nem végzek teljesen felesleges munkát ha ezen bizoyitványt szószerinti szövegében itt közreadom és ismertelem:

Èrga quorundem gremialis Iudaica Communitatis Primorum sibi super eo, quod videlicet in gremio Citti s hujus formalis Iudaica Communitas praeexistat, quo eadem Iudicem suum suosque juratos Communitatis, asserores, orphanorum curatores Syndicos, tribunum plebis, Rabbinos, Cantores, Circumcissores, etc. habeat, quod item proprium macellum, et jus pro suae religionis hominibus liquores epocillandi habeant, testimonium perhiberi petentum: requisitionem testamur et recognoscimus in gremio Civitatis hujus pro ut petitum sonat, formalem Iudaicam Communitatem proprium quo ad facta ritus sui acta et facta Iudices et Juratos asseores, qui singulo anno in conformitate Normalium suae Majestatis Sacratissimae Ordinum sub Praesidio Magistratualis Deputationis per eadem Communitatem restaurari solent, non minus reliqua ad essentiam plenam formalis Iudaicae Communitatis individua habentem praeexistere, quae jus Macelli et epocillationis habet, pro jure tamen Macelli et epocillationis titulo recognitionis juris regalis quovis anno singillativos quadringentes florenos annuo Cassae Civitatis solvit, beneficia vero haec suae religionis hominibus licitatione mediante exarendare et lucrum inde promanans ad dotationem Rabinorum, Scholae decentis et aliorum Communitatis, respective Ministrorum, respective etiam servitorum nec non ad supportanda in extraordinariis casibus onera publica convertere soleat. In cujus fidem appresso Civitatis hujus sigillo subscripsimus Neoplantae die 30° Julii 1811. L. S. Georgius Jankovics m. p. Consul, Mathias Lang m. p. ord. Notarius.

s végzi az isteni tiszteletet. Erre ugy, ahogy voltak, visszafordultak; s minthogy csak kilencen valának, magukkal hívtak a templomból még egy itt időző, akkor még itt »idegen» zsidót: a jankováci Hecht Mihályt, s Stein Jakab házában külön végezték el az ünnepi istentiszteletet. A jelenet valószínűleg nem egészen csendben mehetett végbe, sőt Hecht Mihályra nézve bizonyos kellemetlenséggel is járt. Az »excessus» a magisztrátust is foglalkoztata, sőt alkalmat adott a városi fiskálisnak, Ambrozovics Jánosnak, hogy lesújtó kritikát gyakoroljon az eset felett. (Városi levélt. 1817./551. sz. okm.)

Egészen bizonyos, hogy a hívők egyrészében Weisz Salamon iránt megnyilatkozott ellenszenv a vendéglő kérdésével függ össze, s abból származott, hogy az — a mint ismeretes — egyszer feljelentést adott be a helybeli zsidók ellen. Ezért is nem tartották őt méltónak arra, hogy az oltár előtt »áldást osszon». (Valószínűleg kohen volt.) De nem tartották őt méltónak a vendéglő vezetésére sem. Éppen ezért a hitközség nem akart belenyugodni abba, hogy ne ő kapja meg a vendéglői bérletét, s amikor a magisztrátusnál nem ért célt, a királyi kamarához fordult. (Városi levélt. 1819./12. sz. okm.)

S talán ennek a következménye az, hogy rövid ideig Stein Lázár szerepel mint a vendéglő bérlője. A valóságban azonban tovább is Weisz Salamon vezette a vendéglőt. S így is maradt 1821.-ig, amikor Rosenzveig Lázár bérelte ki azt három évre.

Rosenzveig állítólag rabbija (valószínűleg metszője) volt egy rövid ideig a hitközségnek. Később azonban differenciái támadtak a hívők egy részével. Ebből kifolyólag elhagyta az állását, s a legközelebbi alkalommal kibérelte a vendéglőt az árverésen, amelyen állítólag rajta kívül nem jelent meg más zsidó, hogy részt vehetett volna az árverésen, mert nem volt kellőképpen publikálva.

Az itteni zsidókat különben is nagyon bántotta, hogy a vendéglő Rosenzveig kezébe került, a kivel érthetően

feszült viszonyban álltak. S arra való hivatkozással, hogy az árverés nem történt kellő nyilvánosság előtt, a hitközség nevében Herzog Izrael, mint zsidó bíró megtámadta a királyi kamaránál az árverést és új árverést kért. (Városi levélt. 1821./793. sz. okm.)

Ebből ismét hosszabb ideig tartó pereskedés támadt, amely az összes fórumokat foglalkoztatta, míg végre 1825-ben Hollender Dávid bérelte ki a vendéglőt, amely azonban az örökös pereskedések alatt, mint üzlet is egyre veszített az értékéből, mert Hollender 40 frtért kapta meg. Ugy látszik, hogy a vendéglő sorsa meg volt pecséltelve, s hérlőjének csak sovány jövedelmet, de annál több kellemetlenséget hozott. Ezt a sorsot Hollender Dávid sem kerülte el. Ily viszonyok között nem csodálható, hogy a vendéglő értéke egyre hanyatlott, s érdeklődés hiányában mindinkább kevesebbet törődtek vele, míg végre teljesen megszűnt. S megszűnván az ok, vele együtt elmaradt az okozat is, amit az előidézett. Elmaradtak azok a szünni nem akaró viszálykodások, amelyeknek szülőoka eredetileg a zsidó vendéglő privilégiuma volt.

Sivár a kép, amelyet könyvünknek ez a szakasza a szombori zsidókról nyújt, van azonban benne egy megnyugtató vonás is. Tudniillik az, hogy az egyenetlenségek kiinduló pontja az volt, hogy a zsidók nem engedtek maguktól elvenni egy jogot. Azt a jogot, amit ők mindenkor kötelességnek tekintettek: a vendégszeretetet és a szegények támogatását...

Népesedési statisztikák és adózás.

1790-től kezdődőleg 1828.-ig összesen tíz lajstromot találunk a szombori zsidókról, amelyek több szempontból nyújtanak érdekes adatokat róluk. Ennek a gyakori népszámlálásnak kettős oka volt. A népszámlálás ugyanis minden alkalommal meg akart egyrészt győződni arról, vajjon nem lakik-e a városban olyan zsidó, aki nem

kapott a magisztrátustól letelepedésre kegyelmi privilegiumot. (*benignum privilegium*.) Másrészt pedig arra szolgáltak a népszámlálások, hogy az adókivetés teljes pontossággal történjék. Tehát nem is annyira népszámlálások voltak ezek, hanem inkább összeírások (*conscriptio*), amelyek adózás szempontjából, főleg pedig a türelmi adó céljából nyilvántartották az egyes családok tagjainak a számát, a kereskedők személyzetét, vagyoni állapotát és jövedelmét. S bár II. József 1785-ben eltörölte a türelmi adó megszegyenítő fogalmát, s helyette a *kameralis taksa* címet adta neki, mindazonáltal a szombori okiratokban mindenütt a *taxa tolerantialis*ról, azaz a türelmi adóról olvashatunk.

A szombori zsidók teljes megadással tettek eleget e szomorú és fájdalmas kötelezettségüknek. Ezt abból következtethetjük, hogy az adózásból kifolyólag hosszú éveken keresztül semmi bajuk nem volt a hatóságokkal. Csak a 19. század huszas esztendeitől kezdve hangzanak fel egyre sürűbben a panaszok a zsidók részéről az adók nagysága és igazságtalansága, a bajai sóhivatal részéről pedig az adók nagy hátraléka és késedelmes fizetése miatt.

A zsidókról Szomborban az első összeírás — mint említve volt — 1790-ben készült. A második — amiről már szintén szó volt — 1798-ból való. Azonban a város által végrehajtott lajstromokon kívül még egy hitközségi névlajstromot is találtunk a városi archivumban, még pedig 1823-ból valót.

Az 1802.-iki lajstrom azért érdekes, mert belőle megtudjuk, hogy kinek volt saját háza, s hogy ki kinél lakott bérben.

E szerint saját háza volt: Hajduska Fülöpnek,, Stein Jakabnak és Stein Ferencnek. A többi hét szombori zsidó bérben lakott, s pedig: Herzog József Fratrics szabónál, Hay Simon a Markovics féle házban, Herzog Lőrinc Demetrovicsnál, Oesterreicher Izsák Nixitynál, Szekula

izsák (rabbi) —, Hollender Mihály Jozics Kozmánnál, Markusz Aberham Parcsetics Józsefnél.

Az 1806.-iki összeírás már fenn ismertetve lett.

A legteljesebb személyi lajstrom 1817-ben készült. Ezen lajstrom megőrizte számunkra minden egyes családnak minden gyermekét és azok neveit. Ezen összeírás szerint 1817-ben 16 család volt Szomborban. Azonban e 16 család közül négy — magisztrátusi engedély nélkül lakott a városban, tehát nem voltak kebelbeli zsidók, hanem »külső» zsidók voltak. A 16 család összesen 92 lelket számlált.

Főleg azon családok kedvéért, akik mint az ezen összeírásban szereplő családok utódai, még hitközségünkben léteznek, hadd álljon itt ezen Conscriptio teljes egészében:

No. 1.		3. Rebeca " filia
1. Lazar Stein Paterfamilias (családfő)		4. Sali " "
2. Rezel " uxor (feleség)		5. Jacob Hajduska privignus filius (mostoha fia)
3. Nathan " filius (fia)		No. 4.
4. Marcus " "		1. Izrael Herczegh Paterfam.
5. Katel " filia (leány)		2. Kati " uxor
6. Klare " "		3. Josephus " filius
7. Blumel " "		4. Klari " filia
8. Rebeca " "		5. Pepi " "
9. Marcus Frank Tyro mercantilis (kereskedő segéd)		6. Eszter " "
No. 2.		No. 5.
1. Frantz Stein Paterfamilias		1. David Hollender Paterfam.
2. July " uxor		2. Babi " uxor
3. Lebl " filius		3. Lebel " filius
4. Eszter " filia		4. Michael " "
5. Mandl Mehler genetrix (nevelt fia)		5. Sophi " filia
6. Jacob " hujus frater (ennek testvére)		No. 6.
7. Lazar Stein nepos (unoka)		1. Lorentz Herczegh Paterfam.
No. 3.		2. Katel " uxor
1. Jacob Stein Paterfam.		3. Moyzes " filius
2. Schedel " uxor		4. Joseph " "
		5. Frantz " "
		6. Nani " filia

7. Klari Herczegh filia
8. Sali " "
9. Rezy " "

No. 7.

1. Salamon Weisz Paterfam.
2. Hanne " uxor
3. David " filius
4. Joseph " "
5. Jacob " "
6. Rezy " filia
7. Sali " "
8. Kati " "

No. 8.

1. Salamon Goldfon Paterfamilias
2. Francisca " uxor
3. Michael " filius
4. Isak " "
5. Kati " filia
6. Sali " "
7. Regl " "
8. Moyses " filius

No. 9.

1. Wolf Rosenberg Paterfam.
2. Hanne " uxor
3. Simon " filius
4. Regine " filia

No. 10.

1. Isaak Kraus Paterfam.
2. Sari " uxor
3. Abraham Hertzogh .....

No. 11.

1. Jacob Mayer Paterfam
2. Anna " uxor

3. Anna " filia
No. 12.

1. Leopold Stein Paterfam.
2. Nani " uxor
3. Philipp " filius
4. Baruch " "
5. Klari " filia
6. Rezy " "
7. Leni " "

No. 13.

1. Szimon Hay Paterfam.
2. July " uxor
3. Abraham " filius
4. Rezy " filia
5. Klari " "

No. 14.

1. Moyses Paschkesz Paterfam,
2. Rezy " uxor
3. Nani " filia
4. Evi " "
5. Pepi " "

No. 15.

1. Michael Hecht Paterfam.
2. Regina " "

No. 16.

1. Abraham Schön Paterfam.
2. Sali " uxor
3. Isaak " filius
4. David " "

No. 17.

1. Ábrahám Hertzegh venit Bonyhadino absque indultu irripsit.³⁷⁾
2. Wolf Schön venit Baja occasione Stationis militaris irripit.³⁸⁾

A felsoroltak közül lajstromozza még egyszer: Krausz Izsákot, Paschkesz Mojzest, Hecht Mihályt, Schön Ábrahámot, továbbá Hertzegh Ábrahámot és Schön Wolfot, mint akik engedély nélkül jöttek a városba. Ilyen rész-

³⁷⁾ Bonyhádrói jött, engedély nélkül osont be (a városba).

³⁸⁾ Bajáról jött, sorozás alkalmával osont be.

letes konskripció a szombori magisztrátuson több nem készült. Ezt az összeírást is nyilvánvalóan a kereskedők egyesületének a kívánságára készítették, akik ugyanis többször emeltek panaszt az ellen, hogy az itteni zsidók között többen vannak olyanok, akiknek nincsen engedélyük a városban való lakhatásra. S az utóbbiak közül Paschkesz Mojzes, Hecht Mihály és Schön Ábrahám csak ezután kapták meg a privilégiumot, de a többiek többé nem szerepelnek városunkban, tehát valószínűleg nem is kapták meg a letelepedési engedélyt.

Ezekben az években kezdődnek egyre gyakrabban megnyilvánulni az elégedetlenségek az adókivetés miatt. A hitközség vezetését valószínűleg hatósági megbízás alapján Stein Lázár és Stein Lipót intézte. 1820-ban Hollender Dávid, Herczeg Lőrinc, Hecht Moyzes és Stein Jakab aláírásával beadvány ment a magisztrátushoz, amelyben az alulírottak több pontba foglalva adták elő panaszukat a két Stein testvér ellen, akik a türelmi adó kivetésénél, meg egyéb hitközségi ügyekben igazságtalanul és önkényesen jártak el. Stein Lázár és Lipót válaszukban megcáfolják a vádakát, azonban mindkét részről eléggé éles kifejezések hangzottak el, minek alapján a magisztrátus azt a határozatot hozza, hogy ezentúl a türelmi adó kivetéséről mindenkor egy magisztrátusi kiküldött is jelen legyen. (Városi levélt. 1820./290., 445., 593., 714. és 884. sz. okm.)

Együttal elrendelik, hogy ugyancsak városi kiküldött jelenlétében zsidó bíró (»judex Iudaeorum) választassék, aki az összeírásokért és az adó vallomásokért felelősséggel tartozik. A zsidó bíró tisztségének hivatalos formában történt megszervezése képezi a szombori hitközség megszervezésének az alapját. Ennek az állásnak a kreálását nem csupán a fenti okok idézték elő, hanem volt ennek más oka is. Az 1821. évi összeírást, amely egyúttal jövedelmi vallomás is volt, egyesek megtámadták azzal, hogy az a tényeknek nem egészen megfe-

elő vallomást tartalmaz, s hogy e szerint az adókiivetés sem történt igazságosan. Ezen feljelentés alapján a kir. helytartótanács leirt a magisztrátushoz, hogy újabb összeírást rendeljenek el, s hogy az összeírandók jövedelmi vallomásukat esküvel is erősítsék meg.³⁹⁾ Ennek alapján a magisztrátus tényleg új összeírást és jövedelmi vallomást készíttetett. Ezen lajstromon szerepel először a zsidó bíró, s pedig Herzog Lőrinc személyében.

A lajstrom egyébként németül van írva, s 15 családfőnek a nevét tartalmazza, az egyes családok minden egyes tagjának a nevével együtt. Tartalmazza továbbá a családfők bevallott jövedelmét, továbbá az összeírott személyek korát, ill. születési évét. Minthogy a fenn már közzétett 1817.-iki összeírás óta a zsidók személyi adataiban négy év óta némi változások állottak be, főbb vonásaiban itt adom az 1821.-iki összeírást, ill. vallomást:

1. Herzog Lőrinc szül. 1750. felesége nincs, 4 fia, 4 leánya, 1 segéd, jövedelem 250 frt.

2. Stein Ferenc 70 éves, felesége nincs, 1 fia, 1 unoka, 1 cseléd, jövedelem 60 frt.

3. Stein Lázár 48 éves, felesége van, 2 fia, 4 leánya, 2 segéd, 1 cseléd, jövedelem 550 frt.

4. Stein Lipót szül. 1786., felesége van, 4 fia, 3 leánya, 1 cseléd, jövedelem 450 frt.

5. Herzog Izrael, felesége van, 2 fia, 3 leánya, jövedelem 100 frt.

6. Schön Ábrahám szül. 1784., felesége van, 3 fia, 1 cseléd, jövedelem 130 frt.

7. Paschkesz Moyzes, felesége van, 2 fia, 2 leánya, jövedelem 50 frt.

8. Haberfeld Károly szül. 1787., felesége van, 1 fia, 2 leánya, jövedelem 50 frt.

---

³⁹⁾... de caetero vero Judaeos ad geunine elicendas fassiones severioribus etiam mediis una Jura jurando quoque adstringi faciat... (Városi levélt. 1821/118.)

9. Flaxner Izsák szül 1784., felesége van, 1 leánya, jövedelem 50 frt.

10. Hay Simon szül 1768., felesége van, 1 fia, 3 leánya, jövedelem 100 frt.

11. Hollender Dávid szül. 1760., felesége van, 3 fia, 1 leánya, jövedelem 40 frt.

12. Hecht Mihály szül 1797., felesége van, 2 fia, jövedelem 100 frt.

13. Özv. Goldfan Franci, 3 fia, jövedelem 50 frt.

14. Weisz Salamon szül. 1778., felesége van, 2 fia, 3 leánya, jövedelem 200 frt.

15. Stein Jakab szül. 1780., felesége van, 1 mostoha-fia, 2 leánya, jövedelem 50 frt.

A vallomáson a következők vannak aláírva:

Herzog Lőrinc, mint zsidó biró (Juden Richter), továbbá Hay Simon, Schön Ábrahám, végül pedig Sonnenfeld Salamon mint jegyző, sekretar bey der Juden Gemeinde u. Schul Singer.

1823-ban terjeszti be a zsidó biró egy évi hitközségi adminisztrációról az elszámolást a magisztrátusnak. Az elszámolás jan. 30.-ikáról van keltezve, s ugyanakkor tartotta meg a zsidó hitközség a restaurációt is Jozics Mátyás és Konyovics Dávid jegyző jelenlétében. A két városi kiküldött a magisztrátus március 23.-ikán tartott ülésén terjeszti elő a szombori zsidók óhaját, ami öt pontban van összefoglalva. Ezek közül fontosabbak a következők:

A biró legyen jelen az adókivetésnél, mert ő ismeri legjobban az egyes tagok vagyoni állapotát. A biró legyen jelen az ujoncozásnál. A zsidó vádlottat a biró jelenlétében hallgassák ki. A helytartó tanácsnak a zsidókra vonatkozó rendeleteinek végrehajtása a biróra bizassék. Munkájáért a biró a községtől kapjon fizetést. (823/645.) A magisztr. a hitközségnek a biróra vonatkozó kívánságait véleményezés végett kiadja a fiskálisnak, aki azonban az 1790.-ik törvényre való hivatkozással azt nem javasolja.

De a zsidó bíró 1823. évi elszámolásából néhány érdekes adatot ragadhatunk ki. E szerint a hitközségnek 12 adófizetője volt. Ezek közül egyenként a következő összegekkel járultak hozzá a hitközség fenntartásához:

1. Stein Ferenc 26 frt. 48 kr.
2. Stein Lázár 82 frt. 12 kr.
3. Herzog Löbl 66 frt. 56 kr.
4. Stein Lipót 68 frt. 55 kr.
5. Hay Simon 20 frt. 34 kr.
6. Schön Ábrahám 24 frt. 54 kr.
7. Herzog Izrael 34 frt — kr.
8. Paskusz Mózes 8 frt. 26 kr.
9. Hollender Dávid 10 frt. 42 kr.
10. Hecht Mihály 36 frt. 24 kr.
11. Haberfeld Károly 8 frt. 24 kr.
12. Flaxner Jakab 8 frt. 20 kr.

A kiadások rovatából megtudjuk azonban azt is, hogy 1823-ban a szombori hitközség a bajai rabbisághoz tartozott, s rabbiilleték címén 32 frtot fizetett egy évre.

A hitközségnek 1823-ban 571 frt 5 kr. kiadása volt. Jövedelme pedig összesen 604 frt 11 kr. Ebből adományok címén befolyt 207 frt 31 kr.

Hogy mennyire indokolt volt a szombori zsidók azon óhaja, hogy a türelmi adó kivetésénél a zsidó bíró is jelen legyen, azt 1827-ben lefolyt eset is igazolja.

A türelmi adót a szombori zsidókra, valamint a bácskai zsidókra általában Baján vetették ki, s ugyancsak a bajai sóhivatal is szedte be. A türelmi adó összege 1821-től 1827.-ig évenként 116 és 119 frt között változott. Az adó nagysága miatt a szombori zsidók az utóbbi évek óta mindegyre hangosabban panaszkodtak. Jobban szerették volna, ha adójukat helyben vetik ki, ahol legalább ismerték őket, s ismerték vagyoni viszonyaikat. Ezt azonban nem tudták kieszközölni. A bajai adókivető bizottság ugyan kötelességszerűen értesítette a hitközségeket az adókivetés idejéről, s joguk is volt ott megjeleniök. De nél-

III. FEJEZET.

Száz Esztendő
(1828—1928.)

A szombori zsidó hitközség.

1. A Közigazgatás.

Az 1828.-ik esztendő fordulópontot jelent a szombori zsidók történetében. Bár zsidó Szomborban 1789. óta lakik, s bár a hitközség keretei már 19. század első éveiben nagyjában láthatók voltak, formálisan a hitközség mégis csak 1828-ban szervezkedett meg. Azok a férfiak, akik az első szombori zsidók közös ügyeit u. m. a temető rendezést, a halottas ház építést, a templom építést, a metszőlakás építést, s azokak karbantartását, az istentisztelettek ügyeit, adókivetést, stb. intézték, bizonyára készítettek írásos feljegyzéseket munkájukról, hiszen tetteikről számot kellett adniok a közösségnek. Azonban ezekből a feljegyzésekből nem maradt ránk egy betű sem, kivéve Herczog Lőrincnek, az első szombori zsidó birónak elszámolása az 1822.-ik évről, amelyet a magisztrátus felszólítására készített, amelyet ennek bemutatott, s amelyet ma is a városi archivum őriz. (Városi levélt. 1823/646. sz. okm.)

Ennélfogva nem is tudjuk, vajjon volt-e az első szombori zsidóknak valamilyen ügyrendje, vagy más valami előre megbeszélte, vagy megállapított szabályzata, amely a közös ügyeik intézésénél irányította őket.

Mindezekben a kérdésekben hozott változást az 1828.-ik esztendő. Ebben az esztendőben készittete ugyanis a hitközség első héber betűkkel irt alapszabályait, valamint ebben az évben kezd el a hitközség vezetni jegyzőkönyveket is a minden évben egyszer megtartott választó közgyűlésről, s ugyancsak ebben az évben fekteti le a hitközség az első könyveit, amelyekben tagjainak névsorát és a templomi járulékokról elszámolást vezet. Két könyvet szerzett be a hitközség 1828-ban, s pedig egyet héber betűs német nyelven, egy másikat pedig gót betűs német nyelven. Történelmi sorrend szerint ez az utóbbi készült először, a héber betűs pedig néhány hónappal későbbi időből való. A gótbetűs könyv hivatalos hitelesítési záradékkal is el van látva, amelyet a hitközség részéről öten irtak alá, a város részéről pedig ketten. Azonkívül rajta van a hitközség pecsétje, valamint két városi szenátornak is a pecsétje és aláírása.

A hitközségi pecsét nagyon érdekes kivitelü. A közepét a hatágu Dávid csillaga képezi, ennek belsejében CZ betű (valószínűleg (Communitas Zomboriensa). A csillag felett egy ötágu nemesi korona ékeskedik. Ebből ereszkedik le kétoldalt a cimersátor, amely a Dávid csillagát körülfogja. A pecsétnek ez a héber körirata van: **קהל עדה ישורן בעיר זאמבאר**. — A Dávid csillagán négy külső szögében az évszám négy betűje: **תקפז** az-az 1827/28.

A hitelesítési szöveg pedig németül a következőképen szól:

»Unter heutigen untenangesetzten Dato wird Gegenwärtiges Haupt-Gemeinde Buch No 1. sammt dem Gemeinde Buch No. 2. inbegriffend, die V e r o r d n u n g e n der sämtlichen Juden Gemeinde, durch Gefärtigte Vorsteher unterfertigt, und durch o r d i m i r u n g (?)

einer Comission des Löbl. Magistrath der Kön. Freystadt Zombor bekräftiget.

Sig. Zombor am 22-ten December 1827.

Leopold Stein

Heinrich Löbl

Ahraham Schen

Joseph Hollender

Michael Hecht

Coram nobis Magler. ord. Deputatis.

Mathia Josity Senator.

Gasparo Zombory Senatore, una
Capitaneo.

Ez az öt aláíró volt a szombori hitközségnek az első előljárósága, amelyet 1827. október 11.-ikén választott meg a hitközség. Ezt az öt tagból álló előljáróságot már a hitközség új vezetési rendje⁴⁰⁾ alapján választották meg. Ez a »vezetési rend«, amely nagyjában a mai alapszabályoknak felele meg, a 2.-ik számú, vagyis a héber betűs német nyelvű könyvnek az első néhány oldalát tölti meg, s 15 pontból áll. Ezt megelőzi az élethossziglan megválasztott tizenegyes tanács tagjainak a névsora.⁴¹⁾ Ebből a tizenegyes tanácsból választatott meg az előljáróság. A tizenegyes tanácsban a fennemlitett öt előljárósági tagon kívül még a következők voltak:

Stein Ferenc, Hollender Dávid, Stein Lázár, Herczog Lőrinc, Hay Simon és Herczog Izrael.

A »vezetési rend« első pontja azt mondja ki, hogy: »mindent szavazás utján választanak meg.« Azután három pont a választási módszert tárgyalja.

Az ötödik pont a tizenegyes tanács hatáskörét állapítja meg. A 6. és 7. pont a hitközségi határozatok ellen vétők büntetését sorolja fel. A 8.-ik pont szerint minden hónap vasárnapján az előljáróság ülét tart. Mindenkinek ügyes-bajos dolgát ez az ülés tárgyalja. Aki előbb akarja az előljáróságot összehívatni, az 18 garas »asztalpénzt« fizet. A 9.-ik pont szerint az előljáróság határozatát csak a tizenegyes tanács bírálhatja felül. A 10.-ik pont szerint az előljáróság »chover«-t adhat, de el is vehet. De a

⁴⁰⁾ Leite = Ordnung.

⁴²⁾ י"א אנשים

»morenu» címet csak a tizenegyes tanács adhatja. A 11.-ik pont értelmében papot és metszőt a tizenegyes tanács választhat, de fizetésemelést, vagy csökkentést az előjáróság is elintézhethet. A 12. pont a nőtlen emberek magaviseletét tárgyalja. A 13. pont arról intézkedik, hogy ha egy előjárósági tag nem jelenhetik meg a rendes gyűlésen, akkor a tizenegyes tanács valamelyik tagjával helyettesíttesse magát. A 14. pont arra figyelmeztet, hogy az előjáróság tagjai a tárgyalás idejére esetleges személyes haragjukat függeszték fel. A 15. pont a gyűlések késedelmes, vagy hanyag látogatásáról intézkedik.

Ezen 15. pontból álló ügyrenden kívül tartalmaz a könyv még egy 22 pontból álló rendszabályzatot (תקנות), amelyek azonban inkább a templomi és istentiszteleti intézkedéseket sorolja fel.

Ezek a pontok voltak érvényben 1866.-ig, amikor ugyanis az alapszabályokon bizonyos csekély változás történt.

Az előjáróság kezdetben mindig egy évre választotta meg.

Az első előjáróság névsorát fenn már ismertettük. A második előjáróság 1828. október 5.-ikén választotta meg s a következőkből állott.

1828. Stein Lipót bíró, Stein Lázár első esküdt, Löbl Henrik második esküdt, Hollender József pénztáros, Hecht Mózes számvivő.

1829. Stein Lázár bíró, Stein Lipót 1. esküdt, Hecht Mózes 2. esküdt, Hollender József pénztáros, Löbl Henrik számvivő.

1831. Stein Lázár elnök, Hecht M. 1. esküdt, Stein Lipót 2. esküdt, Hollender J. pénztáros, Löbl H. számvivő.

1832.⁴²⁾ Stein Lázár elnök, Stein Lipót esküdt, Hey

---

⁴²⁾ Minthogy az utóbbi időben többen elhaláloztak s, ennél fogva a hitközség tetemesen megcsökkent, ezért az előjáróság számát egy taggal kevesebbitették. L. Hk. I. könyv 1832.)

Ábrahám pénztáros, Löbl H. számvevő.

1833. Stein Lipót elnök, Stein Lázár esküdt, Hey Ábrahám pénztáros, Löbl H. számvivő.

1835. Stein Lázár elnök, Herczog Lőrinc esküdt, Hey Ábrahám pénztáros, Stein Ferdinánd számvivő.

1838. Stein Ferdinánd elnök, Stein Márkusz 1. esküdt, Stein Bernát 2. esküdt, Hey Ábrahám pénztáros.

1839. Stein Márk elnök, Stein Ferdinánd 1. esküdt, Hey Ábrahám 2. esküdt és pénzt.

1842. Flesch Sámuel elnök, Stein Lipót első esküdt, Wollner Vilmos második esküdt, Stein Ferdinánd ellenőr, Goldfahn Mór pénztáros.

1843. Flesch Sámuel elnök, Wollner Vilmos 1. esküdt, Bachrach Mór 2. esküdt, Weisz József számvivő, Goldfahn Mór pénztáros.

1844. Reiner Simon 1. előjáró, Hey Ábrahám 2. előjáró, Weisz Jakab 3. előjáró, Weisz József pénztáros, Bachrach Mór számvivő.

1845. Stein Márk elnök, Hey Ábrahám előjáró, Weisz Jakab előjáró, Bachrach Mór pénztáros, Weisz József számvivő.

1846. Stein Márk elnök, Bachrach Mór előjáró, Hey Ábrahám előjáró, Weisz Jakab templomatyja, Weisz József jegyző.

1847. Bachrach Mór elnök, Hey Ábrahám előlj., Stein M. előjáró, Weisz Jakab templomatyja, Weisz József jegyző.

1848. Hey Ábrahám pénztáros, Goldfahn M. templomatyja, Flesch S. előjáró, Stein Ferd. előjáró.

1851. Stein Márk I. elnök, Bachrach Mór II. elnök, Goldfahn Mór templomatyja.

1852. Bachrach Mór elnök, Goldfahn Mór templomatyja, Stein Márk előjáró, Weisz József előjáró, Flesch Sámuel előjáró.

1853. Flesch Sámuel elnök, Spitzer Ig. előjáró, Goldschmidt Jakab előjáró, Goldfahn Mór templomatyja, Weisz József jegyző, Bachrach Mór pénztáros.

1854. Stein Márk elnök, Flesch Sámuel előlj., Bachrach Mór előlj. és pénzt., Goldfahn Mór templomatya, Weisz József jegyző.

1855. Flesch Sámuel elnök, Weisz Jakab előljáró, Hollender Jakab előljáró és pénztáros, Goldfahn Jakab templomatya.

1856. Bachrach Mór elnök, Herczog József előljáró, Wámoscher Manó előljáró, Spitzer Ig. templomatya, Weisz Jakab előljáró, (később kiegészített): Hollender Jakab, Flesch Sámuel, Goldfahn Ig., Goldschmidt M., {Schön Sámuel.

1857. Stein Márk I. elnök, Flesch Sámuel előljáró, Schön Sámuel előljáró, Spitzer Izrael templomatya.

1858. Wámoscher Manó elnök, Weisz József előljáró, Schön Sámuel előljáró, Spitzer Ignác előljáró.

1859. Bachrach Mór előljáró, Flesch Sámuel előljáró, Schön Sámuel előljáró, Hollender Jakab templomatya.

1860. Schön Sámuel elnök, Goldfahn M. előljáró, Hollender Jakab pénztáros, Herczog József templomatya.

1861. Schön Sámuel elnök, Goldfahn Mór előljáró, Königstein Sámuel előljáró, Goldschmidt Jakab templomatya.

1866. Stein Márk elnök, Hollender Jakab alelnök, Spitzer Bernát előljáró-pénztáros, Schön Sámuel előljáró, Weisz Jakab templomatya, Goldfahn Sándor templomatya.

1867. Stein Márk elnök, Schön Sámuel előljáró, Birnbaum Vilmos előljáró, Hollender Jakab pénztáros, Herczog József templomatya, Goldfahn Sándor templomatya.

1869. Stein Márk elnök, Bachrach Mór alelnök, Weidinger Zsigmond előljáró, Schliesser Zsigmond pénztáros.

1870. Stein Márk elnök, Bachrach Mór alelnök, Schliesser Manó előlj., Kaufmann Simon előlj., Weidinger Sándor pénztáros, Spitzer Antal templomatya, Königstein Lipót templomatya.

1871. Stein Márk elnök, Bachrach Mór alelnök,

Schliesser Manó előlj., Kaufmann Simon előlj., Weidinger Sándor pénztáros, Spitzer Antal templomatya, Königstein Lipót templomatya.

1873. Stein Márk elnök, Bachrach Mór előlj., Bruck Adolf előlj., Schliesser Zsigmond pénzt., Königstein Lipót templomatya, Spitzer Bernát templomatya.

1874. Stein Márk elnök, Bruck Adolf előlj., Spitzer Ig. előlj., Weisz Sándor pénzt., Spitzer Antal templomatya, Königstein Lipót templomatya.

1875. Stein Márk elnök, Spitzer Ignác előlj., Weisz Sándor előlj., Roheim Náthán előlj., Schön Sámuel előlj., Bachrach Henrik pénzt., Gross Sámuel templomatya, Königstein Lipót templomatya.

1876. Schön Sámuel elnök, Adler Vilmos előljáró. Spitzer Ig. előlj., Bachrach Henrik pénzt., Gross Sámuel templomatya, Königstein Lipót templomatya.

1878. Stein Márk elnök, Dózsa Benjamin előljáró, Spitzer Jakab pénzt., Gross Sámuel templomatya, Engel Adolf templomatya.

1879. Stein Márk elnök, Bárány Lipót előlj., Spitzer Ig. pénzt., Gross Sámuel templomatya, Goldfahn Ig. templomatya.

1880. Stein Márk elnök, Bárány Lipót alelnök, Goldstein Á. pénzt., Königstein L. templomatya, Goldfahn Ig. templomatya.

1881. Stern Mór elnök, Bruck Sám. előlj., Roheim Al. pénztáros, Königstein Lipót templomatya, Koralek Ármin templomatya.

1882. Stern Mór elnök, Bárány Lipót alelnök, Weidinger Sándor pénztáros, Hubert Mór ellenőr, Goldstein Ármin templomatya, Engel Adolf templomatya.

1883. Stern Mór elnök, Bruck Adolf alelnök, Weidinger Sándor pénztáros, Hubai Mór ellenőr, Engel Adolf templomgondnok, Perlesz Adolf templomgondnok.

1885. Dr. Spitzer Mór elnök, Engel Adolf alelnök, Goldstein Ármin pénzt., Spitzer Jakab ellenőr, Bruck Adolf templomgondnok, Perlesz Adolf templomgondnok.

1888. Roheim Károly elnök, Engel Adolf alelnök, Spitzer J. B. pénztáros, Goldstein Á. ellenőr, Perlesz Adolf templomgondnok, Koralek Ármin templomgondnok.

1891. Roheim Károly elnök, Spitzer J. B. kultusz e., Goldstein Mór pénzt., Spitzer Jakab ellenőr, Dr. Pataj Ármin gazd. e., Koralek Ármin templomg., Löwy Vilmos templomg.

1894. Szilágyi Mór elnök, Gross Samu kultusz e., Goldstein Mór pénztáros, Spitzer Jakab ellenőr, Bárány L. gazdasági e., Koralek Á. templomg., Perlesz Ad. templomg.

1897. Roheim Károly elnök, Gross Samu kultusz e., Spitzer Márk pénzt. és gazd. e., Bárány Lipót ellenőr, Koralek Á. templomg., Keszler Dezső templomg.

1900. Roheim Károly elnök, Spitzer J. B. kultusz e., Spitzer Márk pénzt. és gazd. e., Bárány Lipót ellenőr, Koralek Á. templomg. Keszler Dezső templomg.

1903. Szilágyi Mór elnök, Spitzer J. B. kultusz e., Schliesser Sándor pénztáros, Bárány Lipót ellenőr, Spitzer Jakab gazd. e., Koralek Á. templomg., Keszler Dezső templomg.

1906. Szilágyi Mór elnök, Dr. Guttmann Zsigmond kultusz e., Schliesser Sándor pénzt., Hollender József ellenőr, Löwy Vilmos gazd. e., Keszler Dezső templomg., Ábrahám I. templomg.

1909. Szilágyi Mór elnök, Dr. Guttmann Zsigmond kultusz e., Schliesser Sándor pénzt., Hollender József ellenőr, Lederer Leo gazdasági e., Kohn Adolf templomg., Ábrahám J. templomg.

1912. Szilágyi Mór elnök, Ábrahám Izsák kultusz e., Weinberger Izidor pénzt., Hollender József ellenőr, Hajduska Adolf gazdasági e., Kohn Adolf templomg., Keszler Dezső templomg.

1915. Dr. Czeisel Lajos elnök, Schäffer Samu kultusz e., Dr. Turányi Zigm. pénzt., Hollender József ellen-

őr, Scheer Ignác gazdasági e., Káldor Márk templomg., Deutsch Mór templomg.

1918. Dr. Czeizel Lajos elnök, Dr. Guttmann Zsigm. kultusz e., Schäffer Samu pénzt., Hollender József ellenőr, Ábrahám Izsák gazdasági e., Löbl Lipót templomg., Káldor Márk templomg.

1921. Klein Albert elnök, Dr. Glanz Ábris kultusz e., Nádas Ignác ellenőr, Hódosi Lajos gazd. e., Grünbaum Aladár pénztáros, Grosz József templomatya, Löbl Lipót templomatya.

1924. Dr. Guttmann Zsigmond elnök (Wámoscher Andor), Krausz Sándor elnökh., Löwy Vilmos alelnök, Dr. Spitzer István alelnök, Grünbaum Aladár pénzügyi e., (Bondy Arnold), Káldor Márk ellenőr, Goldfahn Béla gazdasági e., Breuer Lajos templomatya, (Bergl Lipót), Pártos Samu templomatya, Wámoscher Gábor templomatya, Nádas Ignác templomatya.

2. A hitközség fejlődése.

Bármily csekély tagot számlált is a szombori zsidó »kolónia« — amint ők magukat annak idején nevezték, 1828-ban már nagyjában ki voltak építve a keretei, s meg volt adva minden lehetősége annak, hogy a kicsiny kolóniából fokozatosan egy virágzó hitközség fejlődjék ki. S bár a tagok számbeli gyarapodása elé még mindig nehézségeket emelt a kereskedők egyesülete, az itteni zsidók erősen hihettek abban, hogy ez az akadály is meg fog szünni, s hogy azután nagyobb mértékben fog megnövekedni a hitközség.

A templomot előre eléggé tágasnak építették, s abban 1828-ban kb. ötven férfiülés és nem egészen negyven női ülés volt. 1825-ben már fürdőt is építettek, amelyet 1832-ben melegítő készülékkel szereltek fel, ami 411 frt 7 krajcárba került. Ugyancsak 1825-ben a templom köré téglakerítést huztak 542 frt 44 kr. költséggel.

A hitközség szervezetének a kiépítése is arra vall,

hogy az itteni zsidók számoltak a hitközség gyarapodásával, mert az előjáróságot öt tagunak kontemplálták. Azonban 1832-ben azzal az indokolással, hogy a tagok közül néhányan elhaláloztak, leszállítják az előjárósági tagok számát ötről négyre. A hitközség népesedése különben tényleg eléggé lassan gyarapodott. 1838-ban még mindig csupán 22 család lakott Szomborban, beleszámítva két özvegyasszonyt is. Csupán a nevek változnak, de számbelileg nem tud a hitközség növekedni. 1846-ban még mindig csak 29 családot számlál a hitközség. Érdekes azonban megemlíteni, hogy ebben az évben két zsidó orvos (chirurgus) működik Szomborban, s pedig Lichtenstein József és Reiner Simon, akik közül az utóbbi rövid ideig a hitközség elnöke is volt.

Az elnöki székből csekély megszakításokkal a Stein család tagjai ültek. Először Stein Ferenc két fia: Lázár és Lipót között váltakozott. Majd amikor Lipót Bajára költözött, Lázár pedig meghalt (1845. szept. 9.), akkor szinte magától érthetően Lázárnak a fia: Márk (népiesen: Bodi Stein) lett a szombori zsidó hitközség elnöke, amely tisztséget ő is ugyiszólván egész a haláláig (1885. április 25.) töltötte be. A Stein család egyrészt azért, mert a legrégibb volt a szombori zsidók között, másrészt azonban vagyoni helyzeténél fogva is úgy kifelé, mint befelé szinte megdönthetetlen tekintélynek örvendett. Arról már beszéltünk, hogy a huszas években Stein Lázárt tartották a Bácska leggazdagabb kereskedőjének. Hogy ez a közfelfogás mennyire felelt meg a valóságnak, azt természetesen nem tudjuk ellenőrizni, az azonban bizonyos, hogy a városi tanács is megbízható kereskedőnek ismerte el, mert közpénzeket is adott a város neki kamatozásra. (Városi levélt. 1845./561. sz. okm.)

Igy nem csodálható, hogy a hitközség részéről is benne nyilvánult meg a közbizalom, s őt ültette az elnöki székbe. Ennek a körülménynek tudható be, hogy a hitközségi életben hosszú ideig zavartalan béke uralkodott, s

1855-ben foglalta el állását, s azt 1884. évi aug. 15.-ikén bekövetkezett haláláig töltötte be.

Írásos okmányaink keveset beszélnek Kohn Dávidról. De szóbeli hagyomány alapján tudjuk róla, hogy széles talmudi tudású férfiú volt. Majdnem három évtizedes működése alatt nagy szerénységben, de mindenkor egyetértésben és békességben zajtalanul élt papi hivatásának. Korai halálát a hitközség, felesége és orvosnövendék fia kegyelettel gyászolta.

A következő esztendőök hosszú sora ugyszólván teljesen eseménytelenül zajlik le a hitközség életében. Az egyedüli kimagasló esemény a hitközség iskolájának a megteremtése volt. Esztendőkön keresztül jóformán egyedül ez a kérdés volt állandóan a napirenden. Erről azonban más helyen. Csak 1862-ben indul meg egy nagyszabású munka, amelyről bátran mondhatjuk, hogy a szombori zsidó hitközség fennállásának egyik legmaradandóbb alkotása. Ez a t e m p l o m é p i t é s e v o l t.

1862. február 16.-ikán Schön Sámuel elnöklete alatt tartott gyűlésen foglalkozik a hitközség először komolyan a templomépítés gondolatával.

A gyűlés egyhangulag kijelenti, hogy a templom építése sürgősen szükséges.

»Minthogy azonban erre a szent célra sem valamely alap, sem pedig a hitközség pénztárában semminemű tőke nem áll rendelkezésre, s csak egyes adományokkal, apró nélkülözésekkel, s főleg nemes egyetértés által válik lehetségessé, hogy a hitközség diszére Istennek házat emeljünk, ennél fogva a következő pontok határozatnak el, hogy azokat pontosan betartsuk:

1. Megkerestetik a helybeli tekintetes Magisztrátus, hogy engedje meg az építkezést; engedély kéretik továbbá a magas helytartótanáctól kegyes adományok gyűjtésére.

2. Az egész községből az előjáróságba öt személy választatik, akik az építőbizottságot fogják alkotni. Vá-

lasztatik ezenkívül három pénztáros, akik minden hónap végén kötelesek a befolyt összegekről elszámolni.

3. A pénz kezelését három esztendeig az előjáróság intézi, aki szigorúan ügyel majd arra, hogy a befolyt összegek tökésséssenek, minekutána kezdődhetik csak meg az építkezés.

4. A tőke első alapját a következő módon fogjuk megteremteni.

El fogunk adni előre annyi ülést, amennyi csak lehetséges; azonban ezek az ülések nem adathatnak el olcsóbban, mint:

egy elsőrendű férfi és női ülés 110 frtéért.

egy másodrendű férfi és másodrendű karzati női ülés 80 frtéért.

egy harmadrendű férfi és női ülés 50 frtéért.

egy elsőrendű karzati ülés 60 frtéért.

egy másodrendű karzati ülés 50 frtéért.

egy női ülés, szemben az oltárral 70 frtéért.

5. Az ülések eddigi tulajdonosai megmaradnak régi minőségű üléseik birtokában, azonban a következő összegeket kell fizetniök:

a) elsőrendű férfiülésért 20 frtot.

b) másodrendű férfiülésért 12.50 frtot.

c) harmadrendű férfiülésért 7.50 frtot.

d) elsőrendű női ülésért az oltárral szemben 30 frtot.

e) elsőrendű karzati női ülésért 20 frtot.

f) másodrendű női ülésért 12.50 frtot.

g) harmadrendű női ülésért 7.50 frtot.

Ezek az összegek tizenkét részletben készpénzben, vagy szelvényekben fizetendők. Nem fizetés esetén a régi ülések tulajdonosai meg kell, hogy elégedjenek az azal az üléssel, amelyet az építő bizottság nekik ki fog jelezni.

6. A 4. pontban említett ülések eladása terv alapján történik; a fizetés a vétel napjától kezdve történik három éven keresztül tizenkét részletben. Ha valaki ülést venne, s az esedékes részletet negyedévenként nem fizetné pontosan, akkor az addig befizetett összeg hozzácsatoltatik az építési alaphoz, anélkül, hogy a befizető a befizetett összegre igényt formálhatna.

7. Az ülésekért a fizetés, valamint az egyéb tartozások fizetése is oly módon történik, hogy a tartozás hozzácsatoltatik az ülésért járó összeghez, s az készpénzben, vagy huspénzszelvényekkel fizetendő három havi részletekben. A befizetett összegről nyugta adatik ki.

8. A huskrajcár a régi értékben marad meg. Ugyanolyan értékű lesz a szelvény is. A huskrajcár a hitközség alkalmazottjainak a fizetésére fordittatik. A szelvényekből befolyt összeg azonban az adósságok, valamint a 4.-ik és 5.-ik pontban említett ülések fizetésére szolgál.

9. A befolyt összegek az építőbizottság által minden negyedévben kamatoztatás végett takarékpénztárban helyeztetnek el.

10. Az előljárók képezik egyuttal az építőbizottságot. Ezek azonban nem változtathatók mindaddig, míg a templom teljesen el nem készül, s az adósságmentesen a községnek át nem adatik. Ugyancsak addig nem is köszönhetnek le az előljáróság tagjai.

11. Az előljáróság semmi ürügy alatt sem róhat a hitközség tagjaira újabb terheket, csakis az egész község beleegyezésével.

Az itt felsorolt pontok érett megfontolás után készültek és határozottak el.

Zombor, 1862. április 26.-ikán.

Schön Sámuel elnök, Goldfahn Móric, Königstein L., Goldschmidt Jakab, Stein M., Bachrach Mór, Flesch Sámuel, Weisz József, Hollender Jakab, Jónász M. L., Rausnitz

Károly, Goldschmidt Mór, Beck Jakab, Fischer Ábrahám,
Haberfeld József, Pick A.

Láttam:

Vukićevich, senator
mint kiküldött megbizott.

Kohn Dávid
rabbi.

A templom építését elhatározó ülés jegyzőkönyvének 2. pontja értelmében megválasztattak (építőbizottság):

Stein Márk és fia, Bachrach Mór, Schön Sámuel, Hollender Jakab, Perlstein József.

Helyettesekké megválasztattak:

Goldfahn Móric, Haberfeld József, Goldschmidt Jakab,
Herzog József.

1862. április 26.-ikán iratott tehát alá az a jegyzőkönyv, amely a templomépítés határozatát tartalmazza. S 1865. május 10.-ikéig a hitközség levéltárában alig találunk valami fontosabb feljegyzést a történekről. Ez a három esztendő teljesen a templomépítés jegyében mult el. 1865. május 10.-ikén Stein Márk már a plénum előtt elszámol a templomépítés kiadásairól. S bár a jegyzőkönyv nem beszél róla, mégis fel kell tételeznünk, hogy ekkor már a templom teljesen készen is állott. Az eredmény bámulatos! Dicséretére válik az egész hitközségnek, amely akkoriban alig számiált negyven tagnál többet. S bennső csendes büszkeséggel tölthette el a vezetőséget is, hogy zajtalan és szerény munkájával ezt az eredményt létre tudta hozni. Három évvel előbb, amikor a munkához hozzáfogtak, egy krajcárjuk sem volt. S három év mulva teljesen készen állott a nagy mű! A legnagyobb, amit a szombori hitközség teremtett. Ki mennyit adott, ki mennyit dolgozott, erről sehol egy szó említés sem tétetik. Az az ünnepélyes hangulat, amely a templomépítés első

jegyzőkönyvéből kiárad, úgy látszik, teljesen eltöltötte a lelkeket egészen végig, amíg a templom befejezéshez jutott. Csupán a írigyszekrényről tudjuk, hogy az Stein Lázár fiának, a Szomborból Bécsbe elszármazott Stein Károly és feleségének az ajándéke. Ott lett elkészítve, s úgy szállították el készen Szomborba. Az építő bizottság meghatott hangu levélben köszöni meg a kegyes ajándékot, s igéri, hogy azt a kijelölt célra fogják használni mindaddig, amíg a szombori hitközség fenn fog állani; s nem cserélik el másikkal még akkor sem, ha esetleg a templomot megnagyobbítanák, vagy ha azon egyéb változtatást eszközölnének.

1866-ban már az építőmester is teljesen megkapta a követelését a hitközségtől úgy, hogy a hitközség a templomra nem tartozott csupán Stein Márknak és Bachrach Mórnak egy-egy kisebb összeggel. Ugylátszik különben, hogy Stein Márk és Bachrach Mór nyujtottak rendszerint kisebb-nagyobb előlegeket az építkezéshez, ha erre szüksége volt.

A templom építése egyébként pontosan 11932 frt 40 krajcárba került. 1866. jul. 22.-ikén Bachrach Mór, mint a pénztáros megkapja három éves munkásságára az elismeréssel teljes felmentvényt, amely szerint 1862. május 1.-től 1866. július 22.-ig befolyt a hitközség pénztárába 13026 frt. 29 kr. Ebből Stein Márk kezeihez juttatott az építkezés céljára 11702 frt 40 krajcárt. A többi a megfelelő kimutatás szerint a hitközség egyéb szükségleteire fordított. A templom építőmestere G f e l l e r K á r o l y volt. Hogy mikor avattatott fel a templom, arról ismét nem beszélnek a feljegyzéseink. Csupán szóbeli közlés alapján tudjuk, hogy az ünnepélyes avatás még 1866-ban ment végbe, amely alkalomra a hitközség meghivta a halhatatlan nevű szegedi rabbit, Löw Lipótot, aki a helybeli rabbi-val, Kohn Dáviddal egyetemben tartotta az avató beszédet.

A templom építésének befejezése után a hitközségi

Ch
865.
1020

élet ismét visszatér a régi medrébe, s éli a mindennapi életet, amely majd az alkalmazottak gyakori választásában, majd pedig a szinte állandóvá vált anyagi zavarok gondjaiban merül ki. Mintha a templom építésével járó áldozatkészség kimerítette volna a tagokat, vagy talán a gazdasági viszonyok okozták. De tény az, hogy a hitközség egy ideig alig tud ismét nagyobb lendületet venni. Alig szabadult meg ugyanis a templom építés gondjaitól, rövidesen reá az iskola képezte a hívők legégetőbb feladatát. Amíg azonban a templom építése valósággal páratlan buzgalmat tudott kiváltani a lelkekből, addig az iskola kérdése csak nagyon lassan haladt előre a végleges megoldása felé: Erről azonban bővebben később.

1867-ben a pesti hitközség körlevelet intéz az ország valamennyi hitközségéhez az összehívandó országos kongresszus tárgyában, mellékelve egyuttal azt a memorandumot, amelyet ebben a tárgyban Br. Eötvös Józsefnek, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszternek átadott. A szombori hitközség a memorandumot szó szerinti szövegében leköszölte a jegyzőkönyvben, s írtatban értesítette a pesti hitközséget, hogy teljes egészében csatlakozik a pesti hitközség mozgalmához. Majd később pedig a kongresszuson Stein Márk fiának, személyében Stein Zsigmonddal képviseltette magát. S 1869-ben már az 1867. XVII. törvény értelmében ejti meg a választást. A hitközségi adminisztráció intézésére pedig Weisz József személyében állandó jegyzőt alkalmaz. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Weisz József már előbb is vezette a hitközség jegyzőkönyveit, még pedig az ötvenes évek óta. Weisz József a régi szombori hitközségnek egyik legérdekesebb alakja volt. Fia annak a Weisz Salamonnak, aki hosszú éveken át a zsidó vendéglőt bérelte. Fiatal korát nem Szomborban töltötte, mert gyermekkorát leszámítva neve nem szerepel sem a városi sem a hitközségi kimutatásban. Atyja: Weisz Salamon 1843-ban halt meg. Józsefről azonban annyit tudunk a szombori

temetőben levő sirköve alapján, hogy részt vett a 48-as szabadságharcban, s onnan, mint hadnagy került haza. Szájhagyomány szerint egy ideig ő vezette atyja vendéglőjét.

A hitközség tagjainak száma az időben 60 és 70 között variált. 1867-ben a hitközség fenntartása 947 frt 05 krajcárba került, amellyel szemben a hitközség bevétele 1105 frt 25 kr. volt.

A hitközség kiadási rovatából felemlithető egy tétel az 1870.-ik évből, amely szerint a rabbi, az előimádkozó és templomszolga fizetése a hitközség pénztárát egy évre 867 frttal terhelte. Ezzel szemben ez évben a hitközség költségvetése 3349 frt 55 krajcárra rugott.

1872-ben a képviselőtestület 15 tagból áll. Az adó-kivetés megkönnyítése és arányos módon való elosztása végett az adózókat négy kategóriába csoportosítják. Ezen arányosítás szerint 1873-ban volt:

11 I. oszt. adófizető, akiknek adója 25—50 frt között váltakozott,

11 II. oszt. adófizető, akiknek adója 12—15 frt között váltakozott,

10 III. oszt. adófizető, akiknek adója 8—10 frt között váltakozott,

39 IV. oszt. adófizetője, akiknek adója 2—6 frt között váltakozott,

Ebben az időben alkalmazza először hitközségünk a templomi komisszárusokat, akikre ugylátszik, szükség is volt. Feljegyzéseink ugyanis megemlékeznek egy kis pártus szimchasz tórai incidensről, aminek a középpontjában a havdála kiosztása volt. Templomunkban az első komisszárusok 1867-ben alkalmaztattak, m. p.: Spitzer Ig. és Weisz B. személyében, akik tiszteletből végezték ezen feladatukat. Egyáltalában ebben az időben kezdi a hitközségünk is a templomot és az istenitiszteletet az újabbkori izléshez alkalmazni. 1874-ben a templom berendezésében bizonyos változásokat eszközölnek. A frigyláda

körül levő üléseket átalakították. Ugyancsak ebben az évben zeneileg képzett kántort, s a kántor mellé basszistát alkalmaznak. A hitközség számbelileg is gyarapodott. S ez a gyarapodás nemcsak numerikus gazdagodást jelentett a hitközség számára, hanem anyagi és szellemi téren is erőt jelentett. Ezidőben már a szombori hitközség tagja volt: Dr. Spitzer Mór megyei főorvos, aki majd a hitközségi elnöki, majd pedig iskolaszéki elnöki állást töltött be, később pedig jótékonyságával tette halhatatlanná a nevét a hitközség történetében. Szomborban lakott ez időben továbbá a Roheim család, Roheim Náthánnal az élén, akit 1875-ben már az előljáróság tagjai között találunk. Ugyancsak a Roheim család sorából kerül ki 1875-ben az iskolaszék elnöke Dr. Roheim Lipót személyében. Ugyancsak az iskola körül szerez magának érdemeket Dr. Arany Károly, a legrégebb szombori zsidó családok egyikének, a Goldfahn család tagja. Anyagi és egyszersmind a közügy szempontjából is gyarapodást jelentett az időszerint a hitközségnek a két Weidinger testvér: Zsigmond és Sándor, továbbá Bruck Adolf, Adler Vilmos, Kaufmann Simon, Dr. Schuller Simon, a két Schliesser testvér: Manó és Zsigmond, Dózsá Benjamin, Stroblum Hermann, Spitzer Bernát, Gross Sámuel, akik mind az utóbbi tíz esztendő folyamán költöztek Szomborba, végül pedig Birnbau Vilmos, aki már a forradalom után, 1849-ben jött városunkba, s aki a hatvanas évek óta volt több ízben tagja az előljáróságnak.

Ugyancsak az időben, 1875-ben kapja a hitközségünk az első alapítványt is. Az alapítványt Stein Márk létesíti felesége sz. Deutsch Johanna emlékére, aki rövidesen ezelőtt halt meg, s aki a szombori zsidó nőegyletnek volt a megalapítója. Az alapítvány, amelynek teljes szövegét jegyzőkönyvünk hű másolatban őrzi — teljes neve: Stein Johanna féle kiházásitási alapítvány. Az alapítvány összege a Szombori Ta-

karékpénztár r. t. két db., m. p.: a 391. és 392. számú részvénye, 200—200 frt névértékben. Ezek a részvények addig fruktifikálандók, míg a hozadékuk nem tesz ki 200 frtot, amely összeg mindenkor házassági segély címén adandó ki szegény férjhezmenő leányoknak. (Hitk. jegyzők. 87. l.)

Az alapítványt a hitközség kezeli, s létrejötté óta több ízben volt alkalma annak kamataival szegény leányokat férjhezmenésük alkalmával támogatni.

1875-ben végül az iskola építés régóta vajudó ügye is elintézését nyert, amennyiben a hitközség 4000 frtos költséggel Ullrich W. építőmesterrel megépíttette az iskolát.

De bármilyen nagy mértékben halad előre a hitközség minden tekintetben, egészséges fejlődését — ha átmenetileg is — belső zavarok is nyugtalanítják egy bizonyos ideig. Stein Márk talán a családjában bekövetkezett gyászeset miatt visszavonul a vezetéstől, Bachrach Mór már nem élt; fia: Bachrach Henrik ugylátszik, nem érzett magában elég hajlamot a közügyek foglalkozására. Ezért bár beválasztották az előljáróságba, csakhamar lemondott az állásról. Az elnökségbe Schön Sámuel és Adler Vilmost választották, akik közül inkább az utóbbi vezette az ügyeket. Nem lehet tudni, hogy mi okból, de tény, hogy Adler Vilmos erélyes vezetése dacára napirinden voltak a nézeteltérések. Magában a hitközség vezetésében sem uralkodott a kellő egyetértés. A hitközség és a Chevra közötti viszony sem volt teljesen rendezve. A hitközség alkalmazottaival is többször voltak vitás ügyek. Ezek a kérdések állandóan nyugtalantságban tartották a lelkeket. A gyűléseket több ízben határozatképtelenség miatt nem lehetett megtartani; az elszámolások nem történnek meg a kellő pontossággal, a templomlátogatás lanyhul, egyszer-máskor erősebb összetűzésekre is kerül a sor. A község kerületi gyűlésre Stein Márkot próbálják megválasztani, aki azonban ezt a meg-

bizatást sem fogadja el. Pedig a községkerület 1877-ben Szombort szemelte ki gyűlésének színhelyéül.

A zavar akkor jutott el a tetőpontra, amikor 1877-ben körülbelül huszan kiválnak a hitközségből, s megalakítják a külön o r t h o d o x hitközséget. Előrelátható, hogy a kiválási mozgalom nem lehet maradandó. Anyagilag is meglehetősen gyengén volt megalapozva az új »h i t k ö z s é g» — bár volt közöttük egy-két jobbmódu hitközségi tag is. De még inkább előreláthatóvá tette az új alakulat tarthatatlanságát az a körülmény, hogy a kiválás nem anyira vallási meggyőződés, mint inkább egyéb okok következtében jött létre. A két pártnak egymáshoz való viszonya természetesen nem volt a legbarátságosabb. Az ügy többször foglalkoztatja a választmányi gyűlést, amelyen több indítvány hangzik el a kilépők ellen. Végre abban állapodnak meg, hogy a metsző és a mészárszék igénybevételét megtagadják az ellenpárt tagjaitól. Ennek következtében a kilépők kénytelenek voltak külön metszőt alkalmazni. Közben az elnöki állást ismét elvállalta Stein Márk. S valószínűleg ennek tudható be, valamint Kohn Dávid rabbi békitő törekvéseinek, hogy az ugynevezett orthodox párt visszakiváncozott a hitközségbe. 1878. augusztus 18.-ikán tartott választmányi ülésen Stein Márk elnök bejelenti, hogy a másik párt részéről szóbelileg értesült, hogy vissza akarnak lépni a hitközségbe. Ennek megbeszélése céljából meghívta a másik párt megbizottját: Goldschmidt Jakabot, valamint Kohn Dávid rabbit, aki a közeledést közvetítette. A megegyezés nagyon könnyen ment, mert az ellenpárt nem kívánt egyebet, csak azt, hogy a hitközség vegye át a metszőjüket. Ezt a kívánságot a hitközség annál inkább teljesíthette, mert éppen szüksége volt egy templomszolga-metszőre. A megállapodásról az ellenpárt írásbeli nyilatkozatot állított ki, amelyben az kijelentette, hogy »az ugynevezett orthodox párt csupán félreértésből, s nem komoly okokból vált ki a hitközség-

ből. Ennélfogva ezennel visszalép a szombori hitközség kebelébe.» A nyilatkozatot a megállásodás értelmében Goldschmidt Jakab, Bruck Adolf, Königstein Lipót, Koralek Hermann, Kaufmann József, s még ketten irták alá.

Ezen incidens lezajlása után ismét visszatért a béke a hitközség életébe. A feltételek ismét megvoltak, hogy a hitközség egészséges fejlődésnek induljon. Az elnökséget — mint említve volt — ismét Stein Márk vette át, aki most már meg is maradt állásában egészen addig, amig néhány év múlva felköltözött fiához Bécsbe, amely alkalmából a hitközség örökös tiszteletbeli elnökévé választotta meg. Még 1877-ben a hitközség az iskolaépülete mellett rabbilakást építtetett. S minthogy erre megfelelő tőkével nem rendelkezett, a pénzt a chevratól kapta kölcsön. A hitközség egyáltalában ismét súlyos anyagi nehézségekkel küzd. Pedig számbelileg egyre gyarapodott. Az újabb tagok közül főleg két egyéniség emelkedik ki, akik a hitközség életében maradandó nyomokat hagytak. Az egyik volt Stern — későbbi Szilágyi Mór, a másik pedig Bárány Lipót. Bárány Lipót 1878-ban szerepel először, amikor is a hitközség őt választja meg községkerületi képviselővé. Egy évre rá azonban már Stein Márk mellett másodelnöke lett a hitközségnek. S ez is maradt egészen 1783.-ig. Bárány Lipót azonban nem annyira a hitközségben fejtette ki közéleti munkásságát, mint inkább a Chevránál, amelynek hosszú esztendőkön át volt az elnöke.

1880. december 26.-ikán tartott nagygyűlésen választotta meg a hitközség utoljára Stein Márkot elnöknek. Azonban az új ciklus első ülésén Stein Márk visszavonhatatlanul megköszöni a hitközség bizalmát, s végleg lemond az állásról. Ekkor választja meg a hitközség Stern Mórt elnöknek. Másodelnöknek pedig az ugyancsak lemondott Bárány Lipót helyébe Bruck Sámuel választotta meg.

Stern Mór elnöksége új korszakot jelent a szombori zsidó hitközség életében. Vele együtt új szellem és új rend vonul be. Első dolga volt, hogy a hitközség ügyvezetését teljesen új alapokra fektesse. Erre a célra először Jónász Sándort szemelte ki titkárnak. Jónász Sándor azonban csak alig egy-két hónapig volt titkára a hitközségnek. Ismeretlen okokból megvált az állásától.

Stern Mór második teendőjének tartotta az alapszabályok átdolgozását, s magyar nyelven való megírását. Ugyancsak ő rendeli el, hogy a hitközségi ülések, valamint a jegyzőkönyv nyelve a magyar legyen. Újjászervezi továbbá az iskolaszéket. Az iskolához női tanító állást is szervez. S Stern Mór korszerű munka programja kedvező visszhangra talált a hitközségben. Csakhamar köréje csoportosultak a hitközség legjobbjai, s meleg lelkesedéssel munkálkodtak közre a hitközség életének fejlesztésén. Különösen az iskola felvirágoztatása, s egyáltalában az akkori értelemben vett modern zsidó gyermeknevelés képezte legfontosabb teendőit. Pedig Stern Mór eléggé súlyos időkben vette át a hitközség vezetését. A nyolcvanas évek elején szomorú időket élt át a zsidóság Magyarországon. Ekkor bontotta ki zászlóját az antiszemita párt, ez időben dühöngött országszerte a tiszta-eszlári vérvád. Városunkban hála a szombori lakosság józan gondolkozásának — nem talált talajra a gyűlölködés. Csupán egy jelenségről emlékezik meg egy jegyzőkönyv, amelyet összefüggésbe lehet hozni az akkori idők országos hangulatával. *S t a n o j e v i c s S i m o n* szombori lakos annak idején írt valami zsidó ellenes röpiratot. A röpirat tartalmáról azonban nem sikerült többet megtudnunk, amiből arra következtethetünk, hogy nem hagyott mélyebb nyomokat a lelkekben.

Végre az adminisztrációs teendők végzésére is megtalálta Stern Mór a keresett és óhajtott munkaerőt. 1882. január 8.-ikán tartott választmányi ülés jegyzőkönyvét új jegyző vezeti. Ez az új jegyző *W e i s z* Vilmos volt.

Weisz Vilmos az a férfi lehetett, akit Stern Mór az ő nagy koncepcióju programjának megvalósításához maga mellé munkatársul keresett. Weisz Vilmos az akkori idők ékes magyarságát szóban és írásban tökéletesen bírta, hasonlóképpen mesterien kezelte a német nyelvet is. S amit talán először kellett volna említeni: otthonos volt a modern és a régi zsidó irodalomban is. Mély és szinte rendithetetlen vallásosságán kívül a végletekig pedáns és pontos hivatalnok volt. A mintaszerűen vezetett jegyzőkönyveken keresztül valósággal beleláthatunk az embernek az egész egyéniségébe, s egyéniségén keresztül abba a munkába, amelyet végzett. Jegyzőnek alkalmazta őt a hitközség. De ő több akart lenni az egyszerű hivatalnoknál. S az is volt. Több, mint negyven éves működése alatt valósággal ő irányította és buzdította a hitközségi életet. Sok életre való eszme az ő kezdeményezésére indult el a megvalósulás felé. A hitközség nem is tekintette őt egyszerű hivatalnoknak, mert később az előjáróságba is beválasztotta. A szombori hitközség fennállása óta alig van még valaki, aki annyi odaadással, oly sok eredménnyel és oly fáradhatatlanul szolgált volna azt, mint Weisz Vilmos.

S bár a hitközség anyagi szempontból állandóan rendkívüli nehézségekkel küzd, a vezetőség nem riad vissza, hogy a legszükségesebb kiadásokon túlmenő célszerű kiadásokba is belemenjen. Az iskola fejlesztése, a templom renoválása és Kaufmann Simonnak a Zsinagoga utcában levő házában rabbi lakás céljára való megvétele — mind Szilágyi elnök elnökségének első esztendeire esik. (Ez utóbbiról bővebben később.)

Mindezen küzdelmek mellett új gond is szakadt a hitközségre: Kohn Dávid rabbi már hosszabb idő óta betegeskedett. A hitoktatást évek óta nem tudja maga ellátni, hanem e munkájában egyik, vagy másik tanító helyettesítette. Végre hosszas betegség után 1884. aug. 15.-ikén meghalt. Egy mély vallásosságu, a közbékének nemes-

istápolója, s kiváló tudásu férfiu távozott el halálával a szombori hitközség fórumáról. Holttestét — a köztiszteletnek örvendő férfiut megillető végtisztességgel a szombori temetőben helyezték el örök pihenőre. Sirját a chevra kadisa Ádár hó 7.-ikén minden esztendőben kegyelettel keresi fel.

A megüresedett rabbi állás betöltéséig az esetleges rabbifunkciók ellátására a hitközség Blitz Adolf bezdáni rabbit kérte fel, rituálék terén Paskesz kántor helyettesítette az elhunyt rabbit. Az anyakönyvet pedig Weisz Vilmos vezette szivességből, ugyancsak ő végzi a középiskolákban a hitoktatást is.

A hitközség ügyvitelében nagy változást jelentett az új alapszabályok elfogadása. Ennek egyik legszembeütőbb újítása a 21. pont volt, amely így szól: A közgyűlés az elnökön kívül 24, és pedig 16 a nagygyűlés által 3 évi időtartamra választott és 8, a legtöbb egyenes hitközségi adót fizető (virilis) tagból áll.

Egyébként a szombori hitközség alapszabályai is nagyjában a kongresszusi statutumok szellemében készült. A virilizmus azoknak akart biztosítani befolyást a hitközség vezetésére, akik anyagiakban a legtöbbet járulnak hozzá a hitközség fenntartásához. A legelső választás az új rendszer alapján 1885-ben volt. Az első virilisták voltak: Szilágyi Mór, Schliesser Manó, Spitzer Bernát, Weidinger Zsigmond, Brunner Kálmán, Jonász Samu, Gross Samu, Perlesz Adolf, Bruck Adolf és Deutsch Adolf.

A hitközség anyagi helyzetére jellemző, hogy 1885-ben Schuller Simon indítványára — a legsürgősebb tartozások fizetésére a hitközség a tagoktól egy belső kölcsön felvételét határozta el. A kölcsön aláírásának gyűjtése körül legtöbbet Molnár Gyula és Weidinger Sándor fáradozott.

Közben azonban majdnem két esztendő mult el, hogy Kohn Dávid meghalt, s a hitközségnek nem volt papja.

Szilágyi Mór elnök az ő programjához hiven »a korszellemének megfelelő képzettségü» pappal akarja a rabbiszékét betölteni. Ezt a felfogást az egész hitközség aztán magáévá is tette. Azonban maga a választás nem Szilágyi elnöksége alatt történt, hanem Dr. Spitzer Mór vezetése mellett, akit 1885-ben választott a hitközség elnökévé. A választás megejtése céljából összehivatták a szombori anyakönyvi kerület hitközségeinek képviselőit, akik közül megjelentek Szivácról Neugebauer Adolf, Dorozlóról Robicsek Ábrahám, Bogojévóról Herzog Mór, Pr. Szt. Ivánról Schlesinger Márkusz. A többi hitközségek: Kernyája, Csonoplya, Stanisics, Bresztováczi Militics, Kupuszina, Szonta nem küldték el képviselőjüket. Azonban a megállapodás így is megtörtént, mely szerint elhatározott, hogy a rabbi fizetésének a felét a kerület, másik felét pedig Szombor vállalja magára. Ez a megállapodás annál inkább volt elfogadható, mert az anyakönyvi kerület később megnagyobbodott, amennyiben Apatin is Szomborhoz csatoltatott. A választás 1887. jan. 26.-ikán folyt le, s annak eredményképpen a szombori hitközség Dr. Fischer Mihály simándi rabbit választotta a kerület rabbijává. Az ugyanazon év szeptember havában nagy ünnepélyességek között elfoglalta az állást, s azóta tölti be papi hivatását hitközségünkben dr. Fischer Mihály.

Az ő működése azonban még nem tartozik a történet birodalmába. S ez a körülmény felmenti a történet íróját az alól, hogy a történelem perspektívájából nézve jellemezze ezt a több, mint negyvenesztendős papi munkásságot. Másfél évvel ezelőtt ünnepelte hitközségünk fényes külsőségek között Dr. Fischer Mihály negyvenesztendős jubileumát, amely alkalommal meleg szeretettel fejezték ki a hívők és testületek egyaránt tiszteletüket ősz főpapjuk iránt.

Életrajzi adatai: Született 1854. április 23.-ikán To-

polyán. Középiskolába Nagykörösön járt. Tanulmányait Pozsonyban és Bécsben végezte. Simádon volt hét évig rabbi.

A rabbi választás után Dr. Spitzer Mór lemond az elnöki állásról, s közéleti tevékenységét a jövőben inkább a közjótékonyágnak és az iskolának szenteli. Az év végéig még Bruck Adolf, a másodelnök végzi az elnöki teendőket. De 1888-ban Roheim Károly kerül a hitközség elnöki székébe, aki egy háromesztendő ciklus megszakításával, először hat évig, majd ismét ugyancsak hat évig volt a szombori hitközség elnöke. Roheim Károly a megye egyik legtekintélyesebb zsidó egyénisége volt, aki kiterjedt vállalatánál fogva mindenütt a legnagyobb elismerésnek örvendett. Működése kezdetén mindjárt a templomi énekhar biztositásán fáradozott. Majd megszervezi az anyakönyvi kerület hitközségeit, ill. imaegyesületeit, s azoknak az anyaközséhez való viszonyát rendezi. 1890-ben vetődik fel először a női énekhar alkalmazásának a terve, azonban szavazásra kerülvén a sor, a többség elvetette azt.

S bár a női énekhar eszméje nem fogadtatott el, Roheim Károly mindenáron mégis szerette volna az istentiszteletet valamilyen más irányban reformálni. Ezért 1892-ben saját költségén orgonát vásárolt, s azt a templomnak ajándékozta. Közben a hitközség adózóinak a száma már 140-re emelkedett fel, akik között egyre erősebben nyilvánult meg az óhaj, hogy az istentisztelet külső formáiban jobban alkalmazkodják a kor izléséhez. De bizonyos, hogy nagyon sokan voltak olyanok is, akik az ősi kialakult tradícióhoz ragaszkodva minden újító változást vallási alapon perhorreskáltak. Így pl. Koralek Ármin egy ízben a gabbaj állásáról leköszönt az orgonás istentisztelet miatt. Ennek következtében az előljáróság úgy határozott, hogy az orgona szombati napokon nem fog szólni, csupán hétköznapra eső ünnepnapokon és egyéb ünnepélyes istentiszteleken. Egy-

általában mondhatjuk, hogy ezekben az években leginkább az isteni tisztelet kérdése foglalkoztatta legtöbbit a hitközséget. 1895.-ik végén Szilágyi Mór elnök indítványára az áliják eladása beszüntettetik, hanem azokat szombatokon a templomatyák, ünnepnapokon az elnök és kultusz előljáró osztják ki tiszteletből. Ugyanakkor még több változás eszközöltetett az istenitiszteleten.

Ugyancsak ebben az évben ragadja meg a hitközség az alkalmat, hogy kifejezze tiszteletét és háláját Dr. Spitzer Mór megyei főorvos iránt, aki már negyven éve tagja a hitközségnek, s aki ez idő alatt elnöki minőségében és emberi mivoltában is hervadhatatlan szolgálatokat tett a hitközségnek. Ennek kifejezéséül Dr. Bruck Ármin indítványára a hitközség megfesteti arcképét és azt a tanácsteremben helyezi el. Ugyanakkor fejezi ki hasonló módon a nőegylet is a háláját Dr. Spitzer Mórné iránt.

Az iskola szüknek bizonyulván a tanulók befogadására — a tanácstermet kellett iskola céljára igénybe venni. Ebből súlyosabb természetű nézeteltérések támadtak, amit Spitzer Mór dr. úgy simított el, hogy 1000 frtot ajándékozott a tanácsterem építési céljára. Még sokkal előbb ugyancsak ő ajándékoz a templom számára egy ezüsből készült örökmécsest. A hitközség iránt ily sok alkalommal tanusított szeretetét — a hitközség oly módon hálálta meg, hogy őt örökös diszelnökévé választotta. Az indítványt Löwy Vilmos írásban terjesztette elő a nagygyűlésnek, amelyben többek között hivatkozik arra, hogy Dr. Spitzer Mór érdeme az, hogy hitközségünk ma már kulturmisszióját a mai korszaknak megfelelően teljesíti, továbbá, hogy Dr. Spitzer Mór ur emberbaráti kötelességét mindig hiven teljesítette. S ezen szavaiban az indítvány valóban az egész hitközség közfelfogását tolmácsolta.

1897. január 17.-én hangzott el ez az indítvány, amely Dr. Spitzer Mórt abban a legnagyobb ünneplésben részesítette, amelyet egy hitközség egy érdemekben

megöszült tagjának nyujthat. De az ünnepeket nem sokáig örvendhetett a kitüntetésnek: a nagy emberbarát, a kiváló férfit, a szombori hitközség diszelnöke még ugyan ezen év május 23.-án meghalt. A hálás hitközség tőle lehetőleg méltó módon adta meg egyik legkiválóbb tagjának a végső tisztességet. A Chevra pedig örökös házkárát adományozott emlékének.

1898-ban nagy építkezési program foglalkoztatta a hitközséget. De anyagi okokból csak részben tudta azt megvalósítani. Mindazonáltal felépítették a tanácstermet, a hitközségi irodát és egy lakást. A hitközségnek tehát meg volt a saját »székháza«. Nagy szó volt ez a szombori hitközségben, amelynek ugyan már 170-nél több adófizető tagja volt, de amely sohasem rendelkezett tetemesebb anyagi eszközökkel. Anyagi fejlődése és számbeli gyarapodása is csak nagyon lassu mederben haladt előre. Szinte maguk a hitközség tagjai is meg voltak hatva, amikor készen látták azt, amire oly régen vágyódtak: »a hitközségi székházat«. Szerették is volna azt valamelyes ünnepélyesebb formában felavatni. De ebben megint meggátolta őket »a szükös pénzügyi helyzetük«. Ennél fogva megelégedtek azzal a néhány meghatott szóval, amellyel Roheim Károly 1898. november 13.-ikán az új székházban az első ülést megnyitotta: »átadom ezenel az új székházat magasztos rendeltetésének azon hő kivánsággal, hogy az mindenkor a hagyomány tiszteletének, a fejlődés tanának, a munka áldásának és az eszmények kultuszának melegágya legyen és maradjon!»

1909-ben választják meg utoljára elnökké Roheim Károlyt. Mintha csak érezte volna, hogy nem sokáig lesz már módjában a közért kifejtteni munkásságot, a választás után oly széles programot adott, oly munkatervet dolgozott ki, amely a szombori hitélet minden ágát felölelte. Első helyen állott természetesen az isteni tisztelet színvonalának emelése, azután következtek egymás után: a vallásos tannak ápolása, a jótékonyság fejlesztése.

tése, s végül — ami most már égetően szükségessé vált: a templom kibővítése. Roheim Károlynak különösen az istenisztelek kérdésének megoldásában méltó munkatársa volt a kultusz előljáró Spitzer I. B., aki tiz pontba foglalta össze az új templomrendet. A pontok között vannak egyesek, amelyek valóban célszerűek, amik azonban sajnos még ma sincsenek keresztülvive.

Azonban az egész vonalon észrevehető, hogy a program visszhangra talált a közönségben is. Mindenki igyekezett valamivel hozzájárulni a templom külsőségének emeléséhez.

Dr. Spitzer Mórné egy diszes frigyszekrény függönyt ajándékoz a templomnak. Keszler Dezső egy istenisztelet idejét jelző órakészüléket helyez el a templom előcsarnokában. Seidner Jakab oltárasztal-terítőt ajánl fel. Az ifjuság Dr. Fischer Mihály főrabbi kezdeményezésére és fáradozása folytán tórát irat a templom részére. Dr. Arany Zsigmond Goldfahn Lipót emlékére jó tanulók jutalmazására ösztöndíjat alapít.

De amilyen buzgóságot tapasztalunk a templom belső berendezésének gazdagítása terén, Roheim Károly a templom kibővítésére vonatkozó tervét még sem tudta megvalósítani. Pedig erre nagy szükség lett volna, mert az adózók száma az idők folyamán túlhaladta a kétszázat. S ez a szám a város fejlődésével karöltve egyre gyarapodott. A templom kibővítését anyagi eszközök hiányában el kellett halasztani. Nem jött be annyi pénz az ülések eladásából, mint amennyit tervbe vettek.

Ellenben Roheim Károly elnökségének idejére esik még a gabella megszüntetése, s ennek következtében beállott alapszabály módosításának a szükségessége is.

De az a férfiú, aki oly sok odaadással munkálkodott hosszú esztendőkön keresztül a hitközség fórumán, nem tudta befejezni a legutóbbi választási ciklus idejét. Roheim Károly még az 1901.-ik év végén betegségére való hivatkozással vissza akart vonulni a közmunka szinteré-

ről. De a hitközség akkor a lemondást nem fogadta el. Betegen bár, megmaradt továbbra is állásában. De nem sokáig. 1902. június 24.-én Roheim Károly meghalt.

A hitközség óriási részvétellel kísérte el utolsó útjára nagy elnökét. Özvegy Roheim Károlyné pedig egy 3200 koronás kiházasítási alapítványt létesít megdicsőült férje emlékére.

Roheim Károly halála után alig éltek még egy-ketten abból a régi gárdából, amely a nyolcvanas évektől kezdve a szombori hitközség felvirágoztatásán közreműködött, s akik az elnöki állás betöltésénél számba jöhettek volna. Egyedül Szilágyi Mór volt még életben a régiek közül. A választási ciklus lejártáig Spitzer I. B., majd ennek lemondása után Bárány Lipót, az akkori Chevra elnök vezeti a hitközséget. De az előjáróság mandátumának lejártá után 1903-ban a hitközség tényleg Szilágyi Mórt kéri fel az elnökségre.

Tizenöt évet tölt most már Szilágyi Mór egyfolytában az elnöki állásban. Neve annyira összeforrott a hitközséggel, hogy az valósággal fogalommá vált annak életében.

Szilágyi Mór elnökségének elején ismét az istenitisztelet megoldatlan kérdése és a templom kibővítése kerül napirendre. Különösen Engel Mór sürgeti az énakkar végleges megszervezését. S az előjáróság felhívására Lifschitz Leo főkantor ki is dolgozik egy tervezetet a kórus megszervezése tárgyában.

A templom kibővítését pedig a hívők számának megnövekedésén kívül az a körülmény is felszínre hozta, hogy a hatóság bizonyos tűzrendészeti okokból követelt némi változtatásokat a templom épületén. A munka meg is indult nagy serényen és nem remélt buzgósággal. 30.000 koronát irányzott elő a munkálatokra a hitközség. A szükséges összeget belső kölcsönrel szerzik meg. De többen adománnyal rójják le áldozatukat a templom iránt. Dr. Bruck Ármin és neje egy új diszes menyegzői bal-

dachinon (chuppa) kívül 2000 koronát ajánl fel a templomépítés céljára. A kölcsön előteremtése körül az elnökön kívül Spitzer I. B. kultusz előljáró, majd ennek lemondása után — utódja a kultuszelnöki állásban: Dr. Guttmann Zsigmond és Dr. Fischer Mihály főrabbi fáradozik a legtöbbet.

Az átalakítás 1905. márciusában már el is készült. Szilágyi Mór elnök a közgyűlésen megindult szavakkal emlékezik meg a nagy eseményről, s az újonnan átalakított templomhoz hozzáfűzi újabb programját. A sikeren felbuzdulva a hitközség nem elégszik meg a templom restaurációjával, hanem az iskoláját is a modern követelményeknek megfelelően átalakítja, s a templomi világitást is villanyra szerelteti át, s a templom számára hatalmas csillárt vásárol.

1905. szeptember 24.-ikén megható isteni tisztelet keretében és az izr. dalárda közreműködésével avatja fel a hitközség az új mezbe öltözött templomot. A restauráció költségei 39.928 kor. 63 fillért tettek ki, amelyeknek kezelését Löwy Vilmos intézte. Az avató beszédet Dr. Fischer Mihály tartotta magyarul, s a főrabbi iránt való erkölcsi elismerésből Dr. Guttmann Zsigmond indítványára a hitközség a beszédet kinyomatja.

Az újonnan átalakított templom ismét aktuálissá teszi az isteni tisztelet kérdését. A kórus állandósíttatik, az orgonás isteni tiszteletek az ünnepnapokra megszerveztetik, de most már főleg a népesebb templomlátogatás biztosítása képezi a hitközség gondját.

1906-ban a hitközség újra Szilágyi Mórt választja elnökévé, aki az alakuló közgyűlésen a próféta: »Békeség; béke a távollevőnek és a közelvalónak» szavaival üdvözli az újonnan megalakult előljáróság régi és új tagjait. Az esztendő több esemény teszi mozgalmassá.

Ebben az évben folyt le Weisz Vilmos 25 éves jegyzői működésének jubileuma (dec. 30-án), amelyet az összes testületek felhasználtak arra, hogy a páratlanul nagy

érdemü közéletü férfiut meleg és őszinte ünneplésben részesítsék.

Az előjáróság egyes tagjainak lemondása következtében új erők kapnak helyet a fórumon. Dr. Bruck Ármin helyett Dr. Kabos Márton az iskolaszék elnöke lesz, Keszler Dezső lemondása után Kohn Adolf gábbájjá választatik, Löwy Vilmos távoztával Lederer Leó vállalja a gazdasági ügyosztály vezetését. Majd Dr. Kabos rövid működése után Wámoscher Áron vette át a tanügyek vezetését. Az áldozatkészség terén a következő adakozások járulnak hozzá az ujonnan átalakított templom diszítéséhez és gazdagításához:

Scheer Ignác és Scheer Samu új oltár-asztalt és új szószéket, valamint két oltárasztalterítőt ajándékoz a templomnak. Dr. Bruck Jenő ingatlannal gyarapítja a hitközség háztelkét, Weidinger Frigyes ezüst serleget ajánl fel, Szilágyi Mór pedig a 25 évvel ezelőtt ajándékozott ugyancsak ezüst serleget egy diszesebbel és értékesebbel cseréli fel, s azt ugyancsak a templom számára ajánlja fel.

1909-ben új ciklus kezdődik Szilágyi Mór elnökségében, amely idő alatt a folytonos általános drágaság következtében egyre súlyosabb terheket ró a hitközségre. A tisztviselők fizetését emelni kell, sőt amikor ez kevésnek bizonyul, drágasági pótlékkal kell azt kiegészíteni. Amellett újabb építkezések válnak szükségessé. Újjá kell építeni a rabbilakást, új tanácstermet kell építeni, mert a leányosztály létesítése következtében a régiről az iskola foglalta le, s kántorlakásról kell gondoskodni, mert a régiről lakhatatlanná vált. Az áldozatkészség mintha meglanyhult volna. Általában érthető a megnehezült gazdasági viszonyok hatása. Az elnök is előrehaladott kora következtében kevesebb tevékenységet tud kifejtetni. Helyette a kultuszelnök, Dr. Guttmann Zsigmond munkálkodik a közügyek élén. Neki sikerül is a súlyos gazdasági válság dacára még egyszer az áldozatkészséget felébreszteni a

hivők lelkében. Belső kölcsön segítségével elvégzi a legszükségesebb építkezéseket. Ujjá építik a rabbi lakást, a másodkántorlakást, továbbá téli templomot rendeznek be.

1911. végén lejárt Szilágyi Mór mandátuma. A hitközség meg akarná őt kimélni a közügyekkel való fáradalmaktól, s utódjának Dr. Guttmann Zsigmondot szemelte ki. Meg is választják. De Dr. Guttmann nem fogadja el, s helyébe a kipróbált erőt, ismét Szilágyit ajánlja. Így Szilágyi Mór lett ismét, immár egymásután a negyedik ciklusban a szombori hitközség elnöke. Mellette, mint új emberek: Ábrahám Izsák tölti be a kultuszelnöki, dr. Czeisel Lajos lemondása folytán dr. Scheer Ármin az iskolaszéki elnöki, Hollender József az ellenőri, Weinberger József a pénztárosi és Hajduska Adolf a gazdasági ügyosztály elnöki állást, csupán a templomatyai állásban maradtak meg a régiek: Keszler Dezső és Kohn Adolf.

Szilágyi Mór elnökségének utolsó ideje külső okok miatt is teljesen alkalmatlan volt nagyobb program megvalósítására. A gazdasági depresszió elérte a tetőfokát. Érezhető volt a nagy vihar közeledése. A zsidóság helyzete különösen Oroszországban nagyon veszélyeztetve volt. A kievi vérvád számtalan zsidó hittestvérnek adta kezébe a vándorbotot. Ezeket segíteni kellett. Budapesten keresztény és zsidó előkelőségek karöltve rendeztek hatalmas demonstrációt a hazug rágalom ellen. A szombori hitközséget ezen a gyűlésen Hajduska Adolf és Hollender József képviselte. Itthon pedig Kohn Adolf szervezte meg a gyorssegélyt keresztülutazó vándor szegények számára »mátton beszészer» név alatt, amelynek támogatását később a háború következtében bizony az itteniek is igénybe vették. Ilyen auspiciumok között érkezett el a háború. A hitközség sok tagja bevonult katonának, a hitközség első teendője volt a segélyre szorult családfenntartó nélkül maradt szegények támogatása, majd a hadikölcsön jegyzésre való buzdítás. Közben röviden egymásután az előljáróság két tagja is kidől

az élők sorából: Keszler Dezső és Kohn Adolf, mind a ketten még 1914-ben haltak meg.

Ilyen külsőségek között jut el Szilágyi elnökségének negyedik ciklusa a végéhez. Szilágyi Mór 1915. január 24.-ikén tartott nagygyűlésén bucsuzik el végleg a közélet szinterétől. Visszatekint két évtizedes munkásságára, amelyet a szombori zsidó hitközség ügyeinek szentelt. Megállapítja, hogy két évtizedes munkásságával a béke ápolása, a hitközség tekintélyének és méltóságának gyarapítása, továbbá a nemzeti szellem fejlesztése voltak a vezérelvei. A hitközség elismerően és meghatva hellgatta meg ősz elnökének szavát, amely egyuttal Szilágyi Mórnak a hattyudala volt a hitközség tanácsstermében. S bár Kerényi Sándor éppen ezen érdemeire hivatkozva a nagygyűlés nevében arra kérte Szilágyit, hogy vezesse tovább is a hitközséget, Szilágyi végleg bucsut mondott a közéletnek, hogy egy-két év múlva örökre elbucsuzzék az élettől is. Meghalt 1918. okt. 1. Vele körülbelül egy időben halt meg a hitközség szolgálatában sok esztendőkön át volt munkatársa is: Spitzer I. B.

Szilágyi Mór távoztával a szombori zsidó hitközség történetének talán a legszebb korszaka záródik le. 1881-ben kezdődik ez a korszak, amikor Stein Márk visszavonulása után Stern Mór veszi át a hitközség vezetőségét. S végződik 1915-ben, amikor ugyancsak ő — mint Szilágyi Mór — utódjának adja át a helyét. S ezen 35 év alatt három elnöke volt a szombori hitközségnek: Szilágyi Mór, dr. Spitzer Mór és Roheim Károly. A magánéletben az egyik ügyvéd, a másik megyei főorvos, a harmadik nagyvállalkozó. De a zsidó közélet terén mind a hárman egyformán áldozatkész, lelkes férfiak, teljesen áthatva koruk eszmevilágától valami nagyot és szépet akartak teremteni a lelkiek terén abban a szűk keretben, ahova őket Isten állította. Ama lehetőségek között, amelyek rendelkezésükre állottak, s abban az eszmekörben, amelyben éltek, mindent megtettek, amivel a hitközség

érdekeit szolgálhatták. Ügybuzgóságuk például szolgálhat az utókornak!

*

* *

Most azonban a történelem írója leteszi a tollat, s csupán a krónikás jegyzi fel röviden egymásután a hátra levő néhány esztendő eseményeit. Azok a férfiak, akik Szilágyi Mór visszavonulása óta a hitközség fórumán munkálkodtak, egy-kettő kivételével — hála az Égnek — mind az élők sorában vannak. Róluk és az ő munkásságukról talán ismét az utókor valamely historikusa fog történelmi képet festeni.

*

* *

Közvetlen Szilágyi Mór madátumának lejárta után dr. Czeisel Lajos vette át az elnökséget, s azt két cikluson keresztül töltötte be.

Dr. Czeisel Lajos elnökségének hat esztendeje a szombori hitközség hat legnehezebb éve volt. Elnökségének három esztendeje beleesik a háboru kellős közepébe, úgy hogy amikor dr. Czeisel Lajos a hitközség vezetését átveszi, nem is foglalkozhat újabb tervekkel. Új programot nem adhat. Meg kell elégednie azzal, hogy meg fog tenni mindent, amivel a meglévő kereteket megmentheti. A hitközség két katonai szolgálatra alkalmas alkalmazottja közül — az egyik bevonult, még pedig éppen a főkántor (Lifschitz Leó). A kórus tehát beszüntette működését. A hitközségi tagok nagy része be volt vonulva. Az adót az asszonyok fizették. Közben pedig a pénz fokozatos értéktelenedésével egyre nagyobb fedezetre volt szükség a hitközség fenntartásához.

Dr. Czeisel Lajos elnökségének második ciklusa elején a háboru még tartott; a vér még folyt. De a harcterek felől már nem annyira az ágyuk és gépfegyverek hangja hallatszott haza, hanem valami új hang, amelynek értelmét az itthon maradt »idősebb korosztály» nem vette még

ki egészen tisztán. Az emberek lelkét — mint minden új változás előtt — valami nehéz sejtelem ülte meg. A zsidó hitközségek még fokozottabb aggodalommal néztek a jövő elé. Ez az aggodalom a Chevrának egyik nagygyűlésén kifejezést is talál, amikor a chevrának ősz elnöke, Hollender József megemlékezik »egy áramlatról, amely a zsidóság fejlődését és fennállását veszélyezteti.« Ily viszonyok között, amikor az emberek lelke állandóan kifelé figyelt, a belső munkával nem volt sem ideje, sem türelme törődni. A tevékenység maximuma még mindig abból állott, hogy a hitközség legminimálisabb szükségleteit fedezze, hogy a folytonos árdrágulással valamennyire lépést tartson. Közben kitört a forradalom. A falvak zsidósága beözönlött a városba. A hitközség tagjainak száma máról-holnapra majdnem megkétszereződött.

Az új impérium 1919-ben az iskola kérdésében új, nem várt helyzet elé állította a hitközséget, amely csak oly feltétel mellett tarthatta volna meg az iskoláját, ha abban a héber tanítási nyelvet honosítaná meg. Minthogy erről szó sem lehetett, a hitközségnek fájo szívvel bár, de át kellett adni az iskolát az államnak. E kérdés mellett egyelőre minden más kérdés valósággal eltörpült. A hitközség, amely az iskolában látta a zsidóság fennmaradásának egyetlen biztosítékát, aggodalommal gondolt arra, hogy gyermekei oly iskolába járjanak, ahol legfeljebb csak heti két órában részesülhetnek a tanulók a zsidó oktatásban. Megnehezítette a helyzetet még jobban az a körülmény is, hogy erre a két órás hitoktatás ellátására sem volt meg a megfelelő tanító.

Ujra előtérbe kerül tehát a vallásoktatás problémája, a Talmud-Tóra szervezésének szükségessége, egy elemi iskolai hitoktató, majd ezzel kapcsolatban a középiskolai hitoktató alkalmazása. Nagy vonásokban ez a vázlat ama hat esztendő történetének, amíg dr. Czeisel Lajos ült az elnöki székben.

S hogy a részleteket se mellőzzük teljesen, néhány szóval megemlékezünk ezen hat év egy-két adatáról. A közjótékonyság terén id. Schäffer Samu buzgólkodik, ahova bevonja az intézmények és egyesek áldozat készségét, amely munkát azonban csak rövid ideig végezheti, mert még 1916-ban meghalt. Brauner Adolf lemond a pénztárosi állásról, akit Schliesser Sándor helyettesít. Schäffer Samu után Dr. Guttmann Zsigmond vállalja ismét a kultusz előjárói állást. Harmincöt éves működés után Weisz Vilmos is nyugalomba vonul; leköszön állásáról, amelyben oly sok szolgálatot tett a hitközségnek és oly sok érdemet szerzett önmagának. Utódjául a hitközség Török Sámuelt választja meg, aki azóta, mind a mai napig intézi a hitközség adminisztrációját. 1916-ban ünnepli meg a hitközség a hűséges és közkedveltségnek örvendő egyházi: Rosenzweig Miksa 25 éves szolgálatának jubileumát.

1918-ban Dr. Guttmann Zsigmond lemond kultuszelnöki állásáról, kinek helyébe Wámoscher Andort választja meg a hitközség.

1919-ben Ábrahám Izsák elhalálozása folytán gazdasági előjárónak Hódosi Sándor választatik meg.

Ugyancsak 1919-ben ünnepli meg a hitközség Pártos Samu 50 éves tanítóskodásának jubileumát.

Dr. Kohlmann Dezső az iskola új felszerelése körül fáradozik. Schäffer Samu lemond pénztárnoki állásáról, s helyébe Káldor Márk kerül.

De mindezen események mellett a hitközség legtöbbit a hitoktatás és Talmud-Tóra kérdését sürgeti a megoldás felé, amelynek legagilisabb mozgatója Grünbaum Nándor volt, aki alig mulasztott el egy gyűlést, hogy a kérdést szóba ne hozná.

Nem fejezhetjük be azonban ezt a ciklust, hogy meg ne emlékeznénk két nemes cselekedetről is, amely két alapítvány formájában őrzi az alapítók emlékét.

Az egyik alapítvány a Grosz Samu és neje féle alapít-

vány, amely szerint Grosz Samu végrendeletében 10.000 koronát hagyományozott a hitközségnek, annak különböző intézményei javára.

A másik pedig dr. Spitzer Mór és neje nevét lesz hivatva megörökíteni. Az alapítvány tulajdonképpen régiebb keletű. Csupán 1920-ban beszéltek róla először hivatalosan és nyilvánosan a közgyűlési teremben. Az alapítók nemes szerénységgel szerették volna azt titokban tartani. De egy hivatalos formálítás elintézése kapcsán mégis nyilvánosságra jutott. Az alapítók földbirtokuk egy tetemes részét hagyományozták a hitközség javára azzal a céllal, hogy az valamikor karitativ ügyet szolgáljon. A hitközség, amikor ezen alapítvány létezéséről értesült, megilletődve emlékezett vissza arra a nemes lelkületű házaspárra, akik közül az egyik valamikor mint a hitközség, a másik pedig a nőegylet elnöki állásában szolgálta a vallási és emberbaráti eszmét. S ennek hatása alatt elhatározta, hogy dr. Spitzer Mór halálának évfordulóját (Ijjár 20.) gyászistentisztelettel fogja megörökíteni.

Az 1920-ik év végén járt le dr. Czeisel Lajos elnökségének második ciklusa. A szombori zsidó hitközség történetében talán még egyszer sem indultak az emberek oly lázas készülődéssel az új választás elé, mint 1921-ben. Mindenki érezte, hogy a hitközség változás előtt áll. A háboru teremtette új jelszavak még nem jutottak el a szombori hitközség tanácstermébe. Dr. Glanz Ábris volt az, aki ezen a hangon először szólalt fel azon a nagygyűlésen, amelyen dr. Czeisel beszámolt három éves működéséről. Dr. Glanz beszél először: az egyetemes zsidóságra való bekapcsolódásról, a kulturális élet megteremtésének szükségességéről, a virilizmus eltörléséről. Kijelenti, hogy akik eddig érzésben és gondolkozásban távolabb állottak a zsidóságtól, ma táborba tömörültek, hogy ezt a programot megvalósítsák. Dr. Spitzer István a zsidóság sorsdöntő napjairól beszél, s a zsidóság faji összetartozás érzésének ápolását sürgeti. Sokan a gyűlés

résztevői közül bizonyos türelmetlenséggel hallgatják az új szavakat. De az elnök, dr. Czeisel Lajos megengedi a birálatot, s válaszában ünnepélyesen meghatott szavakkal idézi vissza működésének nehéz hat esztendejét és tiszta lelkiismerettel állítja oda munkásságát a jövő ítélő széke elé.

A választás eredménye az új táborra bizta a hitközség vezetését, amely Klein Albertet ültette az elnöki székbe. Az új elnök egy új szellem megteremtését hirdeti székfoglaló beszédében. S programjának megvalósítására hét bizottságot alakít; 1. s pedig: a Talmud-Tóra, 2. fizetésrendező, 3. alapszabályok módosító, 4. kórus, 5. iskolaszék, 6. adakozó (az iskola visszaszerzés alap megteremtésére) és végül 7. a fegyelmi bizottságot. S a munka megindult. Dr. Dezső Kálmán új alapszabályokat dolgozik ki, amelynek alapelve a progresszív adózás és a proporcionális, a minoritás képviselőt biztosító (lista) választó rendszer. Tervbe van véve a nők szavazati joga is. Azonban ettől csakhamar eláll. Ugyancsak ő és dr. Glanz Ábris fáradoznak az iskola visszaszerzése körül. Dr. Spitzer a hitoktatásnak az anyanyelven való tanítása lehetőségét sürgeti. Teltsch Gáspár egy ovoda felállítását tartja fontosnak. Engei Mór és Grünberger Bertalan a kórus megszervezésén munkálkodnak. Ennek megvalósítását előmozdítandó a hitközség karvezető basszistát alkalmaz. S Lifschitz Leó főkantor lemondása után rögtön betölteti a főkantori állást. Dr. Glanz Ábris új rabbi állást kreál, amelyre a hitközség meg is választja a megfelelő egyént, aki azonban külső okok miatt nem foglalja el az állást. S amikor a zsidó elemi iskola fenntartásának lehetősége végleg meghiusult, akkor megindult a küzdelem az iskolaépület visszaszerzéséért, hogy abban a Talmud-Tóra iskola elhelyeztessék. A kulturális munka megszervezésére létre hívja a Zsidó Ifjúsági Egyesületet, amely tudományos előadások tartásával és szinelőadások bemutatásával igyekszik ébren tartani a

zsidó gondolatot. Jellemzően állapítja meg a három esztendő lejárta után a régi gárda egyik tagja, Kerényi Sándor, hogy soha még vezetőség oly nagy buzgalommal nem munkálkodott a szombori zsidó hitközség közéletében, mint ez az előjáróság. Hogy több eredményt nem ért el, annak oka csupán abban rejlik, hogy nem kapta meg azokat a lehetőségeket, amelyek programjának megvalósításához szükségesek lettek volna. Ezzel a mélaakkorddal jut el az ugynevezett »radikális tábor» előjárósága a ciklus végéhez. Érdemeinek méltatását bizzuk az utókorra!

Az új választás a régi hitközség már többször kipróbált egyéniségét: Dr. Guttmann Zsigmondot választja meg elnöknek. Az új elnök székfoglalójában arra való hivatkozással, miszerint »a zsidóságnak nincsen egyebe, csupán a vallása» a hitoktatást és a rituálék ápolását, valamint az istentisztelet fejlesztését tüzi ki céljául. De átveszi az előbbi rezsimtől a kulturális munka támogatásának programpontját is. Majd elkészíti a költségvetést. Közben Löwy Vilmos leköszön alelnöki állásáról és bejelenti, hogy teljesen visszavonul a hitközség közéletétől. Breuer Lajos leköszön templomatyai tisztségéről, végül februárban dr. Guttmann Zsigmond is visszaadja mandátumát. Löwy Vilmos helyébe megválasztottot Teltsch Gáspár, Breuer Lajos helyébe Bergl Lipót, az elnöki állásba pedig a hitközség márciusban Wámoscher Andort választotta meg, aki azóta tölti be ezen tisztségét. Az ujonnan megválasztott elnök az iskolaépületnek a Talmud-Tóra iskola számára való visszaszerzését és a rabbiállás betöltését tüzi ki legsürgősebb programjául. Állása elfoglalása után rövid időre jelenti, hogy az iskolát a hitközség visszakapta. Majd a rabbiállás betöltésére került a sor, ami 1924. november 16.-ikán lefolyt választó nagygyűlésen meg is történt. S az új rabbi: e sorok írója, — 1925. március 11.-ikén elfoglalta állását...

3. Tanügy.

(népiskola, ovoda, talmud-tóra.)

Az istentisztelet mellett a zsidó életben a legfontosabb, vagy még annál is talán előbbre való: a gyermeknevelés. A zsidó vallás nem pusztán hitet, hanem első sorban ismeretet és tudást nyújt a léleknek. S a hitet, a tudásra akarja reáépíteni. Innen van az, hogy a zsidó ember a legnagyobb áldozatot gyermekeinek tanitattásáért hozza. Nem csupán a praktikus tanitattásáért, amely valamikor kenyeret fog adni a gyermekeinek. Hanem elengedhetetlen kötelességének tekinti gyermekét megtanítani népének történetére, s vallásának igazságaira, amelyek jellemét, lelkületét, hitét és történelmi öntudatát vannak hivatva fejleszteni. A tanítás és a tanulás az idők folyamán a zsidóságban kialakult felfogás szerint: öncél. Valóságos *art pour l'art*. A zsidó felfogás szerint a tanulás maga is Istennek szolgálata, tehát vallási parancs. Ezért a legkisebb zsidó közösség még mielőtt templomot építhetne, először is iskoláról gondoskodik, s még mielőtt papot tarthatna, először is tanítót fogad gyermekeihez.

Igy volt ez nyilván az első szombori zsidóknál is. Egészen bizonyos, hogy az a néhány zsidó család még mielőtt községgé szervezkedett volna, már tartott gyermekei mellett tanítót, akit a jobbmódban levők vettek gyermekeikhez, s akit ők is tartottak el. Ezek a családok aztán szivességből, vagy talán csekély hozzájárulás fejében megengedték, hogy a szegényebb családok gyermekei is résztvegyenek a tanulásban. Igy pl. írásos tudomásunk van arról, hogy Herzog Lőrincnek 1817-ben volt egy Grünfeld Salamon nevű tanítója.⁴³⁾ Pedig Herzog Lőrinc nem is volt a leggazdagabb zsidó Szomborban. Stein Ferenc is, meg Hajduska Fülöp is gazdagabb volt, mint ő. Valószínű tehát, hogy azok is tartottak tanítót. Mihelyt

---

⁴³⁾ „Salamon Grünfeld Docens apud Laurentium Herzego“ (Vársi levélt. 551/1817.)

azonban annyian voltak, hogy községgé szervezkedhettek, akkor közös erővel tartottak gyermekeik számára iskolát és tanítót. Az 1822.-ik évi elszámolásban, amely szerint Szomborban tizenkét család lakott, van egy tétel: »szegény gyermekek tanittatására — 20 frt.»⁴⁴⁾ Ebből az adatból arra következtethetünk, hogy az első szombori zsidók is kellő érzékkel bírtak a gyermeknevelés iránt. Hogy kik voltak az első tanítók, azt nem tudjuk. De valószínű, hogy nem külön hivatásos tanító végezte a gyermeknevelés munkáját, hanem az az egy személy, annak a néhány zsidónak az az egy alkalmazottja, akire az egyéb rituálék végzése is volt bízva. Ezeknek a neveiről bizony nem találunk az irattárunkban semmiféle feljegyzéseket. Néhány alkalmazott nevével találkoztunk a könyv második fejezetében, akiknek neve véletlenség folytán fennmaradt, s akik a hatóság előtt hol »sachterius», hol pedig »rabbinus» címet viseltek. Valószínűleg ők voltak a 18.-ik század végén és a 19.-ik század elején a szombori zsidó gyermekek első tanítói. Ebből a szempontból, de egyéb kiválóságaiért is — itt emlékezünk meg először S o h r Lipótról, aki 1828-ban volt az akkor megalakult szombori hitközségnek az alkalmazottja: metsző, előimádkozó, titkár, s valószínűleg tanító is egy személyben. Ő fekteti le a szombori hitközség és Chevra Kadisa első héber betűs jegyzőkönyvét. Gyönyörű kalligrafikus héber írása volt, a tollat nem csupán az íráshoz, de a rajzhoz és művésziiesen kezelte. S ha a százesztendő chevra könyvünk feliratai tőle származnak, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy Sohr Lipót kiváló héber stilisztá is volt, aki kiváló képességeinél fogva jó tanítója is volt a szombori zsidó községnek.

A rendes nyilvános népoktatásra vonatkozó első feljegyzésünk 1852-ből maradt fenn. E szerint a városi tanács megbízásából Petrovits Sándor magisztrátusi kikül-

---

⁴⁴⁾ Arme Kinder lernen lassen . . . . . 20 Fl. (Városi levélt. 645—646/1823.)

dött közli a hitközséggel, hogy a legfelsőbb rendelet értelmében a legszigorubban felszólítja a hitközséget, hogy mindennemű zugiskola a mai naptól kezdve bezárandó és az ifjuság nevelésére egy nyilvános tanintézet állítandó fel.

Ezen felszólítás értelmében a hitközség kijelenti, hogy a rendeletet végrehajtja. Alkalmazni fog tanítót, akinek természetbeni lakást és évi 200 frt fizetést fog adni. Magára vállalja továbbá az iskola teljes berendezését. Hogy azonban a gyermekek közben a tanulásban megakadályozva ne legyenek, megválasztottak egy Pollák Adolf nevű tanítót, aki ez idő szerint is végzi már a tanítást, amíg a legmagasabb helyről a megerősítés megérkezik. A tanítói fizetés és egyéb iskolai célok fedezésére minden iskolaköteles gyermek évi 20 frtot fizet. Minthogy azonban ezen tandíjából az iskola szükséglete nem fedezhető, évi adót vetnek ki, amelyet azonban azoknak is fizetni kell, akiknek nincsenek is gyermekeik az iskolában. Az iskola igazgatójául Bachrach Mór neveztetett ki.

1853-ban alkalmazza a hitközség a már említett Berger D. Wolfot, kinek egyéb rituálék végzésén kívül (az anyakönyvvezetés, előimádkozás, tóra olvasás és baromfivágás), kötelességévé tétetik, hogy naponként d. e. $\frac{1}{2}9$ — $\frac{1}{2}12$ és d. u. 3 órától 5-ig a gyermekeket tanítsa. A gyermekek létszáma: 9 fiu és 5 leány.

1856-ban az országos iskola alap létesítése kapcsán a hitközség elhatározta, hogy iskolaépületet fog emelni. Az építkezés költségeihez saját körében is alapot fog teremteni. — Eddig e célra már rendelkezésre áll 180 frt, de kérni fogja a polgármesteri hivatal támogatását is. Az építkezési alap gyarapítására a templom üléseket adja el a hitközség. A város pedig 100 frtot szavazott meg a zsidó elemi iskola felépítésére.

Az iskola fenntartására később minden iskolalátogató gyermek heti pénzt fizetett, s pedig a fiuk hetenként 1.15 frtot, a leányok 30 krajcárt, a szegények tandíjmentesek

voltak. Több panasz következtében aztán úgy rendezték a kérdést, hogy az iskola pénzt kivétel nélkül mindenki tartozik fizetni, s pedig a hitközségi adójával arányosítva. Az arány az volt, hogy az évi adó minden forintja után fizetett hetenként egy fél krajcárt.

1859-ben végre a templom közelében eladásra került egy ház. Azt a hitközség iskola céljára megvásárolta. Az építkezési alap ekkor már 400 frtra növekedett.

A tanítók kezdetben elég gyakran változtak. Pollák Adolf képesítését a hatóság nem találta megfelelőnek, ezért csak addig maradhatott meg állásában, amíg a hitközség nem talált megfelelő vizsgázott tanítót.

1866-ban a hitközség két testvért alkalmaz tanító-nak, még pedig: Neumann Józsefet és Jakabot. A helyzet jellemzésére megemlíthető, hogy a tanítók a fizetésen kívül a tanulók szüleinél ugynevezett vándorkosztot kaptak.

1868-ban végre komoly képzettségű tanítót kap az elemi iskola Strauser Henrik személyében, kit először egy évre, az év letelte után azonban ismét három évre választ meg a hitközség.

1870-ben már Strauser mellé még egy tanító kerül az iskolához, s pedig Reis I.

Az a ház, amely eddig iskolának szolgált annyira megrongálódott, hogy abban a tanítás tovább a gyermekek veszélyeztetése nélkül lehetetlenné vált. Ezért 1870-ben a hitközség megvásárolja az Eibach féle házat 2000 frtéért. Ekkor már az iskola ügyeit egy külön bizottság intézi. Hogy azonban kikből állott a bizottság, az a feljegyzésekből nem világlik ki.

1871-ben a város az iskola fenntartásához évi 851 frt 15 kr. szubvenciót szavaz meg.

1872-ben az iskolai bizottság a következő tagokból állott: Adler Vilmos, Strohlum Herrmann, Weisz Sándor, Spitzer Ignác, Deutsch Márk és Löwy Sámuel.

Ugyancsak 1872-ben Strauser Henriket további három évre alkalmazzák azzal a megállapodással, hogy amint a város a megszavazott szubvenciót kiutalja, az eddigi 500 frtnyi fizetést a hitközség 600 frtra fogja fel-emelni. Ellenben Reisz tanítónak a hitközség felmondotta az állást, s helyette Löwy Sámuel volt választotta meg.

A tandíjat a városi szubvenció kiutalásáig a bizottság oly képpen állapította meg, hogy a felsőbb osztályokban minden fiú után a tandíj havi 2 frt, leány után havi 1 frt 40 kr. A alsóbb osztályokban fiú és leány után egyaránt 1 frt 20 kr.

A szombori hitközség tagjainak a gyermek nevelés terén tanúsított áldozatkészségét legjobban jellemzi az a körülmény, hogy a rendes iskolapénzen kívül a 69 hitközségi tag közül 42-en járultak hozzá a Talmud-Tóra fenntartásához adományukkal, amely havi 20 kr. és 2 frt között váltakozott. Hogy mi értendő itt a talmud-tóra alatt, az nem állapítható meg pontosan. Valószínűleg értendő alatta az a másik iskola, ahol a gyermekek az elemi iskolán kívül a zsidó tudást sajátították el. Megjegyzendő azonban, hogy érthetetlen okokból erről az iskoláról egyik feljegyzésen kívül az iratokban alig történik említés a továbbiakban.

Strauser tanító — bár a hitközség nagyon szerette volna őt megtartani — négy évi működés után — úgy látszik, fizetési differenciák miatt megváltik állásától. Helyette Brauner Adolf kulai tanítót alkalmazza.

Ezzel a szombori zsidó elemi iskola történetében új korszak kezdődik. Brauner Adolf és Löwy Sámuel az első állandó erői az iskolának. Löwy Sámuel még a régi zsidó tanítói világ képviselője: sok zsidó tudással, a világi tudását autodidaktikus módon szerezte meg. Szomborban a múlt század ötvenes évek közepe táján kezd tanítoskodni. Tanít mindent: zsidó vallási tárgyakat éppugy, mint világi tárgyakat. Minthogy a hitközségi iratokban csak később kezd neve szerepelni, feltételezhető, hogy

eleinte nem a hitközség szolgálatában állott, hanem inkább magán jellegű iskolában működött. Közben tanítói foglalkozását fel is adta. 1867-ben a hitközség választmányában is helyet foglal. 1872-ben a hitközség felkérésére ismét tanításnak szenteli magát — most már a nyilvános rendes elemi iskolában. De csak hat évig marad az iskolánál. 1878-ban visszavonul a tanítástól.

Brauner Adolf már a modernebb képzettségű tanító gárdából kerül ki. Iskolánknál 30 évig működött (1872—1902.). Hitközségünkben egy egész nemzedék ő hozzá járt iskolába. Az 1897.-ik évi nagygyűlés jegyzőkönyve külön pontban emlékezik meg »azon speciális, tanügyi életünkben páratlanul álló és figyelmet érdemlő eseményről, amely szerint Brauner Adolf f. é. november havában tölti be itthelyi buzgó működésének egy negyed évszázadát.» A nagygyűlés »lankadatlan buzgalmát és sikeres működését őszintén elismeri és irányában érzett mély hálájának jegyzőkönyvileg ad méltó kifejezést.» Novemberben pedig a hálás hitközség ismét megragadta az alkalmat, hogy érdemes tanítóját ünnepelje. 1902-ben visszavonult az iskolától, amely alkalommal a tanítványai gyűjtést indítanak, s nevére alapítványt létesítenek. Visszavonulása után a hitközség fórumán kap helyet, s éveken keresztül ismét azt szolgálja, pénztárosi minőségben. Meghalt 1918-ban.

De nemcsak személyi, hanem anyagi szempontból is rendezettebb viszonyok állnak be az iskola életében. Az állam 1873-ban az iskola alapból évi 300 frt segélyt juttat a szombori zsidó elemi iskola fentartásához.

1875-ben az iskola szék tagjai voltak: Igazgató: Dr. Roheim Lipót, tagok: Kohn Dávid rabbi, Weisz Sándor, Schön Sámuel, Schliesser Zsigmond, Adler Vilmos és Weidinger Zsigmond.

Ebben az évben az iskolaépítés már nagyon sürgössé vált. A hatóság a legszigorubban felszólítja a hitközséget, hogy a jelenlegi iskolája helyett, amely semmi-

képpen sem felel meg a célnak, építtessen egy modern és a tanítás követelményeinek megfelelő iskolát. Az építkezés 4000 frtba került. Az összeget részben adakozásból, részben a már meglevő iskola alapból, végül pedig úgy fedezték, hogy a templom uccában levő iskolát eladták 720 forintért Janovitsnak. Az új iskola építőmestere Ullrich Venczel volt.

1876-ban az iskolaszék tagjai voltak: elnök: Stern Mór, tagok: Kohn Dávid, Weisz Sándor, Rosenthal H. Birnbaum Vilmos, Hay Lipót. A hitoktatást a középiskolában Kohn Dávid rabbi végezte, azonkívül Löwy Sámuel szombatonként magyarázta a tanulóknak a hetiszakaszt.

1877-ben Löwy Sámuel távozása folytán ismét tanítóra volt szüksége a hitközségnek. A kiírt pályázat alapján Deutsch Ignác választotta meg, aki azonban csak nagyon rövid ideig működött iskolánknál. Így került iskolánkhoz 1878. szept. elsején tanítónak Pollák (később: Pártos) Sámuel. Pártos Sámuel személyével a tanító kérdés ismét évtizedekre meg volt oldva, amivel — úgy mint a hitközségi élet egyéb terén, az iskolánál is új korszak kezdődik.

Az iskolaszéki elnök: Dr. Gruner Samu, az iskolaszék többi tagjai pedig: Dr. Schlesinger S., Kohn Dávid, Salamon Simon és Hay Lipót lettek.

Dr. Gruner Samu működése kezdetén mindjárt a kézimunkatanítást vezeti be az iskolába, amely tantárgy tanítására Weisz Paulát alkalmazza. Rendszeresíti továbbá az ismétlőiskolát, aminek vezetésével Brauner Adolfot bizza meg. Felvéteti a tantárgyak közé a testgyakorló tornatanítást, s annak tanítását Pollák Sámuelra bizza.

Dr. Gruner Samu egy éves működése után, egyelőre legalább, visszavonulván az iskola ügyek vezetésétől utána Dr. Pataj Ármin választatik meg az iskolaszék elnökévé. Dr. Pataj Ármin nehéz viszonyok között veszi át az

iskola ügyeit. A hitközség zilált anyagi helyzete következtében alig bírja az iskolát fenntartani. Ezért a városhoz folyamodik segítségért. Dr. Pataj veti fel először a kisdéd óvó felállításának az eszméjét, amit meg is valósít oly módon, hogy az iskola udvarát befásítja, a tanácstermet pedig az ovoda céljára rendezi be. Azonban Dr. Pataj Ármin szintén csak nagyon rövid ideig viselte az iskolaszék elnöki állását. Utódjává dr. Schuller Simon választott meg.

A szombori hitközségnek tehát már két intézménye volt, amely a gyermeknevelés ügyét volt hivatva szolgálni. De a két intézmény kettős gondot, s megnagyobbodott feladatot is rótt a hitközségre, mert csakhamar rájött, hogy az ovoda fenntartása sok anyagi nehézségbe ütközik, amelynek viselését a szülők nem osztják meg a vezetőséggel kellő megértéssel. Már azzal a gondolattal foglalkozott a hitközség, hogy az ovodát beszünteti. Az óvónő Singer Józsa volt, aki látván a hitközség küzdelmét, felajánlotta, hogy magánkezelésbe veszi át az ovodát. Csupán a helyiséget kéri a hitközségtől. A hitközség azonban mégis amellett döntött, hogy az ovodát megtartja.

1885-ben az iskolaszék elnöke: Molnár Gyula, aki rövid elnöksége alatt a harmadik tanítói állás megszervezéséért szállott sikra.

1886-ban ismét Pataj Ármin, majd ennek lemondása után Dr. Gruner Samu veszi át az iskolaszék elnöki tisztségét.

Az ovoda kérdésében oly megoldás jött létre, hogy többek kérésére a hitközség átengedte az ovodát, amelyet ezután magánosok tartottak fenn. A hitközség csupán a helyiséget adta, s a felszereléseket bocsájtotta az ovoda rendelkezésére.

1888-ban az iskolaszék elnöke Dr. Sági Samu, aki Dr. Spitzer Mór segítségével kieszközölte a városi hatóságnál, hogy az iskolának eddig nyújtott évi szubvenciót 851

írtról 1000 frtra emelje fel. Dr. Sági évközben leköszönvén helyette Weidinger Zsigmond választatott meg az iskola igazgatójává, Weidinger Sándor pedig az iskolaszék pénztárosává. Weidinger Zsigmond rövid működése után szintén leköszönt. Utána az iskolaszék vezetését Dr. Bruck Ármin vette át.

1888. július 9.-ikén az Izraelita Tanító Egyesületének bács-bodrogh megyei fiókja Szomborban tartotta az évi közgyűlését, amely azonban bizonyos személyi félreértések miatt később hirlapi polémiákra vezetett. (L. az Egyenlőség 1888. 30. sz. Nyilt levél a Zombori hitk. Elöljáróságához.)

Dr. Bruck Ármin nagy buzgalommal lát hozzá, hogy az iskolát új alapokra fektesse. A tanrendbe felvéteti az énekoktatást, aminek ellátását a kántorra bizza. A négy osztályu iskolát öt osztályuvá bőviti ki. Ki is irat pályázatot egy harmadik tanítóállásra. S bár a hitközség fedezet hiányában a harmadik tanítói állás szervezését ellenzi: a következő évben — nem Dr. Bruck, hanem Dr. Schuller Simon elnöksége alatt, a szombori zsidó elemi iskola hat osztályu iskolává alakult át, amelynek ugyan még nem volt harmadik tanítója, de 1894-ben mégis keresztül megy az iskolaszék, s főleg annak elnökének, — most már ismét — Dr. Bruck Ármin régi óhaja, hogy az iskola meg kapja a harmadik tanítót is, még pedig női tanítót, hogy ezáltal egy külön leányosztályt szerveztessék. Kevés ügyet találunk a szombori hitközség történetében, amelynek megvalósításáért annyi lelkesedést és oly sok szeretetet tapasztalhatunk, mint amennyire Dr. Bruck Ármin fáradozott az iskola fejlesztéséért. Nem csügged el, amikor látja, hogy a hitközségben még nincs meg a kellő megértés és áldozatkészség az ügy iránt. Részletes memorandumban kimutatja az iskola fejlesztésének nagy horderejét, s eloszlatja a hitközség aggodalmát, amely fél az újabb anyagi terhektől. S ezen memorandum hatása alatt a hitközség tényleg elfo-

gadta dr. Bruck Ármin javaslatait; s az új tanév elején már három tanerejü iskolája volt a hitközségnek.

Az új tanítónő Czeizel Judit volt, akit segédtanítónői minőségben alkalmazott a hitközség. A hitközség az új tanítónőben első rendü tanerőt nyert. A jegyzőkönyvek beszámolnak »a meglepő eredményről és rövid idő alatt kifejtett buzgó működéséről.« Mindamellett a hitközség nem akarta a véglegesítést megadni, míg végre hosszas tárgyalások után az 1896.-ik év végén a miniszter döntése következtében iskolánknak mégis meghagyott a harmadik tanerő is. S ennek következtében megnyit egy új leányosztály, amely a tanácsteremben helyeztetett el ideiglenesen.

1897-ben iskolaszéki elnök ismét dr. Bruck Ármin. S ezen állásában meg is maradt megszakítás nélkül egészen az 1906.ik esztendő végéig. Ekkor anélkül, hogy a mandátuma lejárt volna, önként leköszönt. Közel 13 évig vezette a hitközség tanügyét. A hitközség sajnálattal vette tudomásul távozását és elismerő szavakkal emlékezik meg »céltudatos, sikeres, eredményekben és alkotásokban gazdag munkásságáról, amellyel a hitközség tanügyét szolgálta.«

Bruck Ármin elnökségének ezek az utóbbi esztendei a nyugodt csendes munkának az évei: A mindennapos tanítási munkát, amelyet a tanítók az iskolában végeznek, külső esemény alig zavarja meg. Csupán Brauner Adolf huszonötéves jubileuma, s öt évre rá való nyugalomba vonulása említhető meg.

Brauner helyett a hitközség Dénes I. Lipót, budapesti tanítót választotta meg, aki azonban csak rövid ideig (1902—1906.) működött iskolánkál. Dénes váratlan távozása után új gondok előtt állott a hitközség. A hitközség igen nagy része a középiskolai hitoktatást új, modernbb alapokra szeretne volna fektetni, ezért oly tanítóval szerették volna a megüresedett állást betölteni, aki a középiskolában a hitoktatást is képes lenne részben, vagy

esetleg teljesen eljáratni. Ettől azonban több okból el kellett állni. Így csak az elemi iskolához irt ki a hitközség pályázatát, amelyre negyvenegy pályázat érkezett be. A pályázók között S c h ö n b e r g e r Miksa, az akkor végzett fiatal preparandista nyerte meg az iskolaszék tetszését, akit a hitközség meg is választott.

A tanítói állás betöltése volt dr. Bruck Ármin iskolaszék elnöki utolsó ténykedése. Dr. Bruck Ármin lemondása után a hitközség dr. K a b o s Mártont választja meg az iskolaszék elnökévé. Dr. K a b o s Márton — bár a hitközség nagy tudásánál fogva nagy és jogos reményekkel nézett működése elé — csak egy évig viselte állását. Egy éves működése után leköszönt állásáról. Utódjává a hitközség W á m o s c h e r Áront választotta meg. Wámoscher Áron elnöksége alatt vetődik fel a Talmud-Tóra gondolata, azonban egyelőre a kérdés nem öltött komolyabb formát.

1909-ben dr. Gáborné Czeisel Judit 15 évi működés után nyugdíjaztatását kéri, amit a hitközség hálás elismerése mellett meg is adott neki. Ennek következtében a hitközségnek választása ezuttal a szolnoki illetőségű tanítónőre: H e r e n d i Vilmára (később, férje révén: Szántó Izidorné), esett, akinek működéséről és képességeiről már előzőleg volt a hitközségnek alkalma a legjobb meggyőződést szerezni.

Az 1912.-iki tisztújító közgyűlés Dr. C z e i s e l Lajost választja meg az iskolaszék elnökévé. Ő azonban tisztségéről csakhamar leköszönt, s helyette Dr. Scheer Ármin lett az iskolaszéki elnök.

Az elemi iskola oktatás személyzeti kérdése Herendi Vilma megválasztatása révén ismételten meg lévén oldva a középiskolai hitoktatás kérdése kerül újra előtérbe. Régi óhaja volt a községnek egy talmud-tóra tanfolyam felállítása. Az ügy érdekében a legtöbbet fáradozott Weisz Vilmos jegyző, aki főleg Káldor Márk és Holländer József közreműködésével az alapot teremti meg a létesí-

tendő intézménynek. A tanfolyamot eleinte csak a nyári szünet idejére tervezték. Tanításra dr. Fischer Mihály, Kohlmann Dezső és Weisz Vilmos kérettek fel. A kérdés azonban a tervnél nem jutott tovább, de a napirendről többé nem került le.

1915.-ik év végén Weisz Vilmos azt ajánlja a hitközségnek, hogy szervezzen egy vallástanár-jegyzői állást, mert ő egyébként is visszavonulni óhajt. A hitközség a pályázatot meg is hirdeti az említett állásra, a pályázat azonban meddő maradt. Közben Weisz Vilmos tényleg nyugalomba ment, egyébként a háboru is megbénított minden újabb akciót. Ez azonban nem jelentette azt, mint ha a hitközség végképpen lemondott volna a Talmud-Tóra létesítésének gondolatáról. 1919-ben Gross Sámuel, a hitközség előljáróságának hosszú éveken át volt tagja végrendeletében 2000 koronát hagyományoz a létesítendő Talmud-Tóra javára.

Azonban a Talmud-Tóra kérdésénél is sokkal életbevágóbb helyzet elé került a hitközség tanügye 1919-ben.

Az impériumváltozás után ugyanis mindjárt a hitközségnek arra a kérdésre kellett felelni, vajjon hajlandó-e megtartani az iskoláját a közölt feltételek mellett, avagy inkább lemond az iskoláról, s átadja azt az államnak. A szombori hitközség is, éppen úgy, mint a Vajdaság többi hitközségei felekezeti különbség nélkül — lemondott az elemi iskolájáról. Állami elemi iskola lett tehát a szombori zsidó iskolából.

A tanítók közül Pártos Sámuel éppen ebben az évben jutott el tanítói működésének ötven éves határához. Nem zárulhatnak le tehát e sorok, anélkül, hogy Pártos Samu munkásságának néhány szót ne szentelnénk. Pártos Samu 1878-tól 1920-ig, tehát negyvenkét évig működött iskolánknál. Tipusa volt a csendesen dolgozó zsidó tanítónak. Talán észre sem vették volna, hogy már oly rég óta tanít iskolánknál, ha 1919-ben tett alapítványa erre fel nem hívta volna a közfigyelmet. Pártos Samu ugyanis

tanítóskodásának 50.-ik évében 1000 koronás alapítványt tesz a zsidó elemi iskola jó növendékeinek jutalmazására. A hitközség meghatva veszi tudomásul az alapítványt, s megilletődik azon, hogy a tanító az ő szerény jövedelméből még ilyen ideális célokra is tud juttatni...

A másik két tanító közül Herendi Vilma leköszönt tanítónői állásáról, Schönberger Miksa pedig állami elemi iskolai tanítói minőségben a kissztapári elemi iskolához helyeztetett át.

Dr. Kohlmann D. az elemi iskola utolsó elnöke. Azonban működésének már második évében inkább az iskola feloszlata, mint az iskola tovafejlesztése képezhette a feladatát.

Az elemi iskola megszűntével a hitközségnek most már csupán egy gondja volt: a hitoktatás, Még pedig ugy az elemi, mint a középiskolai hitoktatás, s ezzel együtt a Talmud-Tóra is. Az elemi iskolai hitoktatást a hitk. eleinte részben Herendi Vilmára, részben pedig Szántó Izidorra bizta, rövidesen azonban a középiskolákban is Szántó I. vette át a hitoktatást. A hitközségi közgyűléseken azonban egyre hangosabban jut kifejezésre a közóhaj, hogy a hitoktatás oly megoldást nyerjen, amely a zsidóság mai fokozottabb igényeinek is megfeleljen. Ez a megoldás 1925-ben következett be.

A hitközség u. i. elfogadta e sorok írójának új alapokra fektetett vallásoktatási tantervét. E terv szerint az elemi iskolában a hitoktatás — óraszámra és tananyagra nézve — visszaállított arra az állapotra, mint amelyben az volt addig, míg a zsidó iskola fennállott. A középiskolai hitoktatás heti két órában történik, mellette azonban 1925. okt. 18.-ika óta működik a Talmud-Tóra, amely heti két, ill. három órában nyújt bibliai oktatást a középiskolai tanulók egy-egy csoportjának.

A hitoktatás ügyét egy Talmud-Tóra bizottság intézi. E bizottságnak története a következő: A zsidó elemi iskola megszűntével az iskolaszék feleslegessé vált ugyan, de

azért a hitközség az iskolaszék elnöki állást tovább is fenntartotta. Dr. Kohlmann Dezső mandátumának lejárta után 1921-ben Dr. D e z s ő Kálmán lett az iskolaszéki elnök. Az iskolaszéki elnök mellé azonban a hitközség megszervezett egy Talmud-Tóra bizottságot. E bizottságnak elnöke dr. Kohlman Dezső lett. Tagjai voltak: Dr. Fischer Mihály, Dr. Spitzer István, Wámoscher Andor, Deutsch Mór, Grünbaum Nándor, Dr. Glanz Ábris, Dr. Dezső Kálmán, Breuer Lajos és Grosz József.

E bizottságnak azonban, minthogy a Talmud-Tóra iskola még nem volt meg, inkább a hitoktatás megszervezése képezte a feladatát. Nagyrészt ez a bizottság tartotta ébren az új rabbi állás betöltésének kérdését. Mandátumának lejárta után ez a bizottság azonban többé nem alakult meg. 1924-ben Faragó Dezső lett az iskolaszék elnöke. Az ő elnöklete alakult meg újra 1925-ben a Talmud-Tóra egyesület, s annak szűkebbkörű bizottsága, amelynek tagjai voltak: Dr. Guttmann Simon, Wámoscher Andor, Dr. Scheer Ármin és Teltsch Gáspár. E bizottság működésének ideje alatt nyílt meg végre a hitközség által rég óhajtott Talmud-Tóra iskola, amely alkalommal ismét megnyilatkozott egyesek részéről az áldozatkészség a zsidó gyermeknevelés oltárán. A Talmud-Tóra első pénzbeli alapját képezte az az összeg, amelyet még Weisz Vilmos és Káldor Márk gyűjtöttek össze. A Talmud-Tóra működésének megindulásával Dr. Scheer Ármin tagok gyűjtésével fáradozott, Teltsch Gáspár az iskola berendezése körül munkálkodott, Wámoscher Andor az iskola és annak berendezésének az államtól való visszaszerzésével, valamint pénzbeli adományaival segíti elő az új iskola létrejöttét. Grünbaum Nándor és Kelemen József szintén nagyobb összegű adományaikkal igyekeznek hozzájárulni, hogy a Talmud-Tóra működését elősegítsék. A hitközség évi szubvencióval, a tagok egy része pedig évi járulékkal, valamint egyesek

templomi adakozásukkal teszik lehetővé az iskola fennállását.

A Talmud-Tóra tanfolyam még csak három éves. Multja még nincsen. Jövője pedig Isten kezébe és a szombori zsidó hitközség szilárd akaratába van letéve...

IV. FEJEZET.

***A Chevra-Kadisa: Szent Egylet
százéves története
(1828—1928.)***

1. A chevra kadisákról általában.

A zsidó közéletben a hitközség legrégebbi, s mondhatjuk: annak integrális kiegészítő intézménye a chevra kadisa, vagyis Szent-Egylet.

Ez a két szó azonban az intézménynek csak a rövidített neve, mert ez a két szó még nem jelöli meg a chevra kadisa működési terét.

Teljes neve: **חברא קדישא דבקרר חולים חלוית** (chevra kadisa debikkur cholim halvojasz hamész ugemilusz chaszodim, azaz Szent Társulat a beteglátogatás, a temetés és szeretet gyakorlásának végzésére.*)

Az emberbaráti tevékenységnek ez a három ága: a szegények támogatása, a betegek ápolása és a halottak iránt gyakorolt összes kegyeletes kötelességek elvégzése képezi tehát a chevra kadisák, vagy egész röviden: a chevrák programját.

---

*) Ez a címe pl. a bécsi chevra kadisának.

Hogy a chevrák a mai formájukban mikor keletkeztek, azt pontosan nem tudjuk megmondani. Annyi bizonyos, hogy a talmudi időkben (200 és 500 között) már léteztek bizonyos »társulatok« (chavura), amelyeknek tagjai a társulati tagok temetésén részt vettek, s bizonyára arról gondoskodtak is. (L. Talmud Moed k. 27b.)

Hogy ezeket a társulatokat tisztán erkölcsi, vagy szociálisgazdasági indokok hozták-e létre, az a talmudból nem vehető ki egészen világosan. Valószínű azonban, — legalább is az említett talmudi hely összefüggéséből arra kell következtetnünk — hogy mindkét ok közrejátszhatott, amikor ezeket a temetkezési társulatokat megteremtették. Az említett talmudi helyen ugyanis szembe vannak állítva a régi temetési szertartások az újabb formákkal. A régi szertartási formák diszesebbek voltak, sokba kerültek. Ez által a szegényebb emberek hozzátartozóik temetésénél szégyelték magukat. Rendetlenül elhatározták tehát, hogy a temetések mindenütt kivétel nélkül a lehető legegyszerűbb külsőségek között menjenek végbe, nehogy a szegényebb emberek a gyász közepette még megszégyenülést is érezzenek.

A halottal szemben gyakorlandó végtisztesség mindenkiné az erkölcsi és vallási kötelessége. Ezért az olyan helységben, ahol halott van, kötelező munkaszünet állott be. Ez azonban az idők folyamán keresztülvihetetlen volt. Az emberek nem hagyták magukat zavarni az elfoglaltságukban. A talmud nem mondja ugyan világosan, de az összefüggésből kivehető, miszerint főleg szegényebb embereknél megesett, hogy a temetésnél nem nyilvánult meg a kellő tiszteletteljes részvét, ami a hozzátartozó gyászolókat kétszeresen sújtotta. Hogy ettől a szégyentől a gyászolókat megkímélik, bizonyos társulatok alakultak, amelyek tagjainak kötelessége volt, hogy minden tagtársuk temetésénél megjelenjenek, s annak végtisztesség megadásában résztvegyenek. Ezeket a társulatokat a talmud arameus nyelven »chavura«

(ugyanaz, mint chevra) névvel jelöli meg. Ezek a meghatóan gyengéd érzelmektől sugalmazott társulatok képezik a magvát a mai chevra kadisáknak.

Hogy ezek a társulatok mikor vették fel a »chevra kadisa» szent egyesület nevet, azt szintén nem tudjuk pontosan megmondani. De hogy a név ebben a formájában nagyon régi, az bizonyos. A gaoni korszakban (kezdődik a hetedik században keletkezett egy imádság, amelyet mi is az imádságos könyvünkől »Jekum Purkán» néven ismerünk. Ezen imádságban külön imát mondanak a hívők a szent társulatok szellemi és lelki vezetőiért.

(לְמוֹרֵנֵן וּרְבֵנֵן הַבּוֹרֵתָא קַדִּישָׁתָא) Ezen „szent társulatok” alatt nyilvánvalóan nem a mai chevra kadisákat kell érteni hanem bizonyára azokat a csoportokat, egyesületeket és alakulatokat, amelyek minden nagyobb zsidó közösségben keletkeztek bizonyos vallási irányzat, vagy vallási tradíciók ápolására és fenntartására.⁴⁶⁾ Ezek a társulatok viselték eredetileg a chavura kadisa nevet per analogiam: kehilla kedosa, azaz szent község.

Ezt a nevet vették fel később azok az egyesületek, amelyek elsősorban a halottak iránti kegyeletet, továbbá a betegek látogatását és ápolását, végül pedig a jótékony-ság minden ágát, sőt még ezentul a vallási élet és a testvéries együttérzés fejlesztését is vették fel programjukba.

Ma már nehezen lehetne megállapítani, hogy melyik hitközségnek az egyesülete vette fel először a chevra kadisa nevet. Németországban a ma ismert legrégebb chevra kadisa a halberstadti, amely 1632-ből való. De egészen bizonyos, hogy más néven már sokkal régebb idők óta léteznek. A középkorban sok ideig »Bruderschaft, vagy Brüderschaft» név alatt ismerik.⁴⁷⁾ Sőt

⁴⁶⁾ L. Jalkut Smoth, P. Vájákhél elején.

⁴⁷⁾ Erről a névről bővebben l. Löw Immanuel és Klein Salamon, A Szegedi Chevra című művét.

még a szombori hitközség latin betűs német jegyzőkönyve is eleinte Brüderschaft néven emlékezik meg a chevráról.

2. A szombori chevra kadisa.

Hitközségünkben a chevra 1828-ban ágazott ki a hitközségből külön intézménnyé. 1828.-ig a szombori zsidók csekély száma miatt erre sem szükség nem volt; de felesleges is lett volna. Ugyanaz a vezetőség, amely a hitközség ügyeit intézte, elvégezte a temetéssel járó teendőket is. A temetőt is — minthogy természetszerűen a hitközségnek nem volt chevrája — »a szombori zsidók» kapták a várostól. A chevra csak akkor alakult ki külön testületté, amikor a hitközség is hivatalosan megszerveződik. Ez pedig 1827-ben, ill. 1828-ban történt. Ekkor fektetik le az első, diszes feliratokkal és művészies rajzokkal ékes »chevra könyvet«.

Ez a chevra könyv tartalmazza a chevra első alapszabályait, amelyek 1887.-ig voltak érvényben, s 21 fő és egy pótpontból állanak. Ez a könyv tartalmazza továbbá 1881.-ig röviden a választási jegyzőkönyveket, az alapszabályokon kívül időközben szükségessé vált újabb intézkedéseket, évvégi elszámolásokat, néhány gyászszertartási szabályt a Sulchan Áruchból, a chevra tagok névsorát, minden tagnak egy egész lapot szentelve, amelynek hátlapjára kerültek az esetleges bejegyzések, főleg a házkárára vonatkozólag.

3. A chevra kadisa alapszabályainak (Tekanoth)

kivonatos tartalma.

Az 1. pont a beteglátogatás és a halálos betegnek nyújtandó utolsó imádság és lelkiegésztetés kötelességét írja elő a chevra vezetőségének.

A 2. pont a halál bekövetkezte után való teendőket sorolja fel.

A 3. pont a temetésen való részvétel szabályait sorolja fel a szerint, hogy a halott tagja volt-e a chevranak vagy nem.

A 4. pont a beteg mellé sorsolás után kiküldendő virasztókról gondoskodik.

Az 5. pont a más helységből való beteggel, ill. halottal szemben gyakorlandó bánásmódról intézkedik.

A 6. pont a két chevra gabbaj kötelességeit és főleg a szegény sorsu halottak iránt tanusítandó kegyeletes eljárást állapítja meg.

A 7. pont a chevra tagoknak a gabbajokkal szemben tartozó engedelmességet szabja meg.

A 8. pont a sovuosz és a hosáná rábbá éjszakai virasztást írja elő, s arról rendelkezik, hogy szimchasz tóra ünnepén hávdálákat, sovuosz korpédig vivâgcsokrokát osszának szét a chevra tagok között.

A 9. pont a chevra nagygyűlés előtti és utáni szombatjára továbbá a szimchász tóra napjára a chevra gábbajok templomi jogait állapítja meg.

A 10. pont a chevrába való felvétel módozatairól szól.

A 11. pont arról szól, hogy az új chevra tag, valamint az új házas, az előbbi a beiratkozástól, az utóbbi pedig a nőülésétől számított három éven mint »melače» teljesít szolgálatot a chevranál. (melače, szláv szó, mladi, mladi = fiatal, ill. kezdő, új tag).

A 12. pont az új tagnak (mlače) a gabbajok és a régi chevra tagok iránt tartozó kötelességeit írja elő.

A 13. pont szerint a mlaček külön könyvbe iratnak be, s csak a három év letelte után iratnak be a »chevra könyvbe».

A 14. pont a chevra tagok gyermekeinek jogairól szól.

A 15. pont a chevra tagok kötelességeit határozza meg.

A 16. pont fegyelmi vétség elkövetése esetén a chevra tagokra kirovandó büntetést állapítja meg, amelynek legsúlyosabbika abból áll, hogy az illető chevra törzslapját a könyvből kitépik, s azt hazaküldik neki.

A 17. pont a chevra gábbájok választását írja elő, amely úgy történik, hogy a választásnál szóhajöhetők nevei közül kettő kisorsoltatik. Ha ezek megkapták a többséget, akkor a választás be lett fejezve. Ha nem kapták meg a többséget, akkor újra kisorsoltak két nevet, amely ismét választás alá került. A választás minden évben Adár ujholdnapjának elsőestéjén történik. A választást mindenkinek el kellett fogadni, ellenkező esetben a chevra büntetést szabott ki rája.

A 18. pont Adár ujholdjának elsőnapján a chevra tagoknak a temető látogatását teszi kötelességévé.

A 19. pont a nagygyűlés napjára — Adár ujhold előtt való nap — böjtöt rendel el.

A 20. pont a chevra lakomáról szól. A lakoma költségeinek egy harmadát a chevra pénztára fedezi, a másik két harmada pedig a tagokra kirovatik, a mlaček azonban féldíjat fizetnek. A chevra lakoma asztalánál a tagok clyan sorrendben kapnak helyet, mint a milyen sorrendben neveik a chevra könyvben egymásután következnek.

A 21. pont a chevra jegyzőjének tiszteletdíját állapítja meg.

A pótpont a sirkőállítás díjáról beszél.

Az alapszabályok héberrel vegyes német nyelven héber betűkkel vannak írva, s úgy vannak megszerkesztve, hogy minden egyes pont egy olyan bibliai versben csendül ki, amely שלום szóval végződik.

4. A szombori chevra kadisa első korszaka (1827—1882.)

Ezen szabályok alapján működött a chevra 1887.-ig, amikor az akkori vezetőség új alapszabályokat szerkesztett. Ez az esemény két korszakra osztja a szombori chevra kadisa százéves történetét. A második korszak

néhány évvel előbb kezdődik ugyan. De nagyjában az új alapszabályok képezik a két korszak között a határvonalat, mert még mielőtt az új alapszabályok elkészültek volna, nagyjában már egy új szellem érezhető a chevra életében. Pontosan ez az új korszak 1882-ben kezdődik.

A chevra kadisa első korszaka az egész vonalon a kezdetlegesség jellemvonásait viseli magán. A chevra jövődelmét is inkább a hitközség támogatására (tóra, templomi szerelvények beszerzés) kellett fordítani, mint önmaga fejlesztésére és felvirágoztatására. A chevra legfőbb érdeme működésének első korszakában abban áll, hogy a hitközség megalapozásában egész erejével résztvett. Így például tudjuk azt, hogy még 1828. előtt, a még nem létező chevranak *Hajduška Fülöp* 50 frtot hagyományozott a templomépítés céljára, aminek fejében a chevra köteles számára örökös házkárát szolgáltatni. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a templomépítéshez is a chevra adta az első adományt. De van adatunk arra is, hogy a chevra — vagy amint könyveink mondják — a »Brüderschaft» éppen úgy fizetett hitközségi adót, mint bármely más tagja a hitközségnek. S ez által a chevra is hozzájárult a hitközség fenntartásához. S így azok a férfiak, akik a chevra ügyeit intézték, közvetve a hitközség érdekeit szolgálták.

Álljanak tehát itt időbeli sorrendben a chevra vezetőségének nevei: 1828-tól egész 1881.-ig.

5. A chevra kadisa gábbájai 1828—1881.-ig.

1828. Hollender Dávid I. gabbaj, Paschkesz Mózes II. gabb., Doroszló Áron ellenőr.

1829. Hollender Dávid I. g., Haberfeld Jakab II. g., Löbl Henrik ell.

1830. Herzog Izrael I. g., Schön Ábrahám II. g., Hollender József ell.

1831. Herzog Izrael I. g., Hecht Mózes II. g., Schön Ábrahám ell.

1832. Herzog Izrael I. g., Löbl Henrik II. g.

1833-ban a chevra teljesen a hitközség felügyelete alá kerül, s a hitközség részéről a chevrába Paschkesz Mózes küldetett ki, mint hitközségi megbizott. A hitközségnek ezen határozata azonban valószínűleg odavezethetett, hogy a chevra teljesen beszüntette önálló működését. Ezt abból következtethetjük, mert 1833-tól egészen 1845.-ig nincsenek bejegyezve a választások. S így valószínű, hogy nem is választottak ezen idő alatt chevra gábbájokat. Érdekes megemlíteni azonban, hogy 1845-ben az újonnan megválasztott chevra gábbájok és a hitközségi előljárók a következő kijelentést irták be a chevra könyvbe, amelyet úgy a chevra, mint a hitközség előjárósága aláírt.

»Mi alulírottak a mai napon kötelezzük magunkat, hogy mindazokat az alapszabályokat, amelyek ezen könyvben találhatók, meg fogjuk tartani. S ezzel a chevra kadisa ismét megkezdí a működését. Így határozatott a chevra kadisa tagjai többségének jelenlétében, minek bizonyosságául ezen határozatot aláírtuk 1845. február 6. (Aláírások).

1845. Wollner Vilmos I. g., Goldfahn Mihály II. g.

1846. Wollner Vilmos I. g., Goldfahn Mózes II. g.

1847. Wollner Vilmos I. g., Goldfahn Mózes II. g.

1848. Flesch Sámuel I. g., Goldfahn Mihály II. g.

1849-ben — úgy látszik, hogy a forradalmi viszonyok következtében elmaradt a választás.

1850. Flesch Sámuel I. g., Goldfahn Mihály II. g.

1851. Weisz Sámuel I. g., Strohlblum Márk II. g.

1852. Weisz Sámuel I. g., Hay Simon II. g.

1853. Weisz Sámuel I. g., Goldfahn Mihály II. g.

1854. Weisz Sámuel I. g., Goldschied Mayer II. g.

1855. Weisz Sámuel I. g., Goldschmied Mayer II. g.

1856. Weisz Sámuel I. g., Goldfahn Jakab II. g.

1857. Goldschmidt Jakab I. g., Goldfahn Jakab II. g.

1858. Schön Sámuel I. g., Hay Lipót II. g.

1859. Schik H. II. g.

Az I. gábbáji állást a hitközség alelnöke, ezévben Flesch Sámuel töltötte be. Ez a határozat azonban csak rövid ideig maradt érvényben, mert 1860-ban ismét két gábbájt választanak.

1860. Goldfahn Mihály I. g., Schick H. II. g. v

Elhatározatott ez évben, hogy minden pénz, amely három éven át a chevra pénztárába be fog folyni, egy Széfer Tóra és ezüst szerelvények beszerzésére fordítandó. Ha közben a hitközség a chevra pénztárából kölcsönt venne fel, úgy ezért az elnök szavatol.

1861. Goldfahn Mihály I. g., Rausnitz Károly II. g.,

1862. Goldfahn Mihály I. g., Jónás M. L. II. g.

1863. Goldschmidt Mayer I. g., Schick H. II. g.

1864. Goldschmidt Mayer I. g., Schick H. II. g.

1865. Goldschmidt Mayer I. g., Spitzer Ig. II. g.

1866. Hay Ábrahám I. g., Spitzer Ig. II. g.

1867. Goldfahn Mihály I. g., Kaufmann Simon II. g.

1868. Spitzer Ig. I. g., Goldfahn Jakab II. g.

Elhatározatott, hogy minden pénz, amely a chevra-ba be fog folyni, nem fordítható egyébre, mint egy házkára istentiszteleti frigyszekrény függönyre.

1869. Spitzer Ig. I. g., Haberfeld József II. g.

1870. Spitzer Ig. I. g., Haberfeld József II. g.

1871. Spitzer Ig. I. g., Haberfeld József II. g.

Elhatározták, hogy a chevra halottas kocsit szerez be, továbbá, hogy a temetői halottas házat a chevra renováltatja.

1872. Goldschmidt Mayer I. g., Flesch Kálmán II. g.

1873. Goldschmidt Mayer I. g., Kann Herman II. g.

1874. Weisz Sámuel I. g., Kann Herman II. g., Spitzer Ig. pénzt.

Elhatározták, hogy a temető köré elősövényből kerítést húzat a chevra, s hogy a temetőben a sirokat rendbe hozatja.

1875. Weisz Sámuel I. g., Kann Herman II. g., Spitzer Ig. pénztáros.

Az örökös házkára díját 18 frtban állapították meg.

1876. Weisz Sámuel I. g., Kann Herman II. g., Spitzer Ig. pénzt.

Elhatározták, hogy a chevra befolyó minden pénz egy széfer Tóra beszerzésére fordítandó.

1876. Goldfahn Jakab és Beck József gábbájok egyenrangú jogkörrel. (Bizonyos differenciák miatt 1876-ban kétszer volt választás).

1877. Goldschmidt Jakab és Beck József gábbájok lemondás következtében időközi választás volt, amelyen ideiglenesen a hitközségi gyűlésen megválasztott: Bruck Náthán I. g., Rausnitz Károly II. g.

1878. Goldschmidt Jakab és Löwy Sámuel.

Elhatározottak, hogy a chevra pénztára a mindenkori hitközségi elnök felügyelete alá helyeztetik.

1879. Goldschmidt Jakab és Löwy Sámuel gg.

1880. Goldschmidt Jakab és Löwy Sámuel gg.

1881. A hitközség nagygyűlése választja a chevra gábbájokat, s pedig Goldschmidt Jakab I. g., Bruck Náthán II. g., Politzer Ig. III. g. Ugyanakkor úgy határozta, hogy a chevra számára új alapszabályokat szerkeszt a hitközség. Ez a munka azonban már a chevra új korszakát volt hivatva előkészíteni.

6. A chevra kadisa története 1882-től napjainkig.

A nyolcvanas évek az egész szombori zsidóság közéletébe új szellemet hoztak. A hitközség élén Stern (Szilágyi) Mór állott. Az ő hatása azonban nemcsak a hitközség vezetésében nyilvánult meg, hanem a chevra is kiterjedt.

*
* *

1882. február 19.-én hívta egybe Stern Mór a chevra nagygyűlését, amelyen elsősorban kijelenti, hogy ezentul a chevranak minden gyűlése nyilvános és annak határozatai a jövőben teljes érvényűek. Ez a kijelentés a chevra önállóságát jelentette. Hollender József indítványára a nagygyűlés az eddigi két gábbáján kívül egy főgondnokot is választ. Később ez az állás az elnöki állásnak felelt meg.

1882-ben tehát ezek voltak a chevra előjárói: Bruck Samu főgondnok, Bruck Náthán I. és Koralek Herman II. gább. Választottak ezenkívül egy hét tagból álló választmányt.

1884. Bruck Samu elnök, Koralek Herman I., Weisz Vilmos II. g.

Bárány Lipót 1884-ben hozza szóba először a Bikkur Cholim egyesület alapításának szükségét. Az egyesület eredetileg úgy tervezte, hogy az a Chevra Kadisa égisze alatt fog működni. Az egyesület megteremtésével a chevra elnöke, Bárány Lipót és Bruck Adolf lett megbizva.

1884-ben a chevra orvost választ. Az első orvos Pataj Ármin volt. Év közben Bruck Samu leköszön az elnöki állásáról, s helyette Bárány Lipót választatik meg. S bár az eddigi alapszabályok nem tartalmazznak ilyen intézkedést, Hollender József indítványára a Chevra ez alkalommal pénztárost is választ. Pénztárossá megválasztott Schön Adolf. Bruck Samuval együtt leköszönt a gábbáj állásról Koralek Herman is. Helyette megválasztott: Goldstein Ármin.

Elhatározzatik, hogy a temetőt kökerítéssel vétetik körül, s hogy egy temetői halottas házat építtetnek.

1887. Bárány Lipót elnök. Koralek Herman I., Beck Mór II. g., Schön Adolf pénztáros.

De a vezetőség munkásságán kívül a jegyzőkönyvek rendkívül elismerő hangon emlékeznek meg többször Weil Mártonról, aki főképpen a temető rendbehozatala körül fejtett ki buzgó tevékenységet. Ezért a Chevra őt

később örökös tiszteletbeli tagjává választotta.

1887-ben végre elkészültek az új alapszabályok, s jóváhagyás végett felküldettek az országos irodához.

Ugyancsak ebben az évben kerül használatba a Chevra új halottas kocsija is, valamint a temetéseknél használható szószék.

1890-ben a Chevra Szefer Tórát vásárolt.

1890. Bárány Lipót elnök, Stern Jakab és Weisz Vilmos gg., Goldstein Mór pénztáros. Majd Stern Jakab leköszönése után Stein Benjamin lett a gábbáj.

Ebben az évben tartotta meg a Chevra a már rég tervbe vett chevra szeudát.

Nagyon érdekes határozatot hozott a Chevra 1891-ben. E szerint csak azok részesülnek a Chevra segélyében, akik rituális háztartást vezetnek.

A nőegylet felhívására a Chevra résztvesz a honfalanná vált orosz zsidók segélyezésében.

1892-ben a Chevra Kadisa anyagilag annyira meggyarapodott, hogy 1000 frt értékpapírt vásárolhatott. Hozzájárul továbbá a mindennapi istentisztelet fenntartásához. Teszi ezt azzal az indokolással, hogy a chevranak a káddis alapítványok értelmében kötelessége az istentisztelet fenntartása felett örködni. Felhívja a hitközséget, hogy az téli templomról gondoskodják. S ennek megteremtéséhez felajánlja a segítségét. De nemcsak testületileg járul hozzá a chevra a hitközségi élet fenntartásához, hanem a hitközségi tagok is a chevran keresztül juttatják el kegyes ajándékaikat a templom számára is. Így pl. Engel Adolf Szefer Tórát ajándékoz a Chevranak a templom céljára. Bruck Adolf a Chevran keresztül egy örök mécsest, Schliesser Sándor egy függő lámpát, Gross Sámuel és neje frigyszekrényfüggönyt, tóraköppent és ol-tárasztalteritőt ajándékoz a templomnak. Gross Sámuel azonkívül 300 frtot ajándékoz e g y k ó r h á z megteremtésére. A pénzt a takaréokban a chevra »zsidó kórház alap» címen kezelte.

Az 1893.-ik évi tisztujítás a régi vezetőséget választotta meg ismét a Chevra élére.

Az 1896.-iki választáson Bruck Adolf lett az elnök, gábbájok: Stein Benjamin és Fischer Ferenc, majd egy év múlva az utóbbinak lemondása folytán Robicsek József; pénztáros Perlesz József, majd lemondása következtében Spitzer Márk.

1896-ban ünnepli a nőegylet fennállásának 25.-ik évfordulóját. Ebből az alkalomból a nőegylet egy kultur célokat szolgáló, főleg szombori zsidó ifjak és leányok továbbképzését segítő alapítványt tesz. Ehhez az alapítványhoz a Chevra is hozzájárul évi szubvencióval.

1898-ban Weidinger Sándor a Chevrának Tórát és annak szerelvényeit ajándékoza.

1899-ben elnökké ismét Bárány Lipót választatott, gábbájokká: Weisz Vilmos és Robicsek József, pénztárnokká Spitzer Márk.

1900-ban a Chevra oly módon járul hozzá a templom megnagyobbítási költségeihez, hogy öt pár imaszéket vásárol.

1901-ben a Chevra Löwy Vilmos indítványára elhatározza, hogy a gyászházakra a temetés idejéig kitüzi a gyászlobogót.

1902-ben a Chevra Hollender József indítványára megszünteti a régi és mindenütt elterjedt szokást, miszerint a halott hozzátartozóitól a temetési költség biztosítására zálogot kér.

Az 1902.-iki választás alapján elnök lett: Bárány Lipót, gábbájok: Weisz Vilmos és Robicsek József, pénztáros: Spitzer Márk. Az ujonnan megválasztott elnök azonban csak rövid ideig viseli ezen tisztségét, amelyet 1884. óta csekély megszakítással a chevra felvirágoztatására igaz odaadással töltött be. Bárány Lipót 1903. február hó 5.-ikén váratlanul meghalt. A váratlanul ért gyászhir mélyen lesújtotta a chevrát, amelyet — mint az elnöklő dr. Fischer főrabbi mondotta — Bárány Lipót tett naggyá.

A gyász jeléül az egész választmány lemondott, aminek folytán elnökké választatott Hollender József. Gábbájok lettek ismét: Weisz Vilmos és Robicsek József, pénztáros pedig Spitzer Márk. Még Bárány Lipót elnöksége idején foglalkozott a chevra azzal a gondolattal, hogy megvásárol egy házat, amelynek megvétele alkalmoszerűen kínálkozott. A vétel a chevrában hosszú ideig húzódó nézeteltérésekre adott alkalmat, amely végül azzal nyert befejezést, hogy a házvétel egyéb, külső okok következtében is meghiúsult.

Bárány Lipót emlékére az özvegye és gyermekei 500 koronás alapítványt tettek.

Hollender József elnöksége alatt a Bárány Lipót által megkezdett munka fokozódik a chevrában.

1904-ben a chevra 20 részjegyet, összesen 1000 koronát jegyzett a hitközség által kibocsájtott kamatmentes kölcsönből a templom megnagyobbítása költségeinek fedezéséhez.

A chevra szellemére jellemző, hogy 1906-ban szóba került az egyik gyűlésen a középiskolai növendékek zsidó ismereteinek a hiányossága, ami arra ösztökélte a chevra vezetőségét, miszerint a chevrától induljon ki a kezdeményezés egy Talmud Tóra (héber tanfolyam) létesítésére. Ennek kifejezésére a chevra a felállítandó Talmud-Tórát évi 200 korona szubvencióval akarja támogatni. A megindított akció oly lelkes visszhangra talált a tagoknál, hogy a chevra a saját kebelében megalakította a Talmud-Tóra előkészítő bizottságot is. Egyesek azonnal felajánlottak évi hozzájárulást a Talmud-Tóra fenntartásához. Amint már más helyen láttuk — sajnos — a Talmud-Tóra ügye nem jutott tovább a kezdeményezésnél. Pedig az idő eléggé alkalmas lett volna hozzá, mert az akarat a hívőkben meg volt az ügy iránt.

Wámoscher Áron indítványára a Chevra elhatározta, hogy Chevra Szeudát rendez. A lakomát 1906. március 12.-ikén meg is tartották, s amint a jegyzőkönyvből

láthatjuk — igen szép sikerrel. Az elhangzott szép beszédeken kívül a tagok a jótékonyság oltárán is áldoztak, sőt még a Talmud-Tórának is jutott a felajánlott összegből. Ennek hatása alatt a chevra ismét napirendre hozta a Talmud-Tóra kérdését. A Talmud-Tóra bizottságot is megalakítja, m. pedig elnöke lett: Hollender József, titkára: Weisz Vilmos, taggyűjtők: Löwy Vilmos és Wámoscher Áron. Hogy mit végzett a bizottság, arról többé nem kerül szó. Csupán 1907. jelenti az elnök a nagygyűlésnek, hogy a Talmud-Tóra feleslegessé vált. A felajánlott szubvenciót pedig középiskolai tanulók jutalmazására fordította a chevra.

1906-ban elnök lett: Hollender József, gábbájok: Czeisel Gábor és Weisz Vilmos. Pénztáros Spitzer Márk.

1906-ban ünnepli a Chevra a hitközséggel egyetemben Weisz Vilmos jegyzői működésének 25 éves jubileumát.

Ugyancsak 1906-ban a város felszólítja a Chevrát, hogy építtessen a temetőben egy másik halottas házat. A Chevra azonban azzal tér ki a felszólítás elől, hogy e célra nem rendelkezik kellő anyagi eszközökkel, hanem a meglevő házon valamelyes alakítást eszközölt.

1907-ben a Chevra úgy a Bikkur Cholim egyletnek mint a felsővárosi ovoda egyesületeknek évi szubvenciót szavaz meg.

1908-ban tartotta ismét a chevra a szokásos nagygyűlést. Ez mindig alkalom volt arra, hogy a legégetőbb kérdések komolyabb formában foglalkoztassa a tagokat. Ez alkalommal Szilágyi Mór hozza szóba ismét a Talmud-Tóra ügyét. Megalakítják tehát ismét a Talmud-Tóra bizottságot, s pedig most már Szilágyi Mór elnöke alatt.

Ezen a gyűlésen jelenti be az elnök a Wámoscher Nándor féle 500 koronás alapítványt, amelyet gyermekei alapítottak atyjuk emlékére.

Az 1908.-iki alakuló gyűlésen elnökké választott: Hollender József; gábbájokká Czeisel Gábor és Weisz Vilmos, pénztárossá Spitzer Márk, majd ennek lemondása után Schäffer Samu.

Ugyancsak ebben az évben a Chevra megtartotta a szokásos Chevra Szeudát, amelynek jövedelméből a Chevra egy fehér diszes frigyszekrényfüggönyt ajánlott fel a templom számára.

1910-ben a Chevra a családi otthont nélkülözők számára széder estét rendez. A következő évben pedig a katonák peaszachi ételmezésének a fele részét a Chevra fedezi.

1912-ben a nagygyűlés a régi vezetőséget választja meg.

A nagygyűlés elhatározza, hogy minden év tiszta jövedelmének 5%-át a kórházi alaphoz csatolja. Egész komoly formában vetődik fel a chevra közgyűlésén egymásik emberbaráti intézménynek az ideája is. A Bikkur Chólim hívta fel a Chevra figyelmét egy menház létesítésének a szükségességére, amelyet a Bikkur Chólim egyesület a Chevrával közösen teremtené meg.

1913-ban a chevranak hosszú esztendőkön át volt gábbája, Czeisel Gábor meghalt; a chevra az őt megillető gyásszal temette el a neki adományozott diszsirhelyen. Állását a tisztujításig a gyász jeléül nem töltik be. Helyettesítésével megbizatott Scheer Ignác.

Az 1915.-iki nagygyűlésen elnök ismét: Hollender József lett, gábbájok: Scheer Ignác és Weisz Vilmos, pénztáros: Schäffer Hermann, majd ennek lemondása után Brauner Adolf

Az 1915-iki esztendő már teljesen magán viseli a háboru nyomait. A chevra tevékenységét a hadba vonult apák családjainak segélyezése és a hadikölcsönjegyzés meríti ki.

De azért a chevra belső munkája sem szünetel teljesen. 1916-ban 4000 koronáért telket vásárol a temető ki-

bővítése céljából. Közreműködik az erdélyi menekültek segélyezésében. Gondoskodik a háboruban hősi halállal elhalt katonák neveinek kegyeletes megörökítéséről. Támogatja a kézmives- és földmives egyeletet.

1918-ban megünnepli Szilágyi Mór hitközségi elnökségének 25, Dr. Spitzer Mórné nőegyleti elnökségének 48 éves jubileumát, s mindkettőt a chevra tiszteletbeli tagjává választja.

Ugyancsak 1918-ban tartja a chevra tisztujtó nagygyűlését, amely öreg kora dacára ismét elnöké választja Hollender Józsefet, gábbájok lettek Scheer Ignác és Robicsek József, majd az előbbinek leköszönése folytán Hajduska Adolf választatik meg. Pénztárnok Káldor Márk lett, majd ennek lemondása után Löwy Vilmos.

A hitközséggel együtt a chevra is számbeli gyarapodást mutat fel s egyre több tagja lesz az egyletnek. S a tagok számának növekedésével gyarapodik a chevra alkotó képessége is, amely egyelőre saját intézményeinek a tökéletesítésében nyilvánul meg. Elsősorban természetesen a temető korszerű rendbehozatala képezte a chevra gondját. Józsa Jenő mérnök az egész temetőt parcellákra osztja. Sürgössé vált továbbá annak állandó kökerítéssel való beszegése. Hozzá is fognak a munkához, de csak egy részét tudják elkészíteni. A munka befejezése Hollender József utódjára hárult.

1919-ben elkészítetteti a háboruban elesett szombori zsidó katonák emléktábláját, s azt a templom falába helyezteteti el. Grosz Samunét, akinek férje, Grosz Samu, a hitközség és a Chevra bőkezű jóltevője, még 1915-ben meghalt, a közjótékonyság javára tett alapítványáért való hálából a chevra örökös disztagjává választja.

1921-ben váiasztja meg még egyszer a chevra elnökévé Hollender Józsefet, gábbájokul pedig Scheer Ignácot és Glanz Mayert. A pénztárnok Löwy Vilmos lett, aki határozattá emelteti, hogy a sirköveken a más nyelvű feliratok mellett okvetlen héber feliratnak is kell lenni.

Megpróbálkozik a chevra a hazkára isteni tiszteleteknek oly képpen való módosításával, hogy annak egy része a reggeli isteni tisztelet alkalmával végeztessék el. De ez többszöri próbálkozás után sem sikerül.

A temető egy szomoruan érdekes parcellával gazdagodott. A muzulmán katonák holttestét, minthogy azokat egy felekezet temetője sem fogadta be, a zsidó temetőben helyezték el ideiglenes nyugalomra, míg a muzulmánok nem kapnak külön temetőt.

1922-ben tölti be Hollender József életének 70.-ik évét. Ebből az alkalomból a chevra és a hitközség meleg szeretettel ünnepelte azt a férfiut, aki már 20 éve tölti be az elnöki tisztséget. Rövidesen rá aztán teljesen visszavonul a közszerepléstől. Leköszön állásáról és visszavonultan töltötte el azt a néhány évet, amely az életből neki még osztályrészül jutott. Megh. 1926. november 23.

Mielőtt még Hollender J. utódjának korszakára áttérnénk, meg kell emlékeznünk egy alapítványról. Löwy Vilmos a harctéren elesett fia, L ö w y I m r e emlékére egy 30.000 koronás alapítványt emelt, amelynek az a rendeltetése, hogy kamataiból minden évben Löwy Imre halála napján — chesván 8.-ikán egy jó előmenetelű iskolai tanuló — megjutalmaztassék. A Löwy alapítvány első megjutalmazottja Schäffer László, a szombori kereskedelmi iskola tanulója volt, aki több éven át részesült ezen jutalomban.

Ez időtájban egyébként többen sietnek adományaikkal, hogy a chevra felszereléseit kiegészítsék, másrészt, hogy a chevra jótékonyági tevékenységét fokozzák. A jegyzőkönyvek Keszler Dezsőné, Gombos Nándor, Solr bankigazgató, Licht Leo, Bárány Zsiga, Herman Ignác, majd valamivel később, Ofner Rudolf, Hexner Samu és Lederer Leo ajándékaról emlékeznek meg. Vámosi Manó pedig egy 5000 koronás alapítványt létesít a Chevránál.

Hollender József lemondása után Scheer Ignác elnöklése alatt a Chevra a távozó elnököt a chevra örökös tiszteletbeli elnökévé, elnökké pedig Engel Mórt választja meg.

Rövid öt esztendeig volt Engel Mór a chevra elnöke. De ez az öt esztendő a folytonos, szinte pihenés nélküli munkában telt el. S fáradhatatlan agilitásának köszönhető, hogy tervbe vett programját e rövid idő alatt is meg tudta valósítani. Mindjárt állása elfoglalása után a temető teljes kerítésének elkészítéséhez fog. Hogy ezt megvalósíthassa, a chevra jövedelmeit igyekszik gyarapítani. Lefekteti a koszoru megváltási könyvet. Téglajegyeket bocsájt ki. Társadalmi uton gyűjtési akciót indít. Mellette Teltsch Gárpár buzgólkodik a munkában.

1924-ben volt a chevra nagygyűlése, amely Engel Mór mellé gábbájokul megválasztja: Breuer Lajost, Teltsch Gáspárt, Lifschitz Leót és Herman Ignácot, pénztárnokká Mandl Dezsőt, gazdasági előjáróvá Frankl Miksát, előjárókká Hódosi Sándort és Robicsek Jakabot, a chevra örökös tiszteletbeli gábbájává Glanz Mayert és Scheer Ignácot.

Megalakítja a »szépitészeti és építőbizottságot«. A munka megkezdődik, s még ugyanebben az évben jelenthette az elnök, hogy a temető megkapta a méltó külső keretét. Ám alig hangzott el ez a bejelentés, az elnök már felhívja a chevra figyelmét egy másik teendőre. Fel kell építeni végre egy a mai kor izlésének és a célnak megfelelő temetői halottas házat. S most ez a munka köti le a chevra vezetőségének buzgalmát. Körülbelül másfél évig tartott az anyaggyűjtés, amelyhez ugyszólván a hitközség minden egyes tagja hozzájárult kisebb-nagyobb természetbeni vagy pénzbeli adományával. Pedig közben a chevra egyéb emberbaráti kötelezettségeinek is fokozottabb mértékben tett eleget, mint eddig bármikor, amit természetesen ugyancsak a nagyközönség áldozatkészségének segítségével fejthet ki. S a szombori zsidó-

ság megértő szívvvel támogatja a Chevra agilis elnökének tevékenységét. Minthogy az adakozók mind élő tagjai a hitközségnek, talán elhallgathatjuk azoknak ugyis hosszúra nyuló névsorát. Csupán három tóra adományról emlékezünk még meg. A doroszlói hitközség — minthogy az feloszlott — a tóráját, valamint a péztárában talált 1000 Dinárt a Chevrának ajándékozta. Ugyancsak a Chevrának ajándékozta őseitől örökölt tóráját Löbl Lipót és Vámosi Manó.

A chevra a temető területének kiegészítése céljából a várostól 3000 Dinár értékű telket vásárolt, ezenkívül pedig díjmentesen megkapta a várostól a temető előtt elterülő ugynevezett Mosztonga telket. A temető belső rendezésének munkája közben tovább folyik, amely körül Frankl Miksa, Breuer Lajos és Korn Jakab fáradoznak.

1926-ban a chevra nagyszabású chevra szejudát rendez, amelynek erkölcsi és anyagi sikere a megvalósítás stádiumába hozta a »cidduk haddin ház» építési ügyét. Kijelöltek a pályázatot és 100.000 Dináros költségvetéssel az építkezés meg is kezdődik. Az építőbizottság elnöke Weidinger Frigyes, tagjai Frankl Miksa, Korn Jakab, Czeisel József és Kirschner Mihály. Az építkezés költségeihez Szombor szab, kir. város tanácsa 5000 Dinárral járult hozzá.

1927. február 20.-iki nagygyűlésen határozza el a chevra, hogy az 1928.-ik év folyamán megünnepli fennállásának 100.-ik évfordulóját, s a hitközség történetének megírására felkéri e sorok íróját. Az épülő temetői halottas házat pedig a centennárium ünnepélyével kapcsolatban avatja fel.

A Cidduk haddin ház már tető alatt állott. Az elnök reménykedve készült az avatóra. Hirtelenül azonban betegség támadja meg, amely hosszú hónapok szenvedése után elszólította őt az élők sorából. Meghalt 1827. április 10.-ikén. A chevra az elnöki széket az érdemekben gaz-

dagon elhunyt elnöke iránt való kegyeletből nem tölti be a folyó évben, hanem a helyettesítésével előbb Breuer Lajost, majd Korn Jakabot bizta meg. De már az év végén az ügyek megkivánták, hogy a chevranak meg legyen a megfelelő elnöke. Így választja meg a chevra egyhangulag elnökévé: Vámosi Jenőt, gábbájokká pedig Breuer Lajost, Fischer Simont, Wagner Bélát és Wámoscher Gábort, pénztárossá Mandl Dezsőt, gazdasági előjáróvá végül Frankl Miksát.

Az ő vezetésük mellett indul el most Isten segítgégével a Szombori Chevra Kadisa fennállásának második évszázadába, hogy fokozottabb mértékben fejtsse ki a Chevra Kadisa magasztos hivatását, amelynek egy a célja: hogy kevesebb legyen a könny, s több legyen a mosoly, hogy enyhébb legyen a fájdalom, s több legyen a földön a boldog és megelégedett ember...

*

* *

Rövid, vázlatos kivonatban kapja e sorokban a chevra történetét az olvasó. A történet inkább a chevra munkásságának és fejlődésének külső kereteit adja, s lehetőleg hallgatagon megy el a chevra tulajdonképpeni belső munkássága: a szeretet munkája mellett. Hagymányaink szerint ugyanis a chevrák szeretet-munkássága: **חסד של אמת** nem vár jutalmat és nem számít dicséretre. Annak egyedüli jutalma: Istennek áldása, s egyedüli dicsősége: Isten nevének megdicsőítése.

Isten dicsőségének sugarai ragyogják be azoknak emlékét és nevét, akik áldozatkészségükkel hozzájárultak ahhoz, hogy felszáradjon egy-egy könny, s hogy elviselhetőbbé váljék a földi szenvedés; s találják meg jutalmukat és dicséretüket a zsoltáros szavaiban: »Számontartja az Ur az ő jámborainak napjait, mert jutalmuk az örökkévalóságban leszen». (37, 18. Zsolt.)

V. FEJEZET.

***A szombori zsidó nőégylet
története.***

Irta: Dr. G á b o r I z i d o r n é.

A Szombori Zsidó Nőegylet 1871-ben néhai Stern Hanna kezdeményezésére alakult, hogy sociális missiót teljesítsen a nyomor enyhítése területén. A tagok száma 50 volt és ez a kis lelkes tábor első elnökét Stein Hanna személyében állította az Egyesület élére.

Az első számottevő összeg, melyről a jkv. megemlékezik 46 frtról szól, amely az esküvők perselygyűjtéséből keletkezett és rendeltetési célja a szegény leányok kiházasítása és kelengye beszerzése volt.

Az első hivatalos polgármesteri átirat tárgyalása a kolera járvány idejéről szól 1873. október 13.-iki kelettel, amelyben az elárvult gyermekek részére segélyt kér a hatóság. 25 frt lett megszavazva.

Az alapító elnökasszony 1873-ban hunyt el, amely időtől fogva Spitzer Rozália elnök és Weidinger Fanny alelnök, Königstein, Hollender, Bachrach senior, Schön-junior, Jónász Miksa választmányi tagok, pénztárnok: Dózsa, titkár Roheim Náthán képezte az egyesület tisztikarát. Özv. Dr. Spitzer Mórné (Spitzer Rozália) 48 éven át minden idegszálával az egylet érdekeit szolgálta és a Szombori Zsidó Nőegyletet a társadalom számottevő tényezőjévé fejlesztette.

1879.-ig a jkv. német szövegű volt, míg 1880-tól kezdődőleg magyar nyelven íratott.

Az egyesület munkakészségét az 1879.-iki szegedi árviz károsultak vették igénybe, amikor a gyűjtés 79 frtot eredményezett. Dr. Spitzerné egy emberöltön át fejtett ki sociális missiót, a nyomor enyhítése területén, Segitőtársai voltak az évek folyamán át, Luise Stein, Minna Stern férj. Szilágyi Mórné, Spitzer I. Böske alelnökök. Titkárok: Dr. Schuller Simon, Stern Minna, Dr. Grüner Samu, utóbbi 1885—1907., amikor a titkárságtól megvált, az egyesület hálája jeléül Dr. Grüner Samu alapítványt létesített 1000 kor. összegben, melynek kamatai tovább szolgálják a jótékony célt. Titkárok voltak még: Dr. Gál Rezső, Dr. Strasser Géza, kiknek hadba vonulása után Strasser Leona urleány látta el a titkári teendőket.

Sok szegény ifju- és leánynak hathatós támaszt nyújtott a nőegyelet tanulási ösztöndija, mely diplomához juttatta őket.

1919-ben özv. Dr. Spitzer Mórné elnök magas korára való hivatkozással leköszönt, ifjabb kezekbe kívánta átadni irányelveit és egyhanguan megválasztották Dr. Kabos Mártonné elnököt. Ekkor a tagok száma 147 volt. A háborus évek megváltoztatták a célkitűzést. Fokozottabb munkakörre való tekintettel Wámoscher Lászlóné és az eddigi titkár, Dr. Gábor Izidorné alelnökök léptek sorompóba a nemes ügyért. 1927-ben Wámoscher Lászlóné alelnök kidőlt az élők sorából. Ekkor már 240 volt a tagok száma, 20 tagu választmány Bondy Arnoldné titkár és Dr. Turányi Zsiga pénztáros képezte az egyelet tisztikarát.

Özv. Dr. Spitzer Mórné diszelnök nevére a szubotici Dr. Singer Bernát Szeretetház kórházában 25000 Din. alapítványt létesítettünk 1923-ban.

Szegény sinylődő betegeinek érdekében 1924-ben a Dr. Singer Bernát Szeretetházban egy 5000 Dináros újabb ágyalapítvány tanuskodik a szombori zsidó Nőegylet nívós munkateljesítményéről, amely aktust szinesebbé tette a szeretet, mely megszólalt abban az egyhanguan elfo-

gadott indítványban hogy ezen ágyalapítvány Dr. Kabos Mártonné nőegyleti elnök nevéhez fűződjék.

Az árvák felszáritott könnyei, a szent anyaságtól meggyötört nő és a parányi emberkékről való gondoskodás, a sir felé közeledő beteges aggastyán, az élet nincstelenjein való segítség, az állandó szegények havi segélyezése és tűzifával való ellátása, a peszach és őszi nagy ünnepek előtti külön adomány, a kórházi ápolásra szorult betegek elhelyezése, a vidéki átutazó szegények gyámolítása a legszebb mozaikot tárja elénk és hiven visszatükrözteti a szombori Zsidó nőegylet nemes munka programját. Kérjük továbbá is Isten áldását!

VI. FEJEZET.

A Bikkur Cholim Egyesület.

A Bikkur Cholim egyesület — mint a Chevra Kadisa történetében láttuk — a Chevrának köszöni létrejöttét. Megteremtője Bárány Lipót volt. Működését 1886. május havában kezdte ugyan meg, de formálisan 1886. október hó 19.-ikén alakult meg. Az alakuló közgyűlést Bárány Lipót, a jegyzőkönyvet pedig Hollender József vezette.

Bárány Lipót az egyesület megalakulásának szükségét azzal indokolja, hogy a nagyszámu szegények között előforduló gyakori betegségi esetekben a chevra kadisa szerény jövedelme mellett nem képes emberbaráti kötelezettségének mindenütt eleget tenni. Hogy tehát a gyontalan betegek ne legyenek teljesen kitéve a nyomornak, ajánlja a Bikkur Cholim egyesület megteremtését.

Az alapszabályokat kidolgozó bizottság tagjai voltak: Bárány Lipót, Spitzer I. B., Hollender József, Weisz Vilmos, Kann Herman és Paschkesz József.

Az első ideiglenes vezetőség tagjai voltak: Weidinger Sándor elnök, ifj. Goldfahn Sándor pénztáros, Bruck Adolf, Grosz Sámuel és Poiltzer Ignác tanácsosok, Weisz Vilmos titkár és Dr. Sági Samu egyleti orvos.

Bár az alapszabályok 1888-ban már ki voltak dolgozva s a közgyűlés elé terjesztettek, véglegesen csak 1896-ban lettek a miniszter által megerősítve. Mindeze ideig az egylet működése csak ideiglenes jellegű volt, s az évenként megválasztott tisztikar is ideiglenes minő-

ségben töltötte be a tisztségeket. A Bikkur Cholim 1896.-ig inkább a Chevra Kadisának volt a fiókegyesülete.

1896-ban az egyesület megkapta végre a miniszteri-
leg jóváhagyott alapszabályait, amelyeket ki is nyoma-
tott. Ez időtől kezdve a Bikkur Cholim önálló egyesület.
Az alapszabályok első pontja szerint az egyesület ma-
gyar neve: Zombori izraelita betegségély-
ző egylet. Az egyelt célja pedig:

a) tagjainak betegségükben kívánatukra orvosi ke-
zelést biztosítani, az egylet költségén gyógyszereket és
gyógyanyagokat szolgáltatni;

b) beteg tagjait pénzbeli gyámolításban részesíteni.

Az egylet rendes tagjai — az 1896.-iki alapszabályok
szerint — heti 10, ill. 20 fillér tagsági díjat fizettek.

Az egyletnek fennállása óta három elnöke volt: s pe-
dig: megalakulása óta 1903. július elsejéig, Weidinger
Sándor, amikor ugyanis Weidinger Sándor meghalt.

1904-től 1919. május hó 28.-ikáig Halász Dávid. Ha-
lász Dávid lemondása után az egylet Weidinger Frigyest
választotta meg elnökének, aki mind a mai napig tölti be
ezen tisztségét.

Az egyesület az egylet tagjainak szűk körében csend-
ben és zajtalanul, hivatásának teljesen tudatában végzi
emberbaráti feladatát. S negyvenkét éves működése alatt
számos betegnek nyújtott gyógyulást és pénzbeli segít-
séget, hogy a munkaképtelenség és keresetnélküliség
gondja ne zavarja a beteg lázas éjszakáit. De az emberi
jószágba és Isten segítségébe vetett hittel reménykedve
nézzen az elkövetkező jobb napok elé.

VII. FEJEZET.

***A Szombori Zsidó Ifjusági
Egyesület.***

A háboru nagy változásokat idézett elő erkölcsben és gondolkozásban egyaránt. S ha ez a változás egyrészt dekadens irányt mutat is fel, másrészt viszont tagadhatatlan, hogy sok tekintetben megkomolyodást, megábaszálást és magáraébredést is váltott ki a lelkekből. A háborus megváltozásnak ez az utóbbi irányu tünetét főleg az ifjuság egy részénél lehetett tapasztalni. S ez abban nyilvánult meg, hogy az valami lázas hevülettel kereste azt az új formát, amellyel zsidó voltának valamelyes nyomatékosabb módon kifejezést tudjon adni.

Ez az ifjuság érezte és vallotta, hogy a valláson kívül vannak még más kötelékek is, amelyek a zsidó egyént az ő zsidóságához elszakithatatlanul hozzáfűzik; vannak még egyéb érzelmi kapcsolatok is, amelyekben a vallásos hiten kívül a zsidóság kifejeződik. Ezek a kapcsolatok: a közös származásnak tudata, a közös történelmi mult, a közös történelmi sors, a közös kulturális gondolkozás és végül a közös történelmi célok és remények. Ez az ifjuság köteletségének tartotta tehát, hogy a vallásos élet ápolásán kívül mindezeket az igazságokat is állandóan ébren tartsa, s ezen igazságok tudatát állandóan erősbitse és fejlessze a lelkekben.

A gondolat nem volt egészen új. A keleti zsidóság körében a »hász-kálá« azaz a felvilágosodottság irányzata teremtette meg. Nyugat-Európában pedig a Herzl féle

cionizmus ébresztette fel. Ez az irány a nyugat európai zsidóságban azonban csak nehezen tudott előrehaladni. Új lökést adott az eszmének a háboru teremtette új »mentalitás.« Így jutott el a gondolat a Bácskába is, ahol, nevezetesen Noviszádon, Brandeisz (Bargiora) teremtette meg az eszme számára az első egyesületet »Ezra« néven.

Innen jutott el a mozgalom Szomborba is, ahol Dr. Glanz Ábris fáradozott egy hasonló egyesület megteremtésén. Neki sikerült is maga köré gyűjteni egy egész táborot, s Dr. Dezső Kálmán meg Dr. Bruck József segítségével 1920. januárjában a noviszádi mintára Szomborban is cionista alapon megalakítja az »Ezrát«. Az egyesület csak rövid ideig viseli azonban ezt a nevet; még ugyan-ezen évben a »Zsidó Nemzeti Egyesület« nevet veszi fel. De ez az egyesület is csak rövid ideig állott fenn. A közönség ugyanis nem szívesen látta a politikumot az egyesület programjában.

Ismét új formát kerestek a szervezkedés számára, s Lebovics Pál kezdeményezésére és előmunkálatai után 1921. március 13.-ikán legnagyobbbrészt a régi emberek közreműködésével megalakult a Zsidó Ifjúsági Egyesület.

Az új egyesület alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz inkább a zsidó kulturális élet megteremtését tűzte ki céljául. S ezen a téren a Szombori Zsidó Ifjúsági Egyesület rövid néhány esztendő fennállása óta igen szép és dicséretes munkát fejtett ki. Egymást követik a sikerültnél-sikerültebb kultürestélyek, előadások és tanítások, s egyéb összejövetelek, amelyeknek programjában ott szerepel felváltva egymásután a szombori zsidó ifjúságnak minden képzetesebb tagja, akik hol egy ismeretterjesztő előadással, szavalattal, beszéddel, zenei játékkal szolgálják a zsidó gondolatot és járulnak hozzá a szombori zsidó kulturális élet megteremtéséhez. De legnagyobb sikerét a Szulamit színrehozatalával 1923-ban érte el.

Az előadások azonban nemcsak a kulturát szolgálták, de gyakran egyszersmind emberbaráti munkát is fejtettek ki. Így pl. az Egyesületnek egy előadása 120.000 koronát szerzett a Szubotica-i Singer Bernát szeretet kórház célzaira.

A Szombori Zsidó-Ifjusági Egyesület első elnöke Dr. Dezső Kálmán volt. Rövid elnöki működése után Frankl János vezette az egyesületet egy ideig. 1922-ben azonban az egyesület a hadifogságból akkor hazatért Dr. Friedmann Ferencet választja meg elnökévé, aki az is maradt egészen 1924. május 31.-ikén bekövetkezett haláláig. Friedmann Ferenc két éves elnöksége alatt bontakozott ki az egyesület teljes virágzásába. Fiatalon beállott halála alkalmából az egyesület halotti jelentést adott ki, amelyben az egyesület Friedmann Ferencet a zsidó ifjú »mintaképévé» állítja oda. Elnöksége alatt munkatársai voltak Dr. Obláth Henrik alelnök és Dr. Teltsch Imre főtitkár.

Dr. Friedmann Ferenc halála után Löbl Anna lett az egyesület elnöke, aki buzgalommal vezette egy évig az egyesület ügyeit. Az 1925.-ik év ismét fordulópoptot jelent az egyesület rövid történetében. A beállott stagnáció hatása alatt mindenki érezte, hogy az egyesületet újra kell alakítani. Ezt a munkát az egyesület régi gárdájának segítségével Dr. Guttmann Simon irányította. A reorganizálás azon az alapon történt, hogy az egyesület kooperált a hitközség kulturbizottságával. Az újjáalakult egyesület élére az egyesület Altmann Jenőt választotta meg. Az ő elnöki munkásságának rövid idő alatt ismét sikerült az egyesületbe elevenebb életet és megújult lelkesedést önteni, ami az egyesület szellemi színvonalának fel-emelésében és anyagi gyarapodásában nyilvánult meg. A közönség érdeklődése az egyesület munkája iránt egyre fokozódott, s szívesen támogatta annak törekvéseit. A kéthetenként tartott előadó esték és az alkalmi kultures-télyek sikerei jelzik Altmann J. egy éves elnöki működésé-

nek eredményeit. 1927-ben Dr. Nagy Jenő veszi át Altmann Jenő kezéből a vezetést, majd egy év után ismét Altmann Jenő áll az egyesület élére, mellette pedig Lebovics Pál a ügyvezető elnök.

Az újjászervezés háziszabályai szerint működik az egyesület kebelében egy »Palesztina szekció» is, amelynek elnöke és referense, valamint három tagból álló intéző bizottsága van. A Palesztina szekció elnöke 1925-ben Löwinger Andor volt, aki ezen tisztséget 1927.-ig töltötte be.

VIII. FEJEZET.

A mai szombori zsidó hitközség és intézményei.

1. A hitközség.

A hitközség elnöke: Wámoscher Andor.

A) Az előljáráóság tagjai: Dr. Fischer Mihály és Dr. Guttmann Simon főrabbi, Dr. Scheer Ármin elnökh., Kelemen József kultusz elnök, Dr. Turányi Zsigmond kultur elnök, Dr. Obláth Henrik iskolaszéki elnök, Bondi Arnold pénzügyi előlj., Wámoscher Gábor gazdasági előlj., Gombos Lajos ellenőr, Bergl Lipót, Breuer Lajos, Fischer Bernát és Lifschitz Leo templatyák.

B) A választmány tagjai: Altmann Jenő, Birnbaum Ferdinánd, Dr. Bruck József, Deutsch Mór, Ernst Fülöp, Frankl Miksa, Dr. Glanz Ábris, Goldarbeiter Adolf, Grünbaum Aladár, Guszmán József, Dr. Guttmann Zsigmond, Hermann Ignác, Hódosi Sándor, Káldor

Márk, Kohn Artur, Löbl Lipót, Obláth Henrik, Ofner Rudolf, Pollacsek Zsigmond, Rosenberg Rudolf, Dr. Spitzer István, Steiner Marcel, Steinfeld Ödön, Vámosi Jenő.

C) A kulturbizottság: Elnök: Dr. Turányi Zsigmond; tagok: Dr. Fischer Mihály, Dr. Guttmann Simon, Altmann Jenő, Dr. Bruck József, Dr. Glanz Ábris, Dr. Róna Gyula, Dr. Spitzer István, Steiner Marcel, Szilárd Albert, Vámosi Jenő, Dr. Wollheimer József.

D) A Talmud-Tóra bizottság: Elnök: Dr. Obláth Henrik, pénztáros: Kelemen József, tagok: Dr. Fischer Mihály, Dr. Guttmann Simon, Dr. Guttmann Zsigmond, Hermann Ignác, Vámosi Jenő

2. A Chevra Kadisa.

A chevra elnöke: Vámosi Jenő.

A) Az előljárárság tagjai: Dr. Fischer Mihály és Dr. Guttmann Simon; Frankl Miksa gazdasági előlj., Mandl Dezső pénztáros, Breuer Lajos, Fischer Simon, Wagner Béla és Wámoscher Gábor gábbájok, Glanz Mayer és Scheer Ignác tb. gábbájok.

B) A választmány tagjai: Bruck Gustáv, Czeisel József, Deutsch Mór, Fischer Bernát, Dr. Guttmann Zsigmond, Kelemen József, Kirschner Mihály, Korn Jakab, Lifschitz Leo, Löbl Lipót, Ofner Rudolf, Pollacsek Zsigmond, Dr. Scheer Ármin, Teltsch Gáspár, Weidinger Frigyes

3. A Szombori Zsidó Nőegylet.

Örökös diszelnök: Özv. dr. Spitzer Mórné, elnök: Dr. Kabos Mártonné, alelnök: Dr. Gábor Izidorné, titkár: Bondy Arnoldné, pénztáros: Dr. Turányi Zsigmond. Örökös vál. tagok: Dr. Guttmann Simonné és Wámoscher Andorné. Rendes vál. tagok: Dr. Auspitz Rezsőné, özv. Dr. Bruck Jenőné, Goldfahn Béláné, Dr. Groszmánné Klein Olga, Grünbaum Nándorné, Haberfeld Jó-

zsefné, Kirschner Mihályné, Mandl Dezsőné, Spitzer Vilmosné, Schaffer Juliska, Szilárd Albertné, Török Samuné, Vámosi Manóné, Weidinger Frigyesné, Weisz Simonné, Molnár Samuné, Pollacsek Zsigáné, Wámoscher Gáborné. Póttagok: özv. Dr. Grosz Dezsőné, Weisz Izsóné, Haasz Sándorné.

4. A Bikkur Cholim Egylet.

Elnök: Weidinger Frigyes; pénztáros: Lifschitz Leo.

5. A Zsidó Ifjusági Egyesület.

Elnök: Altmann Jenő.

Az elnöki tanács tagjai: Dr. Guttmann Simon; Dr. Glanz Ábris védnök, Lebovics Pál ügyv. elnök, Klein Ernő alelnök, Dr. Gábor Izidorné elnökitan. t., Spitzer Bözsi főtitkár, Schäffer László titkár, Gross Arnold pénztáros, Klein Jenő a Palesztina szekció elnöke, Szántó Izidor eln. tan. t., Bruck Tibor háznagy, Ehrenfreund Árpád felügyelő biz. t., Molnár Miklós felügyelő biz. t., Keszler Károly ellenőr.

6. Hitközségi tisztviselők.

Titkár: Török Sámuel. Hitoktató: Schönberger Miksa. Főkántor: az állás betöltetlen. Kántor-metsző: Spasser Jakab. Előimádkozó-metsző: Birnbaum Mózes. Templom kommisszárusok: Schönbrunn Ferenc és Bleier Adolf.

Házmester: Boros Róza.

Tartalom:

	Lap
Előszó	3
I. Fejezet. A bácskai zsidók történetének rövid ismertetése.	7
II. Fejezet. Az első zsidók letelepedése Szomborban.	14
A temető.	34
A templom.	36
A kereskedők egyesülete	40
A zsidó vendéglő.	44
Népesezési statisztikák és adózás.	50
III. Fejezet. Száz Esztendő 1828—1928.	
A szombori zsidó hitközség.	
1. Közigazgatás.	60
2. A hitközség fejlődése.	68
3. Tanügy (elemi iskola, ovoda, Talmud-Tóra).	102
IV. Fejezet. A Chevra Kadisa — Szent Egylet százéves története.	
1. A chevra kadisákról általában.	116
2. A szombori chevra kadisa.	119
3. A chevra kadisa alapszabályainak (Tekanoth) kivonatos tartalma	119
4. A szombori chevra kadisa első korszaka.	121
5. A chevra kadisa gábbájai 1828—1881.-ig.	122
6. A chevra kadisa története 1882-től napjainkig.	125
V. Fejezet. A szombori zsidó nőegylet. Irta: Dr. Gábor Izidorné.	137
VI. Fejezet. A Bikkur Cholim egyesület	140
VII. Fejezet. A Szombori Zsidó Ifjusági Egyesület.	142
VIII. Fejezet. A mai szombori zsidó hitközség és intézményei.	145

